

Kode Mapel: 748GD000

MODUL GURU PEMBELAJAR BAHASA SUNDA SMA/SMK KELOMPOK KOMPETENSI A

PEDAGOGIK:

Ngaronjatkeun Diajar Basa Sunda

PROFESIONAL:

Ragam Basa Sunda, Kawih, Jeung Mantra

Penulis

Drs. Undang Chaerudin, M.Si.; 085295956844; chaerudinundang@gmail.com

Penelaah

Prof. Dr. H. Iskandarwassid., M.Pd.

Ilustrator

Yayan Yanuar Rahman, S.Pd., M.Ed.; yyanuar_r@yahoo.co.id; 081221813873

Cetakan Pertama, 2016

Copyright© 2016

Pusat Pengembangan dan Pemberdayaan Pendidik dan Tenaga Kependidikan
Bidang Taman Kanak-kanak & Pendidikan Luar Biasa, Direktorat Jenderal Guru
dan Tenaga Kependidikan

Hak cipta dilindungi Undang-undang

Dilarang mengcopy sebagian atau keseluruhan isi buku ini untuk kepentingan
komersial tanpa izin tertulis dari Kementerian Pendidikan Kebudayaan.

KATA SAMBUTAN

Peran Guru Profesional dalam proses pembelajaran sangat penting sebagai kunci keberhasilan belajar siswa. Guru profesional adalah guru yang kompeten membangun proses pembelajaran yang baik sehingga dapat menghasilkan pendidikan yang berkualitas. Hal tersebut menjadikan guru sebagai komponen yang menjadi fokus perhatian pemerintah pusat maupun pemerintah daerah dalam peningkatan mutu pendidikan terutama menyangkut kompetensi guru.

Pengembangan profesionalitas guru melalui program Guru Pembelajar merupakan upaya peningkatan kompetensi untuk semua guru. Sejalan dengan hal tersebut, pemetaan kompetensi guru telah dilakukan melalui uji kompetensi guru (UKG) untuk kompetensi pedagogik dan profesional pada akhir tahun 2015. Hasil UKG menunjukkan peta kekuatan dan kelemahan kompetensi guru dalam penguasaan pengetahuan. Peta kompetensi guru tersebut dikelompokkan menjadi 10 (sepuluh) kelompok kompetensi. Tindak lanjut pelaksanaan UKG diwujudkan dalam bentuk pelatihan guru paska UKG melalui program Guru Pembelajar. Tujuannya untuk meningkatkan kompetensi guru sebagai agen perubahan dan sumber belajar utama bagi peserta didik. Program Guru Pembelajar dilaksanakan melalui pola tatap muka, daring (online), dan campuran (blended) tatap muka dengan online.

Pusat Pengembangan dan Pemberdayaan Pendidik dan Tenaga Kependidikan (PPPPTK), Lembaga Pengembangan dan Pemberdayaan Pendidik dan Tenaga Kependidikan Kelautan Perikanan Teknologi Informasi dan Komunikasi (LP3TK KPTK), dan Lembaga Pengembangan dan Pemberdayaan Kepala Sekolah (LP2KS) merupakan Unit Pelaksana Teknis di lingkungan Direktorat Jenderal Guru dan Tenaga Kependidikan yang bertanggung jawab dalam mengembangkan perangkat dan melaksanakan peningkatan kompetensi guru sesuai bidangnya. Adapun perangkat pembelajaran yang dikembangkan tersebut adalah modul untuk program Guru Pembelajar tatap muka dan Guru Pembelajar daring untuk semua mata pelajaran dan kelompok kompetensi. Dengan modul ini diharapkan program Guru Pembelajar memberikan sumbangan yang sangat besar dalam peningkatan kualitas kompetensi guru.

Mari kita sukseskan program Guru Pembelajar ini untuk mewujudkan Guru Mulia Karena Karya.

Jakarta, Februari 2016

Direktur Jenderal

Guru dan Tenaga Kependidikan

Sumarna Surapranata, Ph.D

NIP. 195908011985032001

KATA PENGANTAR

Kebijakan Kementerian Pendidikan dan Kebudayaan dalam meningkatkan kompetensi guru secara berkelanjutan, diawali dengan pelaksanaan Uji Kompetensi Guru dan ditindaklanjuti dengan Program Guru Pembelajar jenjang SD, SMP, SLB, SMA, dan SMK. Untuk memenuhi kebutuhan bahan ajar kegiatan tersebut, Pusat Pengembangan dan Pemberdayaan Pendidik dan Tenaga Kependidikan Taman Kanak-Kanak dan Pendidikan Luar Biasa (PPPPTK TK dan PLB), telah mengembangkan Modul Guru Pembelajar Bahasa Sunda jenjang SD, SMP, SLB, SMA, dan SMK. Kurikulum Guru Pembelajar Bahasa Sunda ini dirancang berdasarkan Peraturan Menteri Pendidikan Nasional Nomor 16 Tahun 2007 tentang Standar Kualifikasi Akademik dan Kompetensi Guru, Peraturan Gubernur Jawa Barat Nomor 69 Tahun 2013 tentang Pembelajaran Muatan Lokal Bahasa dan Sastra Daerah pada Jenjang Satuan Pendidikan Dasar dan Menengah, serta Permendikbud No. 79 Tahun 2014 tentang Muatan Lokal Kurikulum 2013.

Kedalaman materi dan pemetaan kompetensi dalam modul ini disusun menjadi sepuluh kelompok kompetensi. Setiap modul meliputi pengembangan materi kompetensi pedagogik dan profesional bagi guru Bahasa Sunda. Subtansi modul ini diharapkan dapat memberikan referensi, motivasi, dan inspirasi bagi peserta dalam mengeksplorasi dan mendalami kompetensi pedagogik dan profesional guru Bahasa Sunda.

Kami berharap modul yang disusun ini dapat menjadi bahan rujukan utama dalam pelaksanaan Guru Pembelajar Bahasa Sunda. Untuk pengayaan materi, peserta disarankan untuk menggunakan referensi lain yang relevan. Kami mengucapkan terimakasih kepada semua pihak yang telah berperan aktif dalam penyusunan modul ini.

Bandung, Februari 2016

Kepala,

Drs. Samphon, M.M.

NIP. 195812061980031003

DAFTAR EUSI

KATA SAMBUTAN	iii
KATA PENGANTAR.....	v
DAFTAR EUSI	vii
DAPTAR TABEL	xi
DAPTAR GAMBAR	xi
DAPTAR DIAGRAM	xi
DAPTAR BAGAN	xii
BUBUKA	1
A. Kasang Tukang.....	1
B. Tujuan	2
C. Peta Kompeténsi	4
D. Ambahan Matéri.....	5
E. Cara Ngagunakeun Modul.....	6
KOMPETENSI PEDAGOGIK:	7
KAGIATAN DIAJAR 1 MIKAWANOH KARAKTERISTIK SISWA DINA DIAJAR BASA SUNDA	9
A. Tujuan	9
B. Indikator Kahontalna Kompeténsi	9
C. Pedaran Matéri	9
D. Kagiatan Diajar	18
E. Latihan.....	18
F. Tingkesan.....	19
G. Uji Balik jeung Lajuning Laku	19
KAGIATAN DIAJAR 2 MEKARKEUN POTENSI SISWA DINA DIAJAR BASA SUNDA	21
A. Tujuan	21
B. Indikator Kahontalna Kompeténsi	21

C. Pedaran Matéri	21
D. Kagiatan Diajar	28
E. Latihan.....	28
F. Tingkesan.....	29
G. Uji Balik jeung Lajuning Laku	29
KAGIATAN DIAJAR 3 MIKAWANOH KAMAMPUH AWAL SISWA	31
DINA DIAJAR BASA SUNDA	31
A. Tujuan	31
B. Indikator Kahontalna Kompeténsi	31
C. Pedaran Matéri	31
D. Kagiatan Diajar	36
E. Latihan.....	37
F. Tingkesan.....	37
G. Uji Balik jeung Lajuning Laku	38
KAGIATAN DIAJAR 4 NGUNGKULAN HESENA SISWA DIAJAR BASA SUNDA	39
A. Tujuan	39
B. Indikator Kahontalna Kompetensi	39
C. Pedaran Matéri	40
D. Kagiatan Diajar	46
E. Latihan.....	46
F. Tingkesan.....	47
G. Uji Balik jeung Lajuning Laku	48
KAGIATAN DIAJAR 5 NGARONJATKEUN PRESTASI JEUNG KREATIVITAS SISWA DINA DIAJAR BASA SUNDA	49
A. Tujuan	49
B. Indikator Kahontalna Kompeténsi	49
C. Pedaran Matéri	49
D. Kagiatan Diajar	60
E. Latihan.....	61

F. Tingkesan.....	61
G. Uji Balik jeung Lajuning Laku	63
KOMPETENSI PROFESIONAL:	65
KAGIATAN DIAJAR 6 HAKÉKAT BASA SUNDA (CIRI INTERNAL JEUNG ÉKSTERNAL BASA SUNDA)	67
A. Tujuan	67
B. Indikator Kahontalna Kompetensi	67
C. Pedaran Matéri	67
D. Kagiatan Diajar	77
E. Latihan.....	78
F. Tingkesan.....	78
G. Uji Balik jeung Lajuning Laku	79
KAGIATAN DIAJAR 7 CIRI HAS BASA SUNDA	81
A. Tujuan	81
B. Indikator Kahontalna Kompetensi	81
C. Pedaran Matéri	81
D. Kagiatan Diajar	87
E. Latihan.....	88
F. Tingkesan.....	88
G. Uji Balik jeung Lajuning Laku	89
KAGIATAN DIAJAR 8 CIRI-CIRI BASA BUDAK	91
A. Tujuan	91
B. Indikator Kahontalna Kompetensi	91
C. Pedaran Matéri	91
D. Kagiatan Diajar	102
E. Latihan.....	103
F. Tingkesan.....	103
G. Uji Balik jeung Lajuning Laku	105
KAGIATAN DIAJAR 9	107
WANGUN JEUNG UNSUR INSTRINSIK MANTRA.....	107

A. Tujuan	107
B. Indikator Hontalan Kompéténsi	107
C. Pedaran Materi	107
D. KAGIATAN DIAJAR.....	113
E. LATIHAN	114
F. TINGKESAN	114
G. UJI BALIK JEUNG LAJUNING LAKU	115
KAGIATAN DIAJAR 10 WANGUN JEUNG RUMPAKA KAKAWIHAN	117
A. Tujuan	117
B. Indikator Kahontalna Kompetensi	117
C. Pedaran Matéri	117
D. Kagiatan Diajar	121
E. Latihan.....	122
F. Tingkesan.....	122
G. Uji Balik jeung Lajuning Laku	123
KAGIATAN DIAJAR 11 WANGUN JEUNG EUSI RUMPAKA KAWIH	125
A. Tujuan	125
B. Indikator Kahontalna Kompeténsi	125
C. Pedaran Matéri	125
D. Kagiatan Diajar	134
E. Latihan.....	134
F. Tingkesan.....	135
G. Uji Balik jeung Lajuning Laku	136
KONCI JAWABAN	137
EVALUASI	148
PANUTUP	160
DAPTAR PUSTAKA	161
GLOSARIUM.....	163

DAPFTAR TABEL

Tabél 1.1 Conto Makéna Basa Ragam Loma jeung Ragam Hormat	15
Tabél 8.1 Tahapan Diajar Basa	93
Tabél 8.2 Kamekaran Kabeungharan Kecap pikeun Budak	94
Tabél 8.3 Kamekaran Basa Budak.....	98
Tabel11.1 Sastra Lagu.....	129

DAPFTAR GAMBAR

Gambar 1.1 Salah sahiji adegan tatakrama, sungkem budak ka nu jadi kolot	10
Gambar 1.2 Sikep nyarita dibarung ku pameunteu anu marahmay.....	12
Gambar 1. 3 Baju anu sopan nurutkeun lumbrahna di lingkungan masarakat Sunda atawa baju adat urang Sunda	13
Gambar 1.4 Cara diuk anu sopan lamun keur namu	13
Gambar 1.5 Cara dahar nu sopan dina pasamoan	14
Gambar 2.1 Salah sahiji adegan kahirupan masarakat Sunda di pilemburan.....	22
Gambar 2.2 Adegan Nomoman Sunda ngabagéakeun ka tatamu nu umurna leuwih kolot ti manéhna ku budi basa nu soméah dibarung ku rengkuh nu hadé	23
Gambar 3.1 Adegan Nonoman Sunda (siswa-siswi SMA) keur Milu Kagiatan Pasanggiri Calung (Dokumen Dedeh Fadilah)	34
Gambar 4.1 Variabel nu Mangaruhan kana Hasil Diajar	41
Gambar 4.2 Suasana kelas nu jumlah murid loba teuing, teu nyaman	44
Gambar 4.3 Suasana kelas anu jamlah murid saeutik, kagéroh pikabétaheun jeung nyaman	44
Gambar 5. 1 Situasi Diajar nu Lalugina Pikaresepeun jeung Pikabétaheun	51
Gambar 5. 2 Adegan situasi prosés diajar ngajar partisipatif.....	55
Gambar 5. 3 Adegan situasi prosés diajar ngajar nu aktif	56
Gambar 5. 4 Adegan situasi prosés diajar ngajar nu kréatif	57
Gambar 5. 5 Adegan situasi diajar ngajar nu éfektif	59

DAPFTAR DIAGRAM

Diagram 3.1 Kasaimbangan	35
--------------------------------	----

Diagram 3.2 Hal Nu Mangaruhan Kana Pangawérueh Jeung Kaparigélaneu	
Siswa	36

DAPTAR BAGAN

Bagan 11. 1 Struktur Rumpaka Tembang	134
--	-----

BUBUKA

A. Kasang Tukang

Dumasar kana Kompéténsi Inti jeung Kompeténsi Dasar (KIKD) pangajaran Basa jeung Sastra Sunda anu nyoko kana Palanggeran Pamaréntah Provinsi Jawa Barat No. 5 taun 2003 anu patalina jeung mulasara Basa, Sastra katut Aksara Sunda, kudu diajarkeun di sakola dasar di wewengkon Jawa Barat. Éta kawijakan téh luyu jeung UU No 22 taun 1999 ngeunaan Pamaréntahan Daerah jeung UU No 20 taun 2003 ngeunaan Sistem Pendidikan Nasional, nyoko kana UUD 1945 anu aya patalina jeung masalah atikan katut kabudayaan. Jaba ti éta, Palanggeran Pamaréntah Republik Indonesia No. 19 taun 2005 ngeunaan Standar Nasional Pendidikan, Bab III pasal 7 ayat 3 -8 anu nétélakeun yén ti mimiti SD/MI/SDLB, SMP/MTs./SMPLB, SMA/MA/SMALB jeung SMK/MAK dibere pangajaran muatan lokal (mulok) anu luyu jeung rékomendasi UNESCO taun 1999 ngeunaan *“pemeliharaan bahasa-bahasa ibu di dunia”*.

Patali jeung éta kawijakan pamaréntah anu kaunggél di luhur, sawadina masarakat Jawa Barat milu aub ngarojong sangkan basa, sastra katut budaya Sunda tetep nanjeur, sawawa, satahapan jeung basa-basa liana anu hirup hurip di nusantara ieu. Salah sahiji cara rumujongna kana éta kawijakan pamaréntah téh nyaéta ngaliwatan atikan di sakola-sakola (ti mimiti SD nepi ka SMA).

Sakumaha anu géus disebutkeun di luhur, aya hal anu kudu dihontal ku paraguru di sakola, boh SD/MI, boh SMP/MTs, boh di SMA/MA, kitu deui di SMK/MAK téh nyaéta kamampuh inti katut kamampuh dasar barudak enggoning ngagunakeun basa Sunda. Ieu pisan anu jadi mataholang pasualan pangajaran basa katut sastra Sunda di sakola téh. Kawasna baé paraguru kudu parigél jeung rancagé ngolo nyombo ka barudak sangkan léah haténa daraék nyarita ku basa Sunda. Lantaran, enas-enasna diajar basa téh nyaéta mibanda kaparigelan nyarita ku basa anu diajarkeunana.

Dina prosés diajar ngajar, tangtuna waé guru kudu parigel ngaluluguan jeung nyontokeun kumaha makéna basa anu bener tur merenah. Jaba ti kitu, nu méh kapopohokeun téh

nyaéta ngatik ngadidik ka parasiswa ngeunaan tatakrama, boh tatakrama nyarita boh tatakrama anu patali jeung rengkuh (sopan santun tur handap asor).

Aya sababaraha komponén anu teu bisa dipisah-pisah, kayaning: bahan ajar, tujuan pangajaran, kurikulum, guru jeung siswa, métode pangajaran, média jeung sumber diajar, katut évaluasi pangajaran. Tina sajumlah komponén nu ditataan bieu, komponén bahan ajar anu bakal jadi bahan pedaran téh.

Bahan ajar dina pangajaran basa jeung sastra Sunda gurat badagna ngawèngku bahan ajar basa Sunda jeung bahan ajar sastra Sunda. Boh bahan ajar basa boh bahan ajar sastra, wengkuanana lega pisan, ku kituna kudu dipilih jeung dipilah diluyukeun jeung pamaredih kurikulum.

Ieu modul diwangun ku sababaraha matéri, kayaning: kumaha cara mikawanoh karakteristik (tatakrama) siswa enggoning diajar basa Sunda; kumaha cara ngamalirkeun poténsi siswa enggoning diajar basa Sunda; kumaha cara mikawanoh kamampuh awal siswa dina diajar basa Sunda, kumaha cara ngungkulan héséna siswa diajar basa Sunda; kumaha cara ngaronjatkeun préstasi jeung kréativitas siswa dina diajar basa Sunda; kumaha hakékat basa Sunda téh, naon waé anu jadi ciri has basa Sunda, naon waé anu jadi ciri basa budak, kumaha wangun jeung rumpaka kakawihan téh, jeung kaparigelan ngagunakeun basa.

B. Tujuan

Sacara umum kagiatan diajar dina ieu modul téh saéstuna pikeun mekelan paraguru dina mekarkeun kurikulum anu raket patalina jeung pangajaran basa katut sastra Sunda, anu nyoko kana milih bahan ajar nu patali jeung pangalaman diajar katut tujuan pangajaran; jeung makihikeun bahan ajar kalawan bener luyu jeung kamekaran katut karakteristik siswa.

Sacara husus, dipiharep paraguru mibanda kamampuh pikeun:

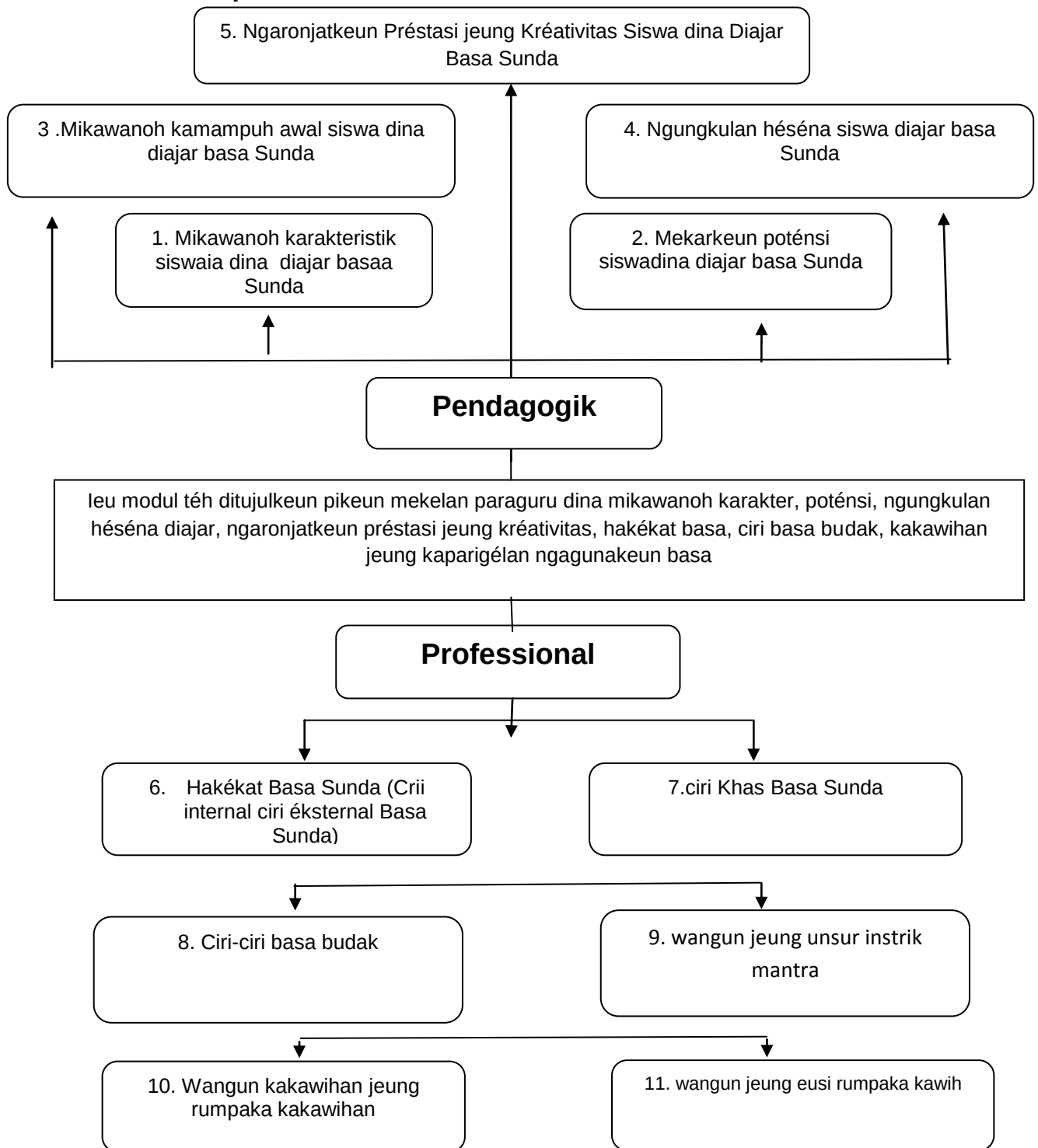
1. Mekarkeun bahan ajar basa jeung sastra Sunda kalawan rancagé (kréatif), anu nyoko kana (a) milih bahan ajar luyu jeung tahap kamekaran siswa; (b) makihikeun jeung ngolah bahan ajar luyu jeung tahap kamekaran siswa.

2. Ngawasa bahan, adegan, konsép, jeung pola pikir paélmuan anu ngadeudeul pangajaran basa jeung sastra Sunda, anu nyoko kana (a) ngawasa kaédah basa minangka titincakan makéna basa Sunda kalawan bener tur merenah; (b) nyangkem tiori jeung gènre sastra Sunda; sarta (c) ngapresiasi karya sastra Sunda kalawan réseptif jeung produktif.

Dua tujuan anu ditembrakkeun di luhur mudahan-mudah bisa kahontal kalawan nyugemakéun ngaliwatan paripolah kagiatan diajar ku cara ngagunakeun média modul ieu.

Prosés diajar nu dijalankeun ku parapamilon Diklat bakal méré warna kana hasil nu dipiharep. Lamun sikep katut paripolah diajarna parapamilon Diklat hadé tur daria, gedé kamungkinan naon anu dipiharep bakal kacumponan kalawan hasil nu nyugemakéun; tapi sabalikna, lamun parapamilon sikep katut paripolah diajarna kurang daria jeung kurang soson-soson, pamohalan tujuan nu ditatangtukeun dina ieu modul téh bisa kahontal. Ku kituna, sakali deui pikeun parapamilon usahakeun dina nyanghareupan ieu tugas diajar ngaliwatan modul téh kudu dilaksanakeun kalawan daria tur soson-soson.

C. Peta Kompetensi

Gambar 1 Peta Kompéténsi Kagiatan Diajar Diklat PKB Guru Basa Sunda

D. Ambahan Matéri

Bahan anu dipidangkeun dina ieu Kagiatan Diajar Tahap1 nyoko kana wéngkuan bahan ajar basa jeung sastra Sunda, kaédah basa (ciri-ciri khas basa Sunda, ciri basa budak jeung kaparigelan ngagunakeun basa), sarta tiori jeung génre sastra (wangun jeung rumpaka kakawihan) katut aprésiasina. Luyu jeung ambahan matéri, pidanganana diwangun ku 10 kagiatan diajar saperti ieu di handap.

Kagiatan Diajar 1 : Mikawanoh karakteristik siswa dina diajar basa Sunda;

Kagiatan Diajar 2 : Mekarkeun poténsi siswa dina diajar basa Sunda;

Kagiatan Diajar 3 : Mikawanoh kamapuh awal dina diajar basa Sunda;

Kagiatan Diajar 4 : Ngungkulan kasulitan siswa diajar basa Sunda;

Kagiatan Diajar 5 : Ngaronjatkeun préstasi jeung kréativitas siswa dina diajar basa Sunda;

Kagiatan Diajar 6 : Hakékat basa Sunda (Ciri internal jeung éksternal);

Kagiatan Diajar 7 : Ciri khas basa Sunda;

Kagiatan Diajar 8 : Ciri khas basa budak;

Kagiatan Diajar 9 : Wangun jeung unsur instrik mantra;

Kagiatan Diajar 10: Wangun jeung rumpaka kakawihan;

Kagiatan Diajar 11: Wangun jeung eusi rumpaka kawih.

E. Cara Ngagunakeun Modul

Kamampuh atawa kompetensi Sadérék dina ngawasa bahan Kagiatan Diajar baris dipeunteun ku hasil tés jeung laporan pancén pribadi, anu ngawéngku (1) bahan ajar basa jeung sastra Sunda, (2) kaédah basa (ciri-ciri has basa Sunda, ciri has basa budak), (3) tiori jeung génre sastra (wangun jeung rumpaka kakawihan), jeung (4) kaparigelan ngagunakeun basa Sunda.

Dina ngulik éta bahan Kagiatan Diajar téh, Sadérék kudu maca jeung ngajawab latihan dina Kagiatan Diajar kalawan ngaruntuy. Ari sababna, bahan dina Kagiatan Diajar I jadi dasar pikeun bahan dina Kagiatan Diajar II, bahan kagiatan diajar II bakal jadi bahan pikeun kagiatan diajar III, jst. Lamun manggihan bangbaluh dina nyangkem bahan jeung ngajawab latihan atawa soal, Sadérék bisa nyawalakeun (ngadiskusikeun) jeung kancamitra séjénna atawa nanyakeun ka instruktur.

KOMPETENSI PEDAGOGIK:

NGARONJATKEUN DIAJAR BASA SUNDA

KAGIATAN DIAJAR 1

MIKAWANOH KARAKTERISTIK SISWA DINA DIAJAR BASA SUNDA

A. Tujuan

Saréngséna diajar matéri kahiji ngeunaan Mikawanoh Karakteristik Siswa dina diajar Basa Sunda, dipiharep Sadérék bisa:

1. Nyangkem kamampuh siswa dina ngagunakeun basa Sunda anu aya patalina jeung karakter fisik (sopan santun jeung rengkuh);
2. Nyangkem kamampuh siswa dina ngagunakeun basa Sunda anu aya patalina-patalina jeung karakter inteléktual (undak usuk basa);
3. Nyangkem kamampuh siswa dina ngagunakeun basa Sunda anu aya patalina-patalina jeung kasang tukang sosial budaya.

B. Indikator Kahontalna Kompeténsi

Saréngséna Sadérék diajar ngaliwatan ieu modul dina matéri anu kahiji ngeunaan Mikawanoh Karakteristik Siswa dina Diajar Basa Sunda, dipiharep Sadérék bisa:

1. Nataan kamampuh siswa dina ngagunakeun basa Sunda anu aya patalina jeung karakter fisik (sopan santun jeung rengkuh);
2. Nataan kamampuh siswa dina ngagunakeun basa Sunda anu aya patalina jeung karakter inteléktual (undak usuk basa); jeung
3. Nataan kamampuh siswa dina ngagunakeun basa Sunda anu aya patalina jeung kasang tukang sosial budaya.

C. Pedaran Matéri

Nu dimaksud mikawanoh karakteristik siswa di dieu nyaéta paripolah dina ngagunakeun basa atawa nu ilahar disebut tatakrama ngagunakeun basa. Istilah tatakrama diwangun ku dua kecap, nyaéta kecap *tata* (basa Kawi) jeung kecap *krama* (Sansékérta). Ari hartina *tata* nyaéta aturan, adat, kaidah, norma;

sedengkéun hartina *krama* nyaéta sopan, santun. Ari sopan santun dina hirup kumbuh sapopoé disebutna étikét. Kecap étikét asalna tina basa Perancis *etiquette* anu ngandung harti tata cara hirup kumbuh jeung sasama anu hadé. (Sudaryat, 2014, kaca 228).

Tatakrama anu patali jeung basa nyaéta ku cara ngagunakeun basa lemes atawa basa sopan. Ari tatakrama anu patali jeung fisik mah nyaéta ku rengkuh. Lumrahna tatakrama dina hirup kumbuh sapopoé antara makéna basa lemes jeung rengkuh téh ngahiji, teu dipisah-pisah. Paripolah anu dibarengan ku tatakrama anu hadé tinangtu bakal loba anu resep, simpati, hormat jeung santun.

Gambar 1. 1 Salah sahiji adegan tatakrama, sungkem budak ka nu jadi kolot

Sumber: Pamomong.blogstop.com

Tatakrama dina hirup kumbuh sapopoé miboga kalungguhan atawa fungsi, kayaning:

1. Fungsi personal, nyaéta pikeun nuduhkeun ajén-inajén pribadi;
2. Fungsi sosial, nyaéta pikeun nuduhkeun kaluwésan dina hirup kumbuh;
3. Fungsi kultural, nyaéta pikeun nuduhkeun kaluhungan budi;
4. Fungsi édukasional, nyaéta pikeun ngabédakeun nyakola jeung teu nyakola;
5. Fungsi integratif, nyaéta pikeun nuduhkeun kalungguhan kumaha patula-patalina dina sistem kamasarakatan;

6. Fungsi instrumental, nyaéta pikeun nuduhkeun ngahontalna hiji tujuan, jeneng henteu jeneng.

Dina hirup kumbuh masarakat, tatakrama téh meredih paripolah ti unggal anggota masarakat anu mageuhan kana kaédah atawa norma-norma moral baku, boh kaidah anu patali jeung ungkara basa boh kaédah nu patali jeung paripolah fisik (rengkuh). Éta norma moral anu dipiara ku masarakat téh dipupusti pikeun kahadéan anggota jeung kelompokna sorangan.

Lamun nepi ka kajadian ti antara anggota masarakat ngarumpak atawa henteu maké tatakrama, balukarna bisa ngarugikeun dirina sorangan, malah bisa waé mawa eunyeuh ka kelompokna. Contona: di hiji kulawarga géus biasa dina komunikasi sapopoéna téh ngagunakeun basa lemes pon kitu deui rengkuhna, hartina tatakramana alus. Kajadian ti salahsaurang anggota kulawargana ngarumpak tatakrama, sebut wéh basana kasar, teugéug, jsb.

Éta anggota kulawarga anu ngarumpak norma téh géus tangtu bakal rugi, rugi sacara moral, sakurang-kurangna meunang pangwawadi anu pait, béh dituna bakal dijauhan atawa dipikangéwa ku anggota kulawarga séjénna atawa di lingkungan masarakat nu leuwih lega

Jadi tatakrama anu biasa ku urang sok dihartikeun sopan santun téh enas-enasna mah méré pangajén ka batur ku basa jeung paripolah anu hadé. Ari tatakrama mangrupa bubutuh sakumna manusa anu rumasa sok ngalakukan komunikasi jeung papada hirupna, antara awéwé jeung lalaki, budak jeung kolot, awéwé jeung awéwé, lalaki jeung lalaki, budak jeung budak, kolot jeung kolot. Dina unggal gebagan kahirupan tetep kudu maké tatakrama. Ngajénan batur hartina ngajénan diri sorangan, ngahina batur hartina ngahina diri sorangan.

Sudaryat (2014, kaca 230) nétélakeun ari tatakrama Sunda téh dipasing-pasing jadi: (1) tatakrama basa; (2) tatakrama paripolah; (3) tatakrama gaul; jeung (4) tatakrama hirup kumbuh di masarakat. Nu kahiji tatakrama basa patali jeung ragam basa anu dipaké, saha nu nyarita, saha nu diajak nyarita, ngeunaan naon nu dicaritakeun, di mana jeung iraha nyaritana, naon tujuanana jeung kumaha

kayaanana. Cara ngagunakeun basa dina basa Sunda géus diatur dina Undak Usuk Basa Sunda. Aya sababaraha pamanggih ngeunaan Undak

Usuk Basa Sunda téh, tapi nu paling popular mah sakurang-kurang aya dua, nyaéta basa lemes jeung basa kasar. Tina hasil kongrés Basa Sunda di Garut taun 2001, aya kasapagodosan yén ragam basa Sunda téh dibagi dua nyaéta ragam basa hormat jeung ragam basa loma. Ragam basa hormat dibagi deui aya ragam basa hormat keur ka batur jeung aya ragam basa hormat keur ka diri sorangan.

Sudaryat (2014, kaca 230) ngabédakeun tatakrama basa Sunda téh jadi tilu rupa nyaéta (1) basa lemes, ngawéngku lemes keur ka batur jeung lemes keur ka sorangan; (2) basa kasar; jeung (3) basa wajar (sedeng, netral). Nu kadua, tatakrama anu patila jeung rengkuh (*body language*).

Aya sababaraha faktor anu bisa mangaruhan kana paripolah gaul sapopoé, nyaéta (1) sikep nyarita anu basajan; (2) beungeut anu marhmay; (3) tata cara gaul; (4) tata cara ngagunakeun pakéan; (5) pangawéruh anu jembar (Yudibrata dkk, 1986 kaca 140). Tatakrama anu patali jeung dangdanan: (a) cara milih jeung maké baju; (b) karesikan awak; (c) cara diuk; (d) cara leumpang; (e) cara dahar; (f) cara unggéuk atawa gigidéug; jeung (g) cara séjénna anu bisa numuwuhkeun batur bisa kataji, resep, jeung ajrih.

Gambar 1. 2 Sikep nyarita dibarung ku pameunteu anu marahmay

(Dokumen. Dedeh Fadilah)

Gambar 1. 3 Baju anu sopan nurutkeun lumbrahna di lingkungan masarakat Sunda atawa baju adat urang Sunda

(di Buffet Pasar Pasundan Aston Bogor Hotel and Resort)

Gambar 1. 4 Cara diuk anu sopan lamun keur namu

(Dokumen Dedeh Fadilah)

Gambar 1. 5 Cara dahar nu sopan dina pasamoan

(Dokumen Dedeh Fadilah)

Katilu, gaul dina hirup kumbuh sapopoé, nuduhkeun yén manusa téh mangrupa mahluk sosial, teu bisa hirup nyorangan, butuh batur cacarita, butuh batur ngobrol géusan nembrakkeun eusining haté jeung pikiran. Dina emproha urang gaul di masarakat, urang kudu nyaho kana (1) keur di mana urang téh; (2) kumaha kaayaan sabudeureun urang; jeung (3) saha nu rék disanghareupan téh.

Dumasar kana hal éta, tatakrama gaul di masarakat téh kudu (a) merhatikeun ka batur; (b) ngawanohkeun diri; (c) ngucapkeun salam; (d) nyarita nu sopan/hormat; (e) imut; (f) ngalayad nu teu damang; (g) ngalayad nu dikantunkeun maot; jst. Kaopat, kudu bisa hirup kumbuh babarengan di tengah pagaliwotana masarakat anu lain waé urang Sunda, tapi aya séké sélér lianna, kayaning: séké sélér Jawa, séké sélér Batak, séké sélér Batawi, séké sélér Makasar, jrrd.

Tatakrama urang Sunda (lokal) can tangtu sarua jeung tatakrama nasional, ku lantaran kitu, perlu diajarkeun jeung dilatihkeun tata cara gaul anu hadé ka parasiswa ti awal mula.

Géura ieu titénan dina tabél di handap, conto larapna kecap dumasar kana ragam basana masing-masing:

Tabél 1. 1 Conto Makéna Basa Ragam Loma jeung Ragam Hormat

Kecap Ragam Loma	Ragam Kecap Hormat keur ka Sorangan	Ragam Kecap Hormat keur ka Batur
abus, asup	Lebet	Lebet
acan, tacan	teu acan	teu acan
ajang, keur	Kanggo	Kanggo
Ajar	Ajar	wulang, wuruk
atoh, bungah	Bingah	Bingah
babatang	Mayit	Layon
badega	Rencang	Rencang
Bagéa	Bagéa	Haturan
balik, mulang	Wangsul	Mulih

Kecap Ragam Loma	Ragam Kecap Hormat keur ka Sorangan	Ragam Kecap Hormat keur ka Batur
Batuk	Batuk	Gohgoy
beuheung	beuheung	Tenggék
beunang	Beunang	Kenging
beuteung	padaharan	Patuangan
cekel, nyekel	Nyekel	Nyepeng
Ceuli	Ceuli	Cepil
Ciduh	Ciduh	Ludah
cukup, mahi	Cekap	Cekap
cunduk, datang	Dongkap	sumping, rawuh
Daek	daek, purun	Kersa
Dahar	Neda	Tuang
dengé, ngadengé	nguping, mireng	Ngadangu
Diuk	Diuk	calik, linggih

Kecap Ragam Loma	Ragam Kecap Hormat keur ka Sorangan	Ragam Kecap Hormat keur ka Batur
Duit	Artos	Artos
duméh, lantaran	Jalaran	ku margi
Diri	Diri	Salira
Éléh	Éléh	Kawon
émboh, tambah	Tambah	Tambah
embung	alim, narah (awéwé)	teu kersa
emet, saemét	Saeutik	Saeutik
Ganti	Ganti	Géntos
gancang	Énggal	Énggal
Gawé	Gawé	Damel
Gélung	Gélung	Sanggul
Goréng	Goréng	Awon
guguling	Guguling	Pepedék
gura-giru	gura-giru	énggal-énggal
Heuay	Heuay	Angob
hudang	Hudang	Gugah
Hutang	Hutang	Sambétan
Imah	rorompok	Bumi

Injeum	Tambut	Tambut
Inum	Inum	Leueut
Irung	Irung	Pangambung
kapalang, kagok	kapambeng	Kapambeng
Kawin	Nikah	jatukrami, réndéngan
Kede	Kenca	Kiwa
Kelek	Kelek	Ingakab
kedeng, ngédeng	Ngédeng	Ébog
Kiih	kahampangan	Kahampangan
kongkorong	kangkalung	Kangkalung
Kudu	Kedah	Kedah
Kungsi	Kantos	Kantos

Labuh	Labuh	Géubis
lahun, ngalahun	Ngalahun	Mangkon
Laju	Laju	Lajeng
lanceuk	pun lanceuk	tuang raka
Lapar	Lapar	palay tuang
leumpang	leumpang	Angkat
Leuwih	Langkung	Langkung
Mahal	Awis	Awis
Malem	Wéngi	Wéngi
maksud	Maksad	Maksad
Maot	Maot	pupus, tilar dunya
Murah	Mirah	Mirah
Poho	Hilap	Lali
Poé	Dinten	Dinten
Puasa	Puasa	Saum
purun	Purun	Kersa
Rarabi	Rarabi	Garwaan
rampés	Manga	mangga, jst

(Sumber: *Bagbagan Makéna Basa*, Karna Yudibrata spk., 1989)

Dumasar kana conto ragam basa nu aya dina tabél di luhur, saéstuna teu aya kecap anu hésé. Pibasaeuana téh lain hésé meureun, can biasa. Ku lantaran kitu anu penting mah nyaéta ngabiasakeun ngagunakeun ragam basa anu bener jeung merenah dina kahirupan sapopoé. Da basa mah bisa lantaran biasa. Urang salaku guru nu kudu pangheula méré conto ku paripolah basa nu bener tur merenah. Mun murid nyieun kasalahan dina ngalarapkeun ragam basana, ulah diéngkékeun deui, gancang benerkeun ku ragam basa nu merenah.

Disagedéngéun éta, patali jeung masalah karakteristikna, parasiswa kudu diaping, dibebenah, jeung dibebener paripolahna. Kumaha tata-titina lamun nyarita ka saluhureun, ka sasama jeung ka sahandapeun nu merenah. Ti mimiti hal nu leutik, upamana waé: cara diuk nu sopan, cara dahar anu sopan, mun heuy kudu kumaha, mun batuk kudu kumaha pétana nu sopan, jsb.

Paripolah katut lampah nu ngébréhkeun karakteristik sapopoé éstu kudu bener-bener diaping, ditalingakeun, boh ku guru (di sakola) boh ku kolotna (di imah) kitu deui ku sing saha baé nu ngarti jeung nyaho (di masarakat) kana tatakrama Sunda nu bener. Ngawangun karakter mah lain ngan wungkul tanggung jawab sakola (guru), tapi mangrupa kawajiban jeung tanggung jawab balaréa (masarakat).

D. Kegiatan Diajar

Pedaran matéri di luhur téh tangtu waé masih kénéh loba kakuranganana. Titénan deui ku Sadérék sing gemet. Ngarah sumangét diajarna, pék Sadérék nyieun kelompok diajar. Nu leuwih alus mah sakelompok téh ulah leuwih ti lima urang. Lantaran ari loba teuing mah sok goréng balukarna, jadi ngadon heureuy. Ti nu sakelompok diajar téh kudu aya anu dikolotkeun, pilih atawa tangtukeun ku Sadérék saha anu pantes dijeun kokolot kelompok.

Sakali deui, baca sing gemet matéri di luhur téh. Catet, naon waé anu dianggap henteu loyog atawa can pati kaharti nurutkeun Sadérék, pék sawalakeun jeung kanca-kanca sakelompok.

Nu kabeneran aya buku-buku basa Sunda tur aya patalina jeung pedaran matéri di luhur, bisa digunakeun ku Sadérék pikeun nyarungsum sarta ngeuyeuban pangawéruh Sadérék.

E. Latihan

Pigawé ieu soal-soal di handap kalawan daria!

1. Tétélakeun nurutkeun pamadegan Saderék naha pola tatakrama kiwari kudu sarua jeung pola tatakrama alam péodal?
2. Keur ngabantu ka Sadérék, matéri nu di pedar di luhur téh ropéa kana wangun diagram!
3. Nurutkeun panitén Sadérék, naon anu jadi cukang lantaran pangna barudak kiwari kurang tata-titina, boh ka saluhureun komo ka sasama mah?
4. Nurutkeun pamadegan Sadérék, undak usuk basa téh perlu atawa henteu, naon alesanana!

5. Tatakrama fisik, rengkuh téa, naha perlu dipageuhan atawa henteu nurutkeun pamanggih Sadérék? Tembrakkeun alesanana!

F. Tingkesan

Nu dimaksud karakteristik téh taya lian nyaéta tatakrama, sopan santun.

Tatakrama anu patali jeung basa nyaéta ku cara ngagunakeun basa lemes atawa basa sopan. Ari tatakrama anu patali jeung fisik mah nyaéta ku rengkuh. Fungsi tatakrama téh nyaéta: (1) fungsi personal; (2) fungsi sosial, nyaéta pikeun nuduhkeun kaluwésan dina hirup kumbuh; (3) fungsi kultural; (4) fungsi edukasional; (5) fungsi integratif; jeung (6) fungsi instrumental

Aya sababaraha faktor anu bisa mangaruhan kana paripolah gaul sapopoé, nyaéta (1) sikep nyarita anu basajan; (2) beungut anu marahmay; (3) tata cara gaul; (4) tata cara ngagunakeun pakéan; (5) pangawêruh anu jembar Tatakrama anu patali jeung dangdanan: (a) cara milih jeung maké baju; (b) karesikan awak; (c) cara diuk; (d) cara leumpang; (e) cara dahar; (f) cara unggéuk atawa gigidéug; jeung (g) cara séjénna anu bisa numuwuhkeun batur bisa kataji, resep, jeung ajrih.

Dina emprona urang gaul di masarakat, urang kudu nyaho kana (1) keur di mana urang téh, (2) kumaha kaayaan sabudeureun urang, jeung (3) saha nu rék disanghareupan ku urang téh. Dumasar kana hal éta, tatakrama gaul di masarakat téh kudu (a) merhatikeun ka batur, (b) ngawanohkeun diri, (c) ngucapkeun salam, (d) nyarita nu sopan/hormat, (e) imut, (f) ngalayad nu teu damang, (g) ngalayad nu dikantunkeun maot.

G. Uji Balik jeung Lajuning Laku

Pék cocogkeun hasil pagawéan Sadérék kana jawaban latihan anu geus disayagikeun di bagian tukang ieu modul. Itung jumlah jawaban anu benerna, tuluy gunakeun rumus ieu di handap pikeun ngukur kamampuh nyangkem bahan ajar.

Rumus:

$$\text{Tahap Pangabisa} = \frac{\text{Jumlah jawaban anu benerna}}{5} \times 100\%$$

Tahap pangabisa nu dihontal ku Sadérék:

90 - 100% = alus pisan

80 - 89% = alus

70 - 79% = cukup

- 69% = kurang

Lamun Sadérék ngahontal tahap ngangkem bahan ajar 80% ka luhur, Sadérék bisa nuluykeun bahan kana bahan kagiatan Diajar II. Tapi, lamun tahap ngawasa Sadérék kurang ti 80%, pék balikan deui sarta deres deui bahan dina Kagiatan Diajar I, pangpangna bahan nu tacan kacangkem.

KAGIATAN DIAJAR 2 MEKARKEUN POTENSI SISWA DINA DIAJAR BASA SUNDA

A. Tujuan

Saréngséna Sadérék nengetan matéri dina Kagiatan Diajar II anu medar ngeunaan kumaha Mekarkeun Poténsi Siswa dina Diajar Basa Sunda, dipiharep bisa:

1. Manggihan sakurang-kurangna tilu poténsi nu nyampak dina diri siswa patali jeung pangajaran basa Sunda;
2. Ngamotivasi parasiswa sangkan daék jeung soso-soso dina diajar basa Sunda; jeung
3. Numuwuhkeun komunitas panyatur basa Sunda di lingkungan sakolana séwang-séwangan.

B. Indikator Kahontalna Kompeténsi

Saréngséna Sadérék nengetan matéri anu kadua ngeunaan kumaha carana “Mekarkeun Poténsi Siswa dina Diajar Basa Sunda”, dipiharep Sadérék bisa:

1. Manggihan poténsi siswa dina diajar basa Sunda; jeung
2. Ngaidéntifikasi poténsi siswa dina diajar basa Sunda.

C. Pedaran Matéri

Nu disebut masarakat téh nyaéta kumpulan sajumlah jalma anu kabeungkeut ku hiji tatanan kabudayaan anu sarua (Moeliono dkk, 188:564). Ari nu disebut masarakat Sunda nyaéta gundukan urang-urang Sunda nu digedékeun di lingkungan sosial budaya Sunda dina hirup kumbuhna sapopoé ngagunakeun jeung magéuhan norma-norma katut ajén-inajén budya Sunda.

Dina seuhseuhan kahirupan urang Sunda kawengku ku adeg-adeg sosialna. Dina sistim organisasi sosial masarakat Sunda, dipasing-pasing nurutkeun umur, wanda jinis (jenis kelamin) jeung pancakaki. Dina seuhseuhanana kahirupan masarakat téh géus tangtu bakal ngalaman parubahan, rék gancang atawa kendor, lega

atawa heureut. Ayana robahan adeg-adeg sosial téh géus lumbrah kajadian di masarakat mana waé, da géus kitu sunatullohna. Robahna pola adeg-adeg sosial téh ngawéngku sagala aspék kahirupan boh anu patali jeung lembaga-lembaga kamasarakatan boh anu patali jeung sistim sosial lianna, kitu deui ngeunaan paripolah antar kelompok masarakat.

Gambar 2. 1 Salah sahiji adegan kahirupan masarakat Sunda di pilemburan keur ngayakeun gempungan nyawalakeun pangwangunan masjid swadaya murni (Dokumen Dedeh Fadilah)

Ari robahna masarakat ku lantaran ayana pola hubungan anu silih pangaruhan dina lumangsungna kahirupan sapopoé, kaasup pangaruh agama. Nya kitu deui parobahan téh kaalaman jeung kajadian di tatar Sunda kiwari. Zaman karajaan, zaman jajahan Walanda, jaman revolusi fisik, zaman Orde Baru, zaman kiwari, basa, sastra jeung budaya Sunda géus bisa dipastikreun kana robahna, teu bisa anggér.

Sistim pengorganisasian urang Sunda (Sudaryat, 2014, kaca 16 -19) nyebutkeun aya tilu rupa, nyaéta (1) dumasar kana kelompok umur; (2) sistim pancakaki; jeung (3) ajèn inajén kapamingpinan.

1. Sistim pengorganisasin dumasar kana umur

Dina kahirupan masarakat urang Sunda, masarakat téh dipasing-asing jadi génep kelompok nurutkeun umurna, nyaéta: (a) nu disebut **orok**, umur 0 – 12 bulan; (b) **budak**, umur 1 – 15 taun; (c) **bujang** atawa **jajaka** (pikeun lalaki), **lanjang**, **mojang** atawa **parawan** (awéwé), umur 16 – 25 taun; (d) **sawawa** (dewasa), 25 – 40 taun; (e) **tengah tuwuh** (madya), umur 41 – 50 taun; jeung (f) **kolot** (tua) nu umurna 51 taun ka luhur. Husus keur sebutan sawawa, nu umur 17 taun gé bisa disebut sawawa, asal géus nikah (Sudaryat, 2014, kaca 16)

Gambar 2. 2 Adegan Nomoman Sunda ngabagéakeun ka tatamu nu umurna leuwih kolot ti manéhna ku budi basa nu soméah dibarung ku rengkuh nu hadé

(Dokumen Dedeh Fadilah)

Dina emprona gaul sapopoé, aya sebutan sahandapeun, sasama, jeung saluhureun; aya deui nu disebut pakokolot supa, hartina umurna teu pati géséh – bédana sataun atawa bubulanan. Unggal kelompok umur miboga wanda gaulna séwang-séwangan.

Dina kelompok umur barudak aya nu disebut kaulinan urang lembur, upamana waé: kakawihan, ucing-ucingan, jeung kaparigelan séjénna (nyieun kukudaan

tina palapah daun cau, nyieun wawayangan tina gagang daun sampeu). Dina sistim kamasarakatan urang Sunda, umur téh nangtukeun strata sosialna, beuki kolot umurna, stratana beuki luhur. Éta téh katingali tina ungkara kalimah “sepuh ti payun, barudak ti tukang”. Péta kitu téh pikeun masarakat urang Sunda henteu ngandung harti diskriminatif, tapi leuwih ngutamakéun norma étika atawa kasopanan ka nu leuwih kolot. Mun kajadian aya budak ngora tapi milaku kolot, disebut kokolot begog; sabalikna jalma nu géus kolot tapi masih kénéh bubudakeun disebut aki-aki tujuh mulud mun awéwé disebut nini-nini beberenjen.

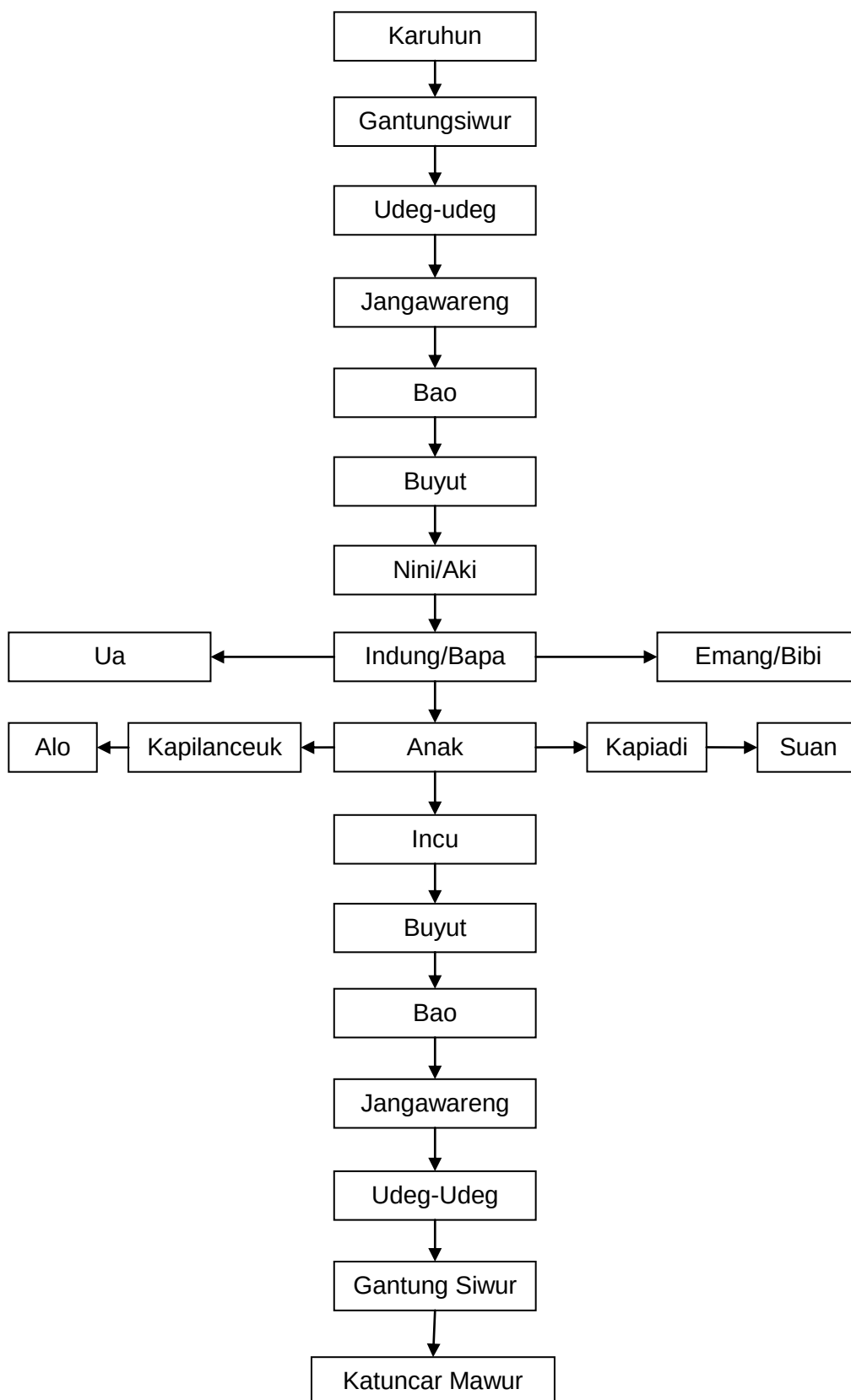
2. Sistim pengorganisasian dumasar kana pancakaki

Kahirupan masarakat Sunda nganut sistim pancakaki bilateral hartina katurunan ti pihak bapa atawa pihak indung henteu dibéda-bédakeun. Béda jeung sélér bangsa lian, sélér Batak – sistim patrilineal, katurunan ti pihak bapa; sélér Padang – sistim matrilineal, katurunan ti pihak indung. Pancakaki téh mangrupa unit-unit sosial anu miboga hubungan pernikahan, hubungan darah.

Masalah pancakaki dina kahirupan masarakat Sunda kawilang penting, lantaran upama kajadian aya dua jalma panggih di panyabaan, nu pangheulana diseleser téh soal turunan bisi aya patula-patalina: ti mana, saha rama, kapi kumaha ka anu, jst. Tina hasil pancakaki, lamun nétélakeun aya hubungan darah – duanana bagja, meunang kabungah dipanggihkeun jeung baraya di panyabaan.

Ari diwewengkong Baduy (Kanekes) aya sesebutan Puun, hartina nyaéta nu dikolotkeun tur ngawasa adat jeung agama, istri puun disebutna Puun Bikang. Enggoning ngajalakan kakawasaanana, puun téh dibantu ku Seurat (Kokolot Girang, Jaro Tangtu, Tangkesan). Baduy téh dibagi jadi dua wilayah/daerah (Tangtu) nyaéta Baduy Jero jeung Baduy Panamping.

Adat istiadat urang Baduy teu kapangaruhan ku adat-istiadat luar. Hal ieu katémbong pisan dina basa nu digunakeunana. Di Baduy teu dipiwanoah ayana konsép undak usuk basa, saperti dina basa Sunda urang. Konsép undak usuk basa téh mangrupa pangaruh tina basa Jawa. Najan urang Baduy teu ngagunakeun konsép undak usuk basa, teu ngandung harti urang Baduy teu butuh ku silihormat, tetep dina emprona mah maranehna ogé silihormat ku basa jeung paripolah nu geus biasa dipake jeung dilampahkeun

Gambar 2. 1 Sistem Pancakaki

Nilik kana bagan sirsilah di luhur, aya sesebutan katurunan deukeut, katurunan jauh, dulur deukeut, dulur jauh, aya deui sesebutan bau-bau sinduk, hartina aya kénéh patula-patalina turunan tapi géus jauh pisan.

3. Sistim ajén-inajén kapamingpinan.

Sakumaha anu kaunggél dina *Sanghyang Siksa Kandang Karesian* (SSKK) layout tur ngalagénana pamaréntahan téh ku ayana Tri Tangtu di Buana atawa Tri Tangtu di Bumi, maksudna tilu katangtuan hirup di alam dunya: Sang Prabu, Sang Rama, jeung Sang Resi. Sang Prabu minangka lambang Wisnu, Sang Rama minangka lambang Brahma, jeung Sang Resi minangka lambang Iswara. (Atja jeung Danasismita, dina Sudaryat, 2014 kaca 19).

Ari anu dimaksud Sang Prabu nyaéta pamingpin roda pamaréntahan (eksekutif), pamingpin formal, birokrat, pamaréntah (presidén, raja) nu miboga kawijakan. Nu jadi Prabu kudu miboga falasifah “ngagurat batu” miboga watek panceg, hartina taat jeung patuh kana hukum enggoning ngajalankeun pamaréntahanana, teu ngaré kayasa, éstu ngadek sacékna nilas saplasna. Kudu patuh jeung taat kana hukum agama, hukum nurani, hukum adat pon kitu deui hukum posisif. Lamun pamingpin taat azas, mangka komunitas nu dipingpinna bakal lumansung dina koridor anu bener.

Ari Sang Rama nyaéta golongan masarakat anu dikolotkeun pikeun ngawakilan di lembaga legislatif. Sang Rama kudu miboga filosofis “ngagurat lemah” maksudna kudu bisa nangtukeun naon anu bisa jadikeun titincakan. Fungsi Sang Rama nyaéta ngawujudkeun kulawarga anu silih asih, silih asuh jeung silih asah atawa kulawarga anu sakinah, mawadah jeung warohmah.

Ari Sang Resi nyaéta golongan masarakat nu boga pancén pikeun ngokolakeun hukum agama jeung hukum darigama, hukum nagara (yudikatif). Sang Resi téh minangka simbul jalma anu jembar ku élmu panemuna, pinter tur singér, ulama, guru anu mampuh ngatik ngadidik géusan kamajuan bangsana. Sang Resi kudu miboga falasifah “ngagurat cai” tegesna tiis tengtrem dina prosés peradilan nu ngandung harti jembar nyaéta mampuh ngarojong ngadorong sangkan rahayat bisa maju sawawa jeung bangsa séjén, miboga ajén-inajén tur mandiri.

Tina pedaran di luhur téh dipiharep parasiswa mikawanoh kana sistim kamasarakatan, sisitim ajén-inajén, sisitim budaya, malah nepi ka sistim organisasi kapamaréntahan sagala rupa. Maksudna, lamun éta kabéh bisa kacangkem ku parasiswa, atawa sagoréng-goréngna maranéhna nyaho kana sisitim kasundaan, tangtu aya patalina jeung potensi dirina hususna dina hal kasundaan. Sakumaha nu kaunggel dina kawih nu géus popular ti jaman keur di SD nu kieu unina:

*Tanah Sunda wibawa,
Gémah ripah tur éndah,
Nu ngumbara suka betah,
Urang Sunda sawawa,
Sing towéksa percéka,
Nyangga darma anu nyata,
Seuweu Pajajaran,
Muga tong kasmaran,
Sing tulatén jeung rumaksa,
Miara pakaya,
memang sawajibna,
Géten titén rumawat tanah pusaka.*

Géura hég lenyepan, éta konsép falasifah hirup jeung ahéngna budaya Sunda anu digambarkeun dina rumpaka di luhur, sakitu tohagana, piraku urang teu hayang nuluykeun, sakurang-kurangna ulah opénan pikeun ngaruksak budayana. Kapanan alat budaya téh, nya basa téa. Hartina, lamun basana kapiara kalawan hadé tur ajeg, budayana ogé moal jauh ti kitu.

Urang Sunda sawawa, hartina teu kudu hélok ku budaya batur, da budaya Sunda gé hadé, sawawa jeung sèkè sélér bangsa séjén. Buktina naskah-naskah Sunda heubeul pada ngaguar ku bangsa séjén, kayaning Perancis, Jepang, géus puguhning ari Walanda mah. Kasenianana ogé pada mikaresep ku bangsa deungéun. Loba urang asing ngadon dialajar kasenian Sunda, boh di urang boh di nagarana.

Dumasar kana eusi nu ditepikeun dina rumpaka kawih di luhur, saéstuna poténsi géografi jeung budaya Sunda kacida beungharna, disebutna ogé kapanan sawawa – tegésna saajar, satahapan jeung bangsa séjén.

D. Kegiatan Diajar

Matèri II di luhur teu dipedar sagémblengna, ukur dijojoan saperluna baé. Tugas Sadérék pikeun metel nepi ka bubuk leutikna. Pék sawalakeun jeung babaturan sakelompok. Téangan buku sumber anu aya patalina jeung pedaran matèri di luhur.

Diajar ngaliwatan modul kudu ngaguluyur, ulah dituncalan. Hartina mun matèri kahiji can kacangkem, mangkade ulah waka pindah kana matèri sèjén. Kitu deui babagianana, kapanan aya latihan jeung tugas jeung migawé soal. Ulah hayang nyoba-nyoba ngagajleng kana konci jawaban, engkèna diajarna moal soson-soson. Lamun kitu kajadianana, diajar Sadérék bakal gagal, moal kacangkem élmuna.

Téangan hal-hal nu aya patalina jeung téma Matèri II dina pedaran di luhur, tuluy patalikeun selang surupna. Kapanan anu jadi jejer matèri téh mekarkeun poténsi siswa dina diajar basa Sunda. Poténsi siswa téh aya patalina jeung kasang tukang kulawarga, kabiasaan nyarita di lingkungan kulawarga, hubungan jeung komunitas masarakat di luar, jrrd. Tah hal-hal nu kasebut bieu téh naha aya rumojongna kana kamampuh pikeun ngaronjatkeun préstasi diajar maranéhna?

Sakali deui pék sawalakeun jeung babaturan sakelompok. Kadé sawala téh kudu daria, kudu soson-soson, kudu enyaan diajarna!

Cag!

E. Latihan

Jawab kabéh pertanyaan ieu di handap kalawan daria!

1. Pedaran di luhur téh nyaritakeun komunitas masarakat Sunda, tétélakeun naon patalina jeung poténsi siswa dina diajar basa Sunda?
2. Ari hubungan pancakaki aya pangaruhna kana kamampuh diajar siswa hususna dina diajar basa Sunda?
3. Cing pék sebutkeun tilu rupa poténsi anu kudu kapimilik ku parasiswa patalina jeung diajar basa Sunda!
4. Naon sababna kaayaan basa jeung budaya Sunda henteu anggér alias robah?

5. Ari anu dimaksud konsép Tri Tangtu di Buana téh kumaha, terangkeun!

F. Tingkesan

1. Nu dimaksud ku masarakat Sunda téh nyaéta gundukan urang-urang Sunda nu digédékeun di lingkungan sosial budaya Sunda dina hirup kumbuhna sapopoé ngagunakeun jeung mageuhan norma-norma katut ajèn-inajèn budya Sunda.
2. Sistim pengornanisasian urang Sunda nyaéta (1) dumasar kana kelompok umur; (2) sistim pancakaki; jeung (3) ajèn inajèn kapamingpinan.
3. Ari anu dimaksud Sang Prabu nyaéta pamingpin roda pamaréntahan (eksekutif), pamingpin formal, birokrat, pamaréntah (presidén, raja) nu miboga kawijakan. sacékna nilas saplasna.
4. Ari Sang Rama nyaéta golongan masarakat anu dikolotkeun pikeun ngawakilan di lembaga legislatif.
5. Ari Sang Resi nyaéta golongan masarakat nu boga pancén pikeun ngokolakeun hukum agama jeung hukum darigama – hukum nagara (yudikatif).

G. Uji Balik jeung Lajuning Laku

Pék cocogkeun hasil pagawéan Sadérék kana jawaban latihan anu geus disayagikeun di bagian tukang ieu modul. Itung jumlah jawaban anu benerna, tuluy gunakeun rumus ieu di handap pikeun ngukur kamampuh nyangkem bahan ajar.

Rumus:

$$\text{Tahap Pangabisa} = \frac{\text{Jumlah jawaban anu benerna}}{5} \times 100\%$$

Tahap pangabisa nu dihontal ku Sadérék:

90 - 100% = alus pisan

80 - 89% = alus

70 - 79% = cukup

... - 69% = kurang

Lamun Sadérék ngahontal tahap ngangkem bahan ajar 80% ka luhur, Sadérék bisa nuluykeun bahan kana bahan kagiatan Diajar 3. Tapi, lamun tahap ngawasa Sadérék kurang ti 80%, pék balikan deui sarta deres deui bahan dina Kagiatan Diajar 2, pangpangna bahan nu tacan kacangkem.

KAGIATAN DIAJAR 3

MIKAWANOH KAMAMPUH AWAL SISWA

DINA DIAJAR BASA SUNDA

A. Tujuan

Sarèngsèna Sadèrèk nengetan Matèri Diajar III anu medar ngeunaan “Mikawanoh Kamampuh Awal dina Diajar Basa Sunda”, dipiharep Sadèrèk bisa:

1. Nyangkem wawasan pikeun nangtukeun lega-heureutna ambahan bahan ajar anu dibutuhkeun ku siswa;
2. Nangtukeun heula pandeurina bahan anu kudu diajarkeun ka siswa; jeung
3. Milih jeung nangtukeun strategi pangajaran basa Sunda dumusar kana hal-hal anu géus dipikawanoh ku parasiswa.

B. Indikator Kahontalna Kompeténsi

Sarèngsèna Sadèrèk niténan Matèri Diajar III ngeunaan “Mikawanoh Kamampuh Awal Siswa dina Diajar Basa Sunda”, dipiharep Sadèrèk bisa:

1. Ngumpulkeun bahan ajar basa Sunda luyu jeung kamampuh munggaran parasiswa;
2. Milah-milah bahan ajar patali jeung heula pandeurina diajarkeun ka parasiswa; jeung
3. Nyusun pola pangajaran (métode jeung média) luyu jeung matèri pangajaran nu rék diajarkeun.

C. Pedaran Matéri

Mikawanoh kamampuh awal para siswa téh lamun dina prosés diajar ngajar mah disebutna *pretés*. Géus jadi bagian tina salahsahiji kawajiban guru mikawanoh kamampuh parasiswa téh, kaasup kamampuh dina nyangkem basa Sunda. Patali jeung kahanan pangajaran basa katut sastra Sunda, tangtu waé kudu dipedar hal-hal anu milu mangaruhan jeung nangtukeun hirup-huripna basa jeung sastra téa.

Sudaryat (2014 kaca 120) nétélakeun yén dina étnopédagogik ngawéngku sababara ajén-inejen kahirupan kayaning: ajén-inajén atikan, ajén-inajén agama, ajén-inajén

moral atawa ahlak, jeung ajén-inajén sosial. Ari étnopédagogik téa sagémblengna nyoko kana ajén-inajén anu diapaké turta dipagéuhan ku sakumna masarakat.

Tina kasang tukang étnopédagogik masarakat Sunda tangtu aya patalina jeung kamampuh parasiwa dina nyangking basa Sunda, lantaran maranéhna aya dina pakumbuhan éta. Jaba ti kitu, yén étnopédagogik téh mangrupa prakprakanana “pendidikan berbasis kearifan lokal” dina sagala widang, kayaning: kaséhatan, bēla diri, pertanian, kasenian, basa, jrrd. Titēnan conto kecap nu aya dina tabél ieu di handap!

Tabél 3. 1 Kanyaho Basa Sundana Siswa Kelas 1 SD Nu Patali jeung Kaséhatan

No	Daftar kecap	Nyaho	Teu nyaho	Keterangan, hartina
1	Angir	V	-	Kuramas, ngumbah buuk
2	Acuk	V	-	Lemesna tina baju
3	Adus	-	V	Mandi pikeun ngaleungitkeun hadas gedé
4	Anduk	V	-	Paranti nyusut cai nu nembel na awak sabada mandi/kukumbah
5	Baéud	V	-	Pasemon nu keur ambek

Tabél 3. 2 Kanyaho Basa Sundana Siswa Kelas 1 SD Nu Patali jeung Tatanen

No	Daftar kecap	Nyaho	Teu nyaho	Keterangan, hartina
1	Binih	-	V	Sisikian, petétan pelakeuneun
2	Pacul	V	-	Parabot patai paragi ngolah taneuh
3	Paceklik	-	V	Tigérat, kurang dahareun lantaran usum katiga/halodo
4	Palawija	-	V	Pepelakan nu sok dipelak di sawah panyelang pare
5	séngkéd	-	V	Taneuh miring dicowak-cowak tur dikamaliran sangkan henteu urug

Tabél 3. 3 Kanyaho Basa Sundana Kelas 1 SD Nu Patali jeung Kasenian

No	Daftar kecap	Nyaho	Teu nyaho	Katerangan, hartina
1	Tayub	-	v	Kalangénan ngibing dina pepestaan maké ronggèng
2	Reog	v	-	kamonesan nu biasana dipintonkeun ku opatan bari marawa dogdog
3	Rampak sekar	V	-	Kawih nu dilagukeun babarengan
4	Beluk	-	v	Tembang buhun nu leuwih ngutamakéun tarikna jeung lambatna sora
5	Tagoni	V	-	Sarupa orkes asalna ti Arab

Ceuk Sudaryat (2014 kaca 121) ajèn-inajèn budaya bakal katémbong dina simbol-simbol, slogan-slogan, motto, visi misi, atawa hal anu nembrak minangka titincakan motto hiji lingkungan atawa organisasi. Aya tilu rupa anu aya patalina jeung ajèn-inajèn budaya téh, nyaéta (1) simbol-simbol, slogan atawa naon waé nu katingali; (2) sikep, tangtungan, ayana paripolah balukar tina slogan jeung motto kasebut; jeung (3) kapercayaan anu géus ngadarah daging (*believe sistem*) sarta dipaké patokan/panyindekelan dina tindak paripolah (nu katingali).

Aya sababaraha unsur budaya Sunda anu miboga ajèn-inajèn atikan turta perlu diteruskeun ku entragan sapandeurieunana téh, nyaéta (1) ayana partisipasi kultural, boh dina widang seni Sunda boh dina widang séjénna; (2) dipakéna basa Sunda boh di lingkungan formal (sakola) boh di lingkungan kulawarga; (3) ayana génerasi ngora anu kaatik kadidik dina widang basa Sunda; jeung (4) ayana média masa anu midangkeun élmu pangawéruh ngeunaan budaya Sunda (Kartadinata, 2011 kaca 12)

Gambar 3. 1 Adegan Nonoman Sunda (siswa-siswi SMA) keur Milu Kagiatan Pasanggiri Calung (Dokumen Dedeh Fadilah)

Ētnopédagogik kasundaan nyoko kana kaunggulan manusa sacara paripurna atawa sesebutan séjén manusa anu “multi talenta” (manusa anu masagi). Nu dimaksud jalma nu masagi téh nyaéta jalma nu legok tapak génténg kadék, beunghar ku pangalamanana, boh pangalaman lahiriah (*intelektual actional*) boh pangalaman batiniah (*spiritual*). Ku lantaran beunghar ku pangalamanana, boh lahir boh batin, étnopédagogik Sunda nyipta CATUR JATI DIRI INSAN minangka jalma pinunjul (MAUNG) nyaéta **pengkuh agama** (*spiritual quotient*) **luhur élmuna** (*intellectual quotient*), **jembar budayana** (*emotional quotient*) jeung **rancagé gawéna** (*ectional quotient*).

1. **Pengkuh agamana**, nyaéta ngébréhkeun kapinteran atawa kapengkuhan enggoning ngajalankeun saréat ajaran agamana;
2. **Luhung élmuna**, nyaéta ngébréhkeun kualitas jalmana (SDM), parigél, rancagé, rapékan dina makihikeun poténsi boh alam boh sumber séjénna pikeun kahirupan
3. **Jembar budayana**, nyaéta ngébréhkeun kualitas kapinteran émosi, jembar panalarna, arif wijaksana, teu kaleungitan jati dirina, réligius, sarta ngahargaan ragam budaya lianna;

4. **Rancagé gawèna**, nyaéta ngébréhkeun gawé anu parigél, rancagé (kréatif), rapékan (proaktif), motékar (inovatif) dina ngungkulan sagala widang garapan; *bisa ngindung ka usum ngabapa ka jaman*; tur ngawasa jaman: *Ngigélan jeung ngigélkeun jaman*.

Dumasar kana opat pakéman di luhur, Sadérék bisa nengetan dina raraga mikawanoh kamampuh siswa anu patali jeung pangajaran basa Sunda. Kamampuh basa parasiswa anu patali jeung agama, kawéruh, jeung adat kabiasaan boh di lingkungan kulawargana atawa masarakat sabudeureunana.

Sagédéngéun éta, etnopedagogik Sunda téh ngawangun wujudning manusa anu miboga karakter, anu moralna hadé, nyaéta manusa anu taat kana hukum, boh hukum agama boh hukum darigama (adat) atawa hukum nagara. Kudu nyanghulu ka hukum, nunjang ka nagara, mupakat ka balaréa; tegesna pikeun urang Sunda mah teu aya pilihan iwal ti kudu jadi jalma anu taat kana hukum (agama jeung darigama), ngajungjung tur rumojong kana hukum sarta kudu mupakat jeung umum.

Ku lantaran kitu catur diri urang Sunda nyindekel kana opat hal, nyaéta: (1) ngawujudkeun babakti diri ka Nu Murbeng Alam, Alloh SWT, nyaéta taat jeung patuh kana paréntah Mantena; (2) ngawujudkeun sikep diri anu miboga ajén-inajén, singér, pinter, cagéur, bageur jeung bener; (3) ngawujudkeun sikep silih ajénan: silih asih, silih asuh jeung silih asah dina kahanan hirup kumbuh anu multi-réligi (béda-béda agama), multi-étnis (béda-béda sèké sélér), jeung multi-kultural (béda-béda budaya); jeung (4) ngawujudkeun rasa tanggungjawabna ka alam nu aya di sabudeureunana. Géura titénan ieu diagram kumaha kuduna urang ngalampahkeun kasaimbangan hirup.

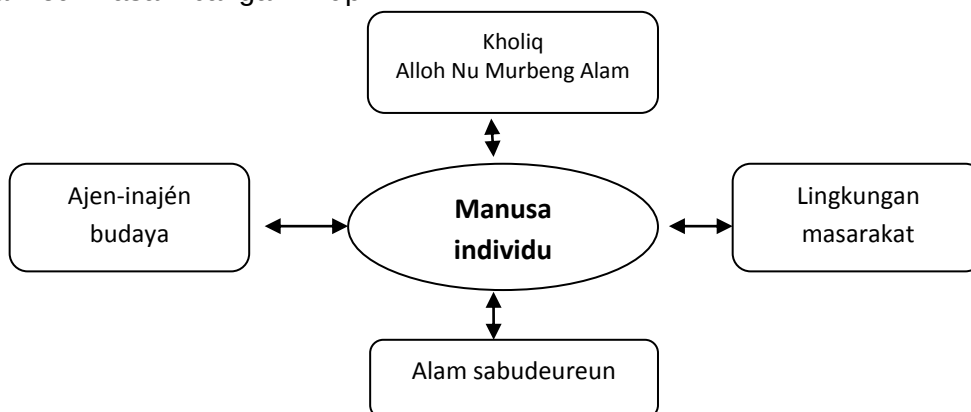

Diagram 3. 1 Kasaimbangan

D. Kegiatan Diajar

Saréngséna Sadérék niténan pedaran Matéri III di luhur ngeunaan “Mikawanoh Kamampuh Awal Siswa dina Diajar Basa Sunda”, tangtuna gé géus aya kelemengna, pèta naon anu rék dipakihikeun sangkan Sadérék mikawanoh kamampuh parasiswa dina nyangking basa Sunda. Méméh jauh Sadérék matéahkeun kaparigelan dina nyukcruk poténsi atawa pangabisa atawa kanyaho parasiswa anu patali jeung basa Sunda téa, hadéna tengetan ieu bagan di handap sugan ngabantu ka Sadérék dina cara matéahkeun kamampuh parasiswa

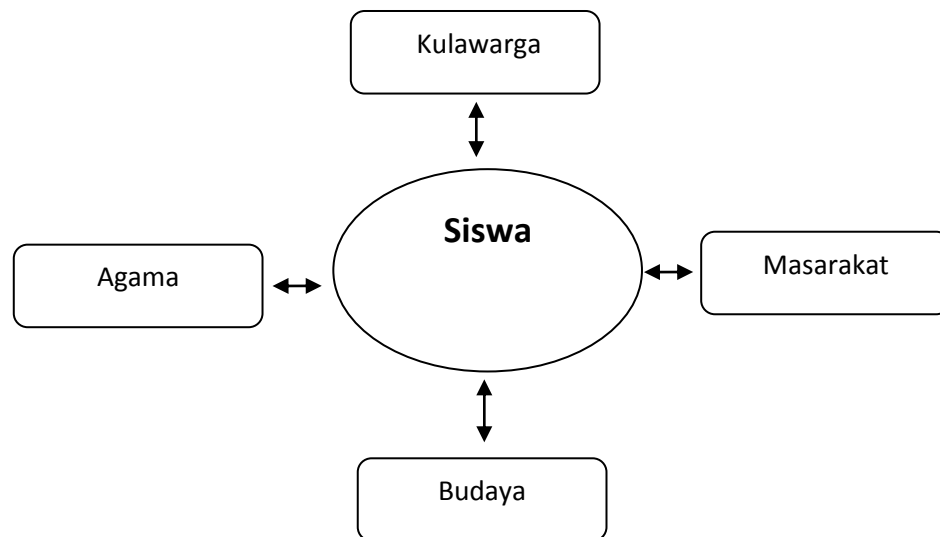

Diagram 3. 2 Hal Nu Mangaruhan Kana Pangawéruh Jeung Kaparigelan Siswa

Éta opat unsur nu aya dina bagan téh aya patula patali jeung diri para siswa. Ku lantaran kitu, prak ku Sadérék talék parasiswa téh ti mana baé heula pandeurina mah, bébas!

Ari prak-prakanana mah rék maké tabél bisa, cara conto di luhur, teu maké tabél gé teu nanaon, anu penting kumaha cara urang ngagali kanyaho barudak dina nyangking basa Sundana bisa kahontal. Mun diukur ku réana kecap, aya sabaraha puluh, ratus, rébu, jst. kecap nu dipikanyahona; kitu deui jeung kanyaho dina widang agama jeung budaya, teu diwatesnan.

Ari lingkungan kulawarga jeung masarakat sabudeureun siswa, kacida penting ku Sadérék dipikanyaho. Lantaran, kapanan siswa téh digedékeun di dua lingkungan. Di lingkungan kulawarga jeung lingkungan masarakat, duanana gedé mangaruhanana kana karakter katut kanyaho parasiswa.

Cag!

E. Latihan

Pigawé ieu soal-soal di handap kalawan daria!

1. Nurutkeun pamanggih Sadérék, nu kumaha nu disebut ajén-inajén atikan Sunda téh? Ecéskeun!
2. Luyu jeung umur parasiswa nu keur disanghareupan ku Sadérék, kira-kira mun Sadérék hayang nyangking kamampuh parasiswa patali jeung agama nu diagémna, wanda basa Sunda nu kumaha? Ecéskeun alesanana!
3. Tétélakeun nu dimaksud etnopedagogik Sunda ngawujudkeun manusa anu miboga karakter téh jiga kumaha?
4. Naon maksudna “ngindung ka usum ngabapa ka jaman “ téh? Tétélakeun sakalian jeung contona!
5. Tétélakeun konsép ngeunaan Catur Jatidiri insani téh kumaha?

F. Tingkesan

1. Etnopédagogik ngawéngku sababara ajén-inajén kahirupan kayaning: ajén-inajén atikan, ajén-inajén agama, ajén-inajén moral atawa ahlak, jeung ajén-inajén sosial.
2. Ajén-inajén budaya bakal katémbong dina simbol-simbol, slogan-slogan, motto, visi misi, atawa hal anu nembrak minangka titincakan motto hiji lingkungan atawa organisasi. Aya tilu rupa anu aya patalina jeung ajén-inajén budaya téh,

nyaéta (1) simbol-simbol, slogan atawa naon waé nu katingali; (2) sikep, tangtungan, ayana paripolah balukar tina slogan jeung motto kasebut; jeung (3) kapercayaan anu géus ngadarah daging (*believe sistem*) sarta dipaké patokan/panyindekelan dina tindak paripolah (nu katingali).

3. Catur diri urang Sunda nyindekel kana opat hal, nyaéta: (1) ngawujudkeun babakti diri ka Nu Murbeng Alam, Alloh SWT, nyaéta taat jeung patuh kana paréntah Mantena; (2) ngawujudkeun sikep diri anu miboga ajèn-inajèn, singér, pinter, cagéur, bageur jeung bener; (3) ngawujudkeun sikep silih ajénan, silih asih, silih asuh jeung silih asah dina kahanan hirup kumbuh anu multi-réligi (béda-béda agama), multi-étnis (béda-béda sèké sélér), jeung multi-kultural (béda-béda budaya); jeung (4) ngawujudkeun rasa tanggungjawabna ka alam nu aya di sabudeureunana.

G. Uji Balik jeung Lajuning Laku

Pék cocogkeun hasil pagawéan Sadérék kana jawaban latihan anu geus disayagikeun di bagian tukang ieu modul. Itung jumlah jawaban anu benerna, tuluy gunakeun rumus ieu di handap pikeun ngukur kamampuh nyangkem bahan ajar.

Rumus:

$$\text{Tahap Pangabisa} = \frac{\text{Jumlah jawaban anu benerna}}{5} \times 100\%$$

Tahap pangabisa nu dihontal ku Sadérék:

90 - 100% = alus pisan

80 - 89% = alus

70 - 79% = cukup

- 69% = kurang

Lamun Sadérék ngahontal tahap ngangkem bahan ajar 80% ka luhur, Sadérék bisa nuluykeun bahan kana bahan kagiatan Diajar 4. Tapi, lamun tahap ngawasa Sadérék kurang ti 80%, pék balikan deui sarta deres deui bahan dina Kagiatan Diajar 3, pangpangna bahan nu tacan kacangkem.

KAGIATAN DIAJAR 4

NGUNGKULAN HESENA SISWA DIAJAR

BASA SUNDA

A. Tujuan

Saréngséna Sadérék nengetan Matéri IV ngeunaan “Ngungkulan Héséna Siswa dina Diajar Basa Sunda”, dipiharep Sadérék bisa:

1. Ngaidéntifikasi hal naon waé anu jadi hahalang pangna diajar basa Sunda dianggap hésé;
2. Manggihan kasang tukang nu ngalantarankeun parasiswa nganggap hésé dina diajar basa Sunda; jeung
3. Manggihan cara ngungkulan héséna diajar basa Sunda pikeun parasiswa.

B. Indikator Kahontalna Kompetensi

Saréngséna Sadérék niténan kalawan gémet pedaran matéri ka 4 ngeunaan Ngungkulan Héséna Siswa dina Diajar Basa Sunda, dipiharep Sadérék bisa:

1. Metél hal-hal nu ngalantarankeun pangajaran Basa Sunda dianggap hésé ku parasiswa;
2. Dipilih jeung dipilah masalah anu jadi bangbaluh héséna diajar basa Sunda ku parasiswa;
3. Nangtukeun cara jeung teknik ngajarkeun dina prosés diajar ngajar sangkan nu jadi bangbaluh héséna diajar basa Sunda nu karandapan ku parasiswa téh bisa kaungkulan;

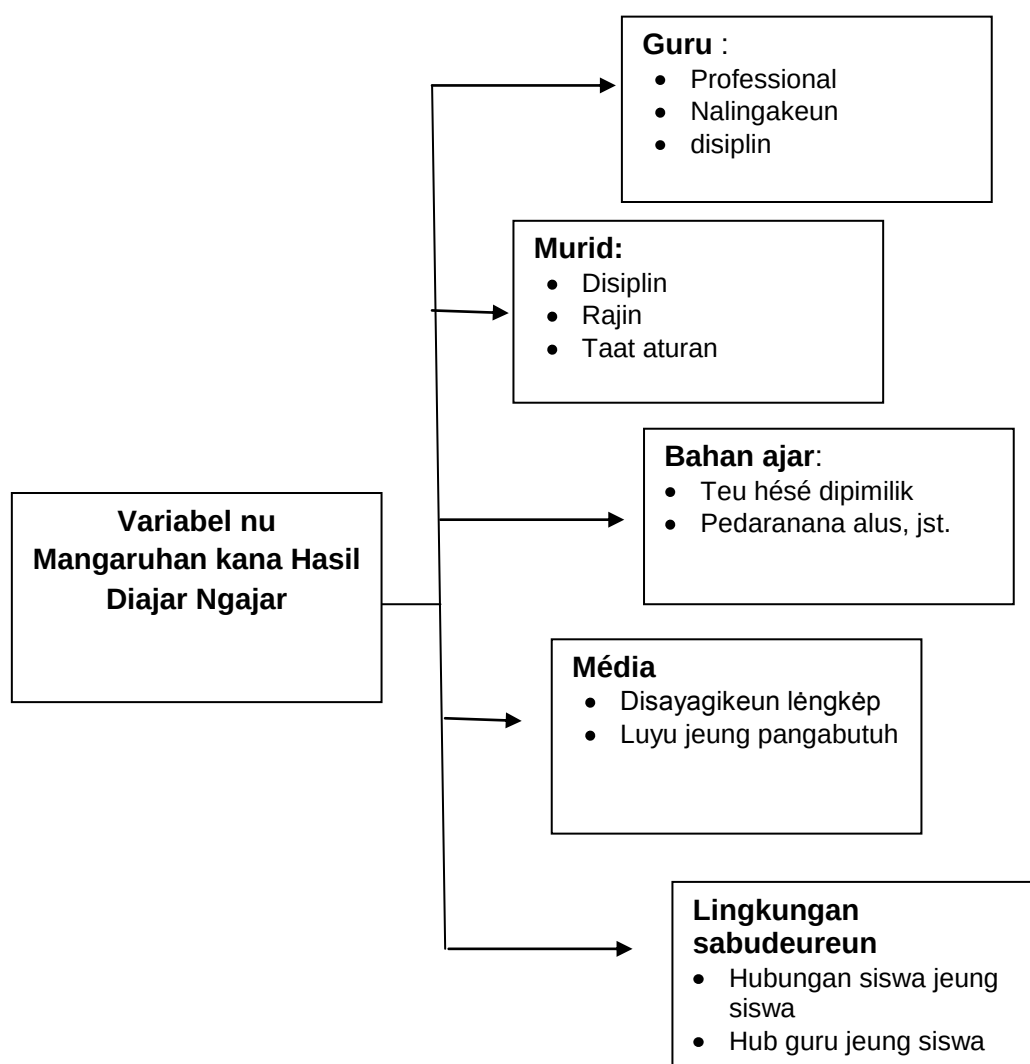
C. Pedaran Matéri

Sakumaha geus pada apal yén nu kaasup kana komponén pangajaran téh di antarana: (a) guru; (b) siswa; (c) bahan ajar; (d) média pangajaran; jeung (e) lingkungan sabudeureunana. Éta komponén nu ditataan téh gédé pisan mangaruhana kana hasil jeung henteuna diajar ngajar.

1. Guru

Dina diajar ngajar, (Sanjaya, 2008 kaca 15) faktor guru kawilang nangtukeun, lantaran guru salah sahiji komponén anu langsung aduhareupan jeung siswa. Dina sistem pangajaran, guru téh sasat nu nyieun rencana (*planer*) atawa nu ngarancang (*designer*) pangajaran, nu ngalaksanakeun (*implementator*) pangajaran. Kalungguhanana minangka perencana, guru téh diperedih kudu nyangkem pisan kana kurikulum, karakteristik siswa, fasilitas jeung sarana anu aya. Nu ditataan bieu téh dipaké titincakan enggoning nyusun rencana pangajaran.

Ceuk Dunkin dina Wina Sanjaya (2008 kaca 16) nyebutkeun yén aya sababaraha aspék anu bisa mangaruhan kualitas guru, kayaning: *teacher formative experience*, ngawéngku: asal muasalna ti mana, kasang tukang kahirupan jeung budayana, ti golongan keluarga nu kumaha (rayat masakat, beunghar, patani, pagawé, padagang, jjrd); *teacher training experience*: tegesna pangalaman-pangalaman anu aya patalina jeung kaparigelan guru jeung kasang tukang atikan guru, kayaning: pangalaman latihan profési tahapan atikan, pangalaman jabatan jeung sajabana; *teacher properties* nyaéta sagala rupa hal anu aya patula-patalina jeung sifat nu dipibanda, kayaning sikep guru kana profésina, sikep guru ka siswana, kamampuh atawa intelegénsi dirina, jeung motivasi kana kagiatan diajar ngajar sagemblengna. Sangkan babari nyengkemna, pék titénan bagan ieu di handap.

Gambar 4. 1 Variabel nu Mangaruhan kana Hasil Diajar

2. Murid

Murid atawa siswa mangrupa organisme anu unik tumuwuh luyu jeung tahap kamekaranana. Kamekaran budak téh saéstuna henteu ngan ukur ragana wungkul tapi méh bareng jeung mekarna kapribadian (ruhani). Unggal budak laju kamekaran kapribadianana henteu sarua jeung laju umurna, tah laju kamekaran anu béda-béda ieu anu bisa mangaruhan kana hasil diajar.

Cara guru, siswa ogé ceuk Dunkin dina Wina Sanjaya (2008 kaca 17) nyebutkeun aya sababara faktor anu bisa mangaruhan kana prosés diajar

ngajar di sakola, nyaéta kasang tukang kahirupanana (*pupil formative experience*) jeung sifat atawa karakter nu dipilik ku dirina (*pupil properties*)

Anu patali jeung kasang tukang siswa (*pupil formative experience*) kayaning: tempat kalahiran jeung panganjrékan, kaayaan ekonomi, kaayaan jeung kalungguhan kulawargana. Ari anu patali jeung sifat atawa karakter siswa kayaning: kamampuh dasar, pangawéruh jeung sikep.

Kapanaan kaayaan siswa téh dina emprona sok rupa-rupa, aya anu kamampuh dasarna pinunjul, aya anu kamampuh dasarna sedeng, jeung aya anu kamampuh dasarna di handap. Ari kaayaan siswa anu miboga kamampuh dasarna pinunjul, lumbrah sok dibarung ku motivasi diajarna leuwih ti nu lian. Sabalikna pikeun siswa anu kamampuh dasarna handap, motivasi diajarna ogé kurang hadé, méngpéléhé; ku lantaran kitu, guru kudu wijaksana dina nyanghareupan kaayaan saperti kitu, boh nu pinter boh nu bodo sarua papada murid anu kudu ditalingakeun kalawan adil.

3. Bahan Ajar

Bahan ajar mangrupa matéri ajar anu baris dipidangkeun dina prosés diajar ngajar. Ari bahan ajar téh nyaéta mangrupa déskripsi pakta-pakta jeung prinsip-prinsip, ngeunaan norma jeung aturan, ajén-inajén jeung sikep jeung sagala rupa paripolah jeung kaparigelan motorik. Ku lantaran kitu, bahan ajar mibanda élmu pangawéruh, norma, aturan, sikep, paripolah jeung kaparigelan nu mibanda ajén-inajén, konsép, prinsip jeung prosés lumangsungna kagiatan diajar ngajar geusan ngahontal nu jadi udagan pangajaran.

Kalungguhan bahan ajar téh aya dua nyaéta pikeun guru jeung pikeun murid. Kalungguhan bahan ajar pikeun guru nya éta: (a) minangka palanggeran enggoning ngalaksanakeun kagiatan diajar ngajar; (b) ngaronjatkeun kagiatan diajar ngajar sangkan leuwih éféktif; (c) minangka palanggeran dina ngalaksanakeun évaluasi; jeung (d) bisa ngarobah kalungguhan guru nu kuduna ngajar jadi fasilitator dina kagiatan diajar ngajarna. Ari kalungguhan pikeun murid nyaéta (a) murid bisa diajar sajan euweuh guru; (b) murid bisa diajar iraha waé; (c) murid bisa diajar luyu jeung kadaék katut kaparigelanana

séwang-séwangan; (d) jadi palanggeran dina kagiatan diajarna pikeun ngaronjatkeun kompeténsi dirina.

4. Média

Média dina harti anu lega nyaéta sagala rupa hal anu dipibutuh dina lumangsungna prosés diajar ngajar, kayaning: bor, kapur, alat peraga, pakarangan sakola, jeung bubutuh nu séjénna kaasup kelas jeung perpustakaan sakola.

Aya sababaraha kauntungan pikeun sakola anu mibanda sarana katut fasilitas (média) diajarna léngkép, *kaiji*, léngképna média diajar ngajar téh bisa numuwuhkeun sumangét jeung motivasi dina lumangsunga kagiatan diajar ngajar; *kadua*, ku léngképna média pangajaran méré lolongkrang boh pikeun guru boh pikeun murid pikeun milih média mana baé anu loyog jeung bubutuh dina lumangsung kagiatan diajar ngajar luyu jeung pamedih bahan ajar katut tujuan anu baris dihontal.

5. Lingkungan Sabudeureunana

Dumasar kana dimensi lingkungan aya dua hal anu bisa mangaruhan kana lumangsungna prosés kagiatan diajar ngajar, nyaéta (1) organisasi kelas jeung (2) iklim sosial-psikologis.

Anu patali jeung organisasi kelas nyaéta jumlah siswa nu aya di jero kelas bakal gédé pangaruhna kana lumangsungna prosés kagiatan diajar ngajar. Lamun eusi kelasna loba teuing, lumangsungna prosés kagiatan diajar ngajar moal éféktif lantaran moal kagéroh ku guruna. Jaba ti kitu, hawa di jero kelas ogé tangtu bakal karasa nyongkab, panas.

Ari nu dimaksud ku iklim sosial-psikologis nyaéta patula-patalina hubungan antara jalma anu kalibet langsung jeung parosés kagiatan diajar ngajar.

Iklim sosial-psikologis téh bisa dibagi dua, nyaéta iklim sosial-psikologis internal jeung iklim sosial-psikologis éksternal. Ari anu patalina jeung iklim sosial-psikologis internal nyaéta kumaha hubungan murid jeung murid, kumaha hubungan murid jeung guru, kumaha hubungan guru jeung guru kitu deui jeung

pingpinan sakola, naha kabéhana lumangsung kalawan harmonis atawa henteu. Ari iklim sosial-psikologis éksternal nyaéta hubungan anu harmonis antara sakola jeung nu jadi kolot murid, jeung masarakat, lembaga-lembaga kamasarakatan, jeung lembaga-lembaga pamaréntah/swasta lianna.

Gambar 4. 2 Suasana kelas nu jumlah murid loba teuing, teu nyaman
(Dokumen Dedeh Fadilah)

Gambar 4. 3 Suasana kelas anu jamlah murid saeutik, kagéroh pikabétaheun jeung nyaman
(Dokumen Dedeh Fadilah)

Hal-hal anu dipedar di luhur téh kabéhanana ogé bisa mangaruhan kana hésé jeung babarina diajar, hususna diajar basa Sunda. Héséna diajar basa Sunda pikeun murid téh bisa waé ku lantaran faktor guruna (kedul asup ka kelas, tara daék nerangkeun, atawa mun nerangkeun ogé teu matak kaharti), bisa ku lantaran faktor muridna sorangan (kedul diajar, kurang motivasi diajarna, atawa kaayaan uteukna anu memang geus belet), bisa ku lantaran faktor bahan ajar (hésé dipimilikna, pedaranana teu kaharti, kurang mérélé, jrrd), bisa ku lantaran faktor média (teu aya, teu lèngkèp, jsb.), bisa ku lantaran faktor lingkungan (muridna sok tawuran waé, guruna garalak, guru jeung guru teu alakur, kepala sakolana arang langka ka sakola, jrrd.)

Upama hal-hal anu ditataan ti luhur téh geus kanyahoan (tangtu baé kudu aya panalungtikan najan dina tahapan anu basajan), dina factor naon anu jadi hahalang nepi ka kajadian “héséna” diajar, kakarana urang nyieun tarekah. Lantaran, lamun henteu disaliksik heula nu jadi cukang lantaranana, tetep urang moal bisa ngahontal tujuan anu geus ditangtukeun samemehna. Diagnosa téh dina sagala rupa hal saéstuna kudu dilampahkeun, lain dokter waé nu kudu ngadiagnosa téh, guru gé kudu bisa ngalampahkeun, ngan cara jeung alatna anu béda. Tanpa diagnosa, dokter moal bisa méré obat anu luyu jeung panyakit nu karandapan ku pasénna, kitu deui guru, tanpa ngayakeun panalungtikan (najan sifatna basajan), moal bisa ngoméan jeung ngundakkeun préstasi diajar ngajar kalawan luyu jeung pamaredih tujuan.

Hal ngalampahkeun panalungtikan minangka diagnosa pikeun guru mangrupa salahsahiji ciri profésionalna guru. Lamun guru teu ngalaman panalungtikan di kelasna boh keur kapentingan ngaronjatkeun prsétasi diajar siswana, boh keur kapentingan nyusun program nu bakal dilampahkeun ka hareup, bawirasa boh loyogna bahan ajar nu rek diajarleu boh tujuan anu rek dihontal moal bisa nyaosan kalawan nyugemakéun.

Hal kaprofésian guru katur dosén téh kapanan aya rengkolna dina Undang-undang Guru jeung Dosén. Tegeesna, guru téh kudu mahér nalungtik jeung mahér nulis. Waragadna, kapanan geus disayagikéun mangrupa tunjangan profési, sebutan nu ilahar ayeuna nyaéta duit sértifikasi téa. Tah éta téh diyasagikeun pikeun kapentingan lampah profési guru.

D. Kegiatan Diajar

Saréngséna Sadérék niténan pedaran matéri pangjaran ka 4 anu patali jeung Ngungkulan Héséna Siswa Diajar Basa Sunda. Kumaha aya kelemeng-kelemeng atawa henteu? Mun acan aya kelemeng, komo deui nyangkem sakabéhna matéri nu dipedar, pék balikan deui macana. Dina lumangsungna maca, sing tengét naon anu dianggap penting ku Sadérék, hég catet. Ku lantaran kitu, salawasna Sadérék kudu nyayagikeun pulpén jeung buku catétan husus.

Sing ingét anu jadi téma dina pangajaran ka 4 téh ngungkulan héséna siswa diajar basa Sunda. Ti mimiti faktor guru nepi ka faktor lingkungan, ésénsi pesenna kudu kacangkem ku Sadérék. Upama Sadérék geus nyangkem pedaran matéri di luhur, satuluyna Sadérék métakeun boh dina wangun angket boh wawancara ka murid, hasilna tuluy ditabulasikeun. Hasil tina tabulasi, ku Sadérék bisa dicindekkeun faktor naon anu jadi hésé pikeun siswa enggoning diajar basa Sunda?

Lamun pasualan héséna téa geus kapanggih, Sadérék bisa nangtukeun sikep. Rék kumaha jeung kudu kumaha? Jigana waé pasualan “hésé” pikeun siswa dina diajar basa Sunda hususna, geus jadi rahasia umum. Ku lantaran kitu, kacida hadéna éta pasualan téh dipadungdèngkéun jeung babaturan saprofési Sadérék, boh di lingkungan kelompok Sadérék, boh di lingkungan komunitas saprofési anu leuwih lega.

E. Latihan

Pigawé soal-soal ieu di handap kalawan daria!

1. Kumaha nurutkeun pamanggih Sadérék pangna guru miboga kalungguhan penting dina lumangsungna prosés diajar ngajar? Jentrékeun alesanana!
2. Jentrékeun tilu aspék anu bisa nangtukeun kana kualitas guru téh!
3. Naon anu dimaksud ku *pupil formative experience* jeung *pupil properties*? Jentrékeun!
4. Cara naon nu perlu ku Sadérék dilaksanakeun pikeun ngéungkulan pasualan “hésé” nu karandapan ku siswa dina diajar basa Sunda? Jentrékeun!

5. Naon sababna faktor lingkungan milu mangaruhan kana hasil diajar ngajar? Jentrékeun alesan katut contona!

F. Tingkesan

1. Faktor guru kawilang nangtukeun, lantaran guru salah sahiji komponén anu langsung aduhareupan jeung siswa. Dina sistem pangajaran, guru téh sasat nu nyieun rencana (*planer*) atawa nu ngarancang (*designer*) pangajaran, nu ngalaksanakeun (*implementator*) pangajaran.
2. Aspék anu bisa mangaruhan kualitas guru, kayaning: *téacher formative experience*, ngawéngku: asal muasalna ti mana, kasang tukang kahirupan jeung budayana, ti golongan keluarga nu kumaha (rayat masakat, beunghar, patani, pagawé, padagang, jjrd); *téacher training experience*: tegesna pangalaman-pangalaman anu aya patalina jeung kaparigelan guru jeung kasang tukang atikan guru, kayaning: pangalaman latihan profési tahapan atikan, pangalaman jabatan jeung sajabana; *téacher properties* nyaéta sagala rupa hal anu aya patula-patalina jeung sifat nu dipibanda, kayaning sikep guru kana profésina, sikep guru ka siswana, kamampuh atawa intelegénsi dirina, jeung motivasi kana kagiatan diajar ngajar sagemblengna.
3. Aya sababara faktor anu bisa mangaruhan kana prosés diajar ngajar di sakola, nyaéta kasang tukang kahirupanana (*pupil formative experience*) jeung sifat atawa karakter nu dipilik ku dirina (*pupil properties*). Anu patali jeung kasang tukang siwa (*pupil formative experience*) kayaning: tempat kalahiran jeung panganjrekan, kaayaan ékonomi, kaayaan jeung kalungguhan kulawargana. Ari anu patali jeung sifat atawa karakter siswa kayaning: kamampuh dasar, pangawéréh jeung sikep.
4. Kalungguhan bahan ajar pikeun guru nya éta: (a) minangka palanggeran enggoning ngalaksanakeun kagiatan diajar ngajar; (b) ngaronjatkeun kagiatan diajar ngajar sangkan leuwih éféktif; (c) minangka palanggeran dina ngalaksanakeun éwaluasi; jeung (d) bisa ngarobah kalungguhan guru nu kuduna ngajar jadi fasilitator dina kagiatan diajar ngajarna. Ari kalungguhan pikeun murid nyaéta (a) murid bisa diajar sajan euwéuh guru; (b) murid bisa diajar iraha waé; (c) murid bisa diajar luyu jeung kadaék jeung kaparigelanana séwang-séwangan; (d) jadi palanggeran dina kagiatan diajarna pikeun ngaronjatkeun kompetensi dirina.

5. Kauntungan pikeun sakola anu mibanda sarana katut fasilitas (média) diajarna lèngkèp, *kajji*, lèngkèpna média diajar ngajar téh bisa numuwuhkeun sumangét jeung motivasi dina lumangsunga kagiatan diajar ngajar; *kadua*, ku lèngkèpna média pangajaran méré lolongkrang boh pikeun guru boh pikeun murid pikeun milih mana anu loyog jeung bubutuh dina lumangsung kagiatan diajar ngajar luyu jeung pamedih bahan ajar katut tujuan anu baris dihontal.
6. Organisasi kelas nyaéta jumlah siswa nu aya di jero kelas bakal gédé pangaruhna kana lumangsungna prosés kagiatan diajar ngajar. Lamun eusi kelas loba teuing lumangsungna prosés kagiatan diajar ngajar moal éféktif lantaran moal kagéroh ku guruna. Ari sosial-psikologis nyaéta patula-patalina hubungan antara jalma anu kalibet langsung jeung paroses kagiatan diajar ngajar.

G.Uji Balik jeung Lajuning Laku

Pék cocogkeun hasil pagawéan Sadérék kana jawaban latihan anu geus disayagikeun di bagian tukang ieu modul. Itung jumlah jawaban anu benerna, tuluy gunakeun rumus ieu di handap pikeun ngukur kamampuh nyangkem bahan ajar.

Rumus: Jumlah jawaban anu benerna

$$\text{Tahap Pangabisa} = \frac{\text{Jumlah jawaban anu benerna}}{5} \times 100\%$$

Tahap pangabisa nu dihontal ku Sadérék:

90 - 100% = alus pisan

80 - 89% = alus

70 - 79% = cukup

- 69% = kurang

Lamun Sadérék ngahontal tahap ngangkem bahan ajar 80% ka luhur, Sadérék bisa nuluykeun bahan kana bahan kagiatan Diajar 5. Tapi, lamun tahap ngawasa Sadérék kurang ti 80%, pék balikan deui sarta deres deui bahan dina Kagiatan Diajar 4, pangpangna bahan nu tacan kacangkem.

KAGIATAN DIAJAR 5

NGARONJATKEUN PRESTASI JEUNG KREATIVITAS SISWA DINA DIAJAR BASA SUNDA

A. Tujuan

Saréngséna Sadérék nengetan pedaran Matéri V ngeunaan “Ngaronjatkeun Préstasi jeung Kréativitas Siswa dina Diajar Basa Sunda”, dipiharep Sadérék bisa:

1. Matéahkeun sagala rupa poténsi nu aya pikeun numuwuhkeun kréativitas jeung préstasi siswa dina diajar basa Sunda;
2. Nyadiakeun média katut sarana pikeun ngaronjatkeun préstasi jeung kréativitas siswa dina diajar basa Sunda.

B. Indikator Kahontalna Kompeténsi

Saréngséna Sadérék niténan pedaran Matéri V ngeunaan “Ngaronjatkeun Préstasi jeung Kréativitas Siswa dina Diajar Basa Sunda”, dipiharep Sadérék bisa:

1. Nyusun rencana kagiatan diajar ngajar anu patali jeung kagiatan ngaronjatkeun préstasi katut kréativitas siswa dina diajar basa Sunda;
2. Ngaidéntifikasi hal-hal anu aya patalina jeung kagiatan pikeun ngaronjatkeun préstasi katut kréativitas siswa dina diajar basa Sunda.

C. Pedaran Matéri

Aya konsép kagiatan diajar ngajar anu geus populer nyaéta PAKEM atawa PAIKEM akronim tina *Pembelajaran Aktif, Kréatif, Éféktif* jeung *Menyenangkan* atawa *Pembelajar Aktif, Inovatif, Kréatif, éféktif* jeung *Menyénangkan*. Nilik kana akronim tina kecap-kecap anu ngébréhkeun yén diajar téh kudu nyiptakeun lugina, rese, betah. Suasana diajar modél kitu, can pati loba nu ngalaksanakeun, najan ari konsépna mah geus pada arapal.

Nyindekel kana suasana “senang” atawa resep, naon rupa anu direncanakeun bakal tinekan, lantaran dipiheulaan ku rasa resep téa, ku rasa senang atawa rasa lugina téa. Mangka hal-hal lianna kayaning aktif, tangtu bakal tumuwuh, lantaran dipiheulaan ku rasa resep, sikep kréatif, bakal tumuwuh, henteu kaséngkér, lantaran geus dipiheulaan ku rasa resep. cindekna, saéstuna suasana resep anu kudu pangheula diciptakeun téh, karakter nu séjénna bakal babari numuwuhkeunana.

Konsép PAKEM / PAIKEM téh péréléanana sakumaha ieu di handap:

1. Siswa aub dina sagala rupa kagiatan anu udaganana pikeun mekarkeun cangkeman tur kamampuh ngaliwatan paripolah langsung;
2. Guru ngabantu tur ngarojong ku mangrupa motivasi jeung nyadiakeun sarana anu diperlukeun ku parasiswa;
3. Guru nyiptakeun sagala rupa hal anu pikaresepeun jeung nyiptakeun suasana anu pikabetaheun parasiswa dina milampah sagala rupa kagiatan, kayaning buku-buku, majalah, Koran, di tempat anu henteu resmi/formal;
4. Guru nyiptakeun suasana diajar kooperatif tur interaktif boh sacara kelompok atawa séwang-séwangan;
5. Guru ngajurung laku siswa dina diajarna nurutkeun kahayang dirina anu tujuanana sangkan idé jeung gagasanana bisa ébréh; kitu deui dina miara jeung ngamumulé lingkungan sakolana ditumuwuhkeun rasa mikaresep jeung rasa tanggungjawabna.

Gambar 5. 1 Situasi Diajar nu Lalugina Pikaresepeun jeung Pikabétaheun
(Dokumen Dedeh Fadilah)

Husus anu patalina jeung pangajaran basa Sunda, guru méré motivasi ka parasiswa sangkan idé jeung gagasanana bisa tumuwuh pangpana anu aya patalina jeung kabeungharan kecap (husus keur kelas handap). Upama kabeungharan kecapna geus katémbong, ditungtun pikeun diajar nyieun karangan anu basajan luyu jeung kahanan umurna.

Karangan anu henteu loba mikir nyaéta wangun karangan déskriptif. tegesna parasiswa ditungtun pikeun ngadéskripsikeun hal anu katingali, kadéngé jeung karasa. Latihan séjénna, bisa ngaliwatan gambar. Gambar sina dipencrong heula, tuduhkeun babagian nepi ka bubuk leutikna. Sanggeus kitu, naon anu kapencrong ku manéhna, sina ditulis kalawan mérélé dumasar kana urutan babagian nu aya dina gambar.

Dumasar kana wangun, tujuan, rarancang jeung ngalaksanakeun peniléyan dina prak-prakanana PAKEM/PAIKEM téh sakumaha pedaran ieu di handap.

a. Wangun

- 1) Cara meunteun dina kagiatan diajar ngajar PAKEM/PAIKEM dumasar kana fakta oténtik; tina prosés lumangsungna kagiatan diajar ngajar minangka informasi ngeunaan kamekaran undakna kamampuh parasiswa;
- 2) Pikeun ngahontal hasil diajar ngajar dilaksanakeun ku parasiswa maké téhnik anu bisa ngungkab, nyuaykeun, ngabuktikeun atawa nuduhkeun kalawan bener yén nu jadi udagan tina pangajaran bener-bener geus kahontal;
- 3) Wangun tes bisa ku lisan atawa tulisan, sagédéngéun éta peniléyan anu lain mangrupa tes, dipilampah ku cara: Skala sikep, céklis, kuisisionér, studi kausus, jeung portofolio;
- 4) Husus dina ngalaksanakeun peniléyan hadéna dipilampah ku guru anu lianna ngarah obyektif.

b. Tujuanana

- 1) Pikeun meunteun kamampuh individual ngaliwatan pancén-pancén anu geus ditangtukeun;
- 2) Pikeun nangtukeun kabutuh dina kagiatan diajar ngajar;
- 3) Pikeun mantuan ka paraguru sangkan ngalaksanakeun kagiatan diajar ngajar anu leuwih hadé;
- 4) Pikeun nangtukeun strategi kagiatan diajar ngajar; jeung
- 5) Pikeun ngaronjatkeun ajen-ajen (kualitas) atikan.

c. Rancangan

- 1) Rancangan peniléyan téh dilaksanakeun babarengan jeung nyieun rancangan kagiatan diajar ngajar. Peniléyan diluyukeun jeung pamarekan katut metode anu rék dilaksanakeun dina kagiatan diajar ngajar;
- 2) Dina kagiatan diajar ngajar maké pamarekan PAKEM/PAIKEM, dirancang luyu jeung peniléyanan oténtik. Tegésna, salila lumangsungna prosés

kagiatan diajar ngajar guru salian ti jadi fasilitator, miboga peran salaku peniléyan anu ngagunakeun rupa-rupa alat peniléyan luyu jeung kagiatan anu dipilampah ku para siswa.

d. Prak-prakan dina ngalaksanakeun pamarekan PAKEM/PAIKEM

Dina prakna ngalaksanakan kagiatan diajar ngajar anu ngagunakeun pamrékan PAKEM/PAIKEM, aya sababara hal anu kudu dipikanyaho, nya éta:

- 1) Kudu nyangkem pasipatan jeung karakter parasiswa;
- 2) Kudu wanoh pisan ka hiji-hijina siswa;
- 3) Kudu bisa ngamangpaatkeun karakter jeung paripolah siswa pikeun kapentingan kagiatan diajar ngajar;
- 4) Numuwuhkeun cara mikir kritis, kréatif jeung kamampuh ngokolakeun masalah;
- 5) Ngarékayasa rohangan kelas, salin jinis dirobah jadi lingkungan diajar ngajar anu pikaresepeun jeung pikabétaheun;
- 6) Méré pangdeudeul minangka uji balik jeung lajuning laku pikeun ngaronjatkeun kagiatan diajar ngajar. (Sudarjat, 2009)

Guru kudu bisa nyieun kacindekan tina hasil peniléyan saupama siswa dianggap acan mampuh ngawujudkeun kompéténsi dasar jeung standar kompéténsina dumasar kana prosés interaksi dina kagiatan diajar ngajar. Ku lantaran kitu, guru sawadina kudu bisa nyiptakeun suasana diajar ngajar anu partisipatif, aktif, kréatif jeung pikaresepeun (menyenangkan) sangkan kompéténsi dasar jeung standar kompéténsi nu geus dirancang saméméhna bisa kahontal. Jaba ti kitu, guru téh diperedih sangkan mampuh nyiptakeun kagiatan diajar ngajar anu sifatna inovatif deuih dina sagala aspék anu aya patalina jeung kagiatan diajar ngajar.

Ku lantaran pameredihna jiga kitu, konsékuénsi logisna guru kudu jembar wawasan élmu pangawéruh na pangpana kawéruh anu patali jeung rupa-rupa metodeu pangajaran (*multimétode*) katut élmu anu patali jeung média pangajaran (*multimédia*). Kaparigelan séjénna anu masih aya patalina jeung

kegiatan diajar ngajar nyaéta kudu mampuh nyiptakeun suasana diajar ngajar anu kondusif, boh sacara internal boh sacara éksternal.

Ceuk pamanggih (Rusman, 2010) nyebutkeun yén dina modél pamarekan PAKEM téh guru diperedih kudu bisa ngalaksanakeun kegiatan diajar ngajar anu sacara langsung ngalibetkeun siswa nu sifatna partisipatif, aktif, kréatif, éféktif tur dipikaresep/nyugémakéun anu muarana sangkan parasiswa mampuh nyiptakeun karya, gagasan, pamanggih, jeung idéna téh meleg-meleg hasil tina usaha jeung pamanggihna sorangan, lain meunang guruna.

Ieu di handap dipedar ngeunaan sababaraha modél, kayaning modél pangajaran partisipatif, modél pangajaran aktif, modél pangajaran kréatif, modél pangajaran éféktif, jeung modél pangajaran nyugémakéun (*menyenangkan*).

a) Modél Pangajaran Partisipatif

Nu dimaksud modél pangajaran partisipatif téh nyaéta modél pangajaran anu ngalibetkeun siswa sagemblengna (optimal) dina lumangsung kegiatan diajar-ngajar. Tegésna, siswa anu miboga peran dina prosés diajar ngajar téh, lain guru (*childcentre/studentsentre*). Kegiatan diajar-ngajar téh bakal miboga ajén-inajén nalika dina prosés sagemblengna dipasrahkeun ka parasiswa sangkan maranéhna daék aub icikibung (partisipasi) dina sagala widang kegiatan diajar-ngajar.

Ari guru kalungguhanana dina kegiatan diajar ngajar modél partisipatif ieu nyaéta salaku médiator (nyambungkeun/ngarahkeun) jeung salaku fasilitator (nyaosan bubutuh) parasiswa dina lumangsungna kegiatan diajar-ngajar`

Gambar 5. 2 Adegan situasi prosés diajar ngajar partisipatif

(Dokumen Dedeh Fadilah)

b) Modél Pangajaran Aktif

Modél pangajaran aktif nyaéta pamarekan pangajaran anu leuwih loba ngalibetkeun aktivitas siswa dina ngaksés informasi jeung élmu pangawéruh anu bakal diguar babarengan dina prosés kagiatan diajar ngajar di kelas. Ku cara kitu maranéhna miboga pangalaman anu bisa ngaronjatkeun kamampuh jeung kaparigelan.

Cara dina modél partisipatif, dina modél pangajaran aktif ieu ogé guru téh ukur boga kalungguhan anu sarua nyaéta salaku médiator jeung fasilitator (*to facilitate of learning*) baé. Dina modél ieu siswa sakabéhna kudu aktif ngalaksanakeun kagiatan diajar, guru mah cukup méré arahan jeung bimbingan baé.

Gambar 5. 3 Adegan situasi prosés diajar ngajar nu aktif

(Dokumen Dedeh Fadilah)

c) Modél Pangajaran Kréatif

Ari dina modél pangajaran kréatif mah guru téh diperedih kudu parigél pikeun ngamotivasi jeung numuwuhkeun karancagéan (kréativitas) siswa salila lumangsung prosés kagiatan diajar ngajar ku cara milih, nangtukeun jeung ngadumaniskeun metode anu mampuh numuwuhkeun kréativitas siswa, boh ngaliwatan “kerja kelompok”, “bermain peran”, jeung “pemecahan masalah”. Modél pangajaran kréatif meredih guru sangkan bisa numuwuhkeun kréativitas siswa, boh dina lebah kamampuh mikir boh dina lebah kaparigelan séjénna.

Ari mikir kréatif salawasna sok dimitian ku cara mikir anu kritis, calakan; tegesna anu saméméhna teu kapikiran ayeuna jadi kapikiran, atawa anu saméméhna teu kapanggih ayeuna jadi kapanggih, anu saméméhna hésé ayeuna jadi babari. Mikir anu kritis téh kudu diaping jeung dibiasakeun sangkan parasiswa jadi kréatif.

Gambar 5. 4 Adegan situasi prosés diajar ngajar nu kréatif

(Dokumen Dedeh Fadilah)

Ceuk Mulyasa dina Sudaryat (2013) mikir kréatif téh aya opat tahapan, nya éta: (1) *persiapan* (tatahar), nyaéta prosés ngumpulkeun informasi pikeun diuji; (2) *inkubasi*, nyaéta mikiran hiji hal (*merenungkan*) anu dijadikeun hipotesis informasi nepi ka éta hipotésis téh dianggap rasional; (3) *iluminasi*, nyaéta dianggap yén éta hipotesis téh yakin bener; (4) *vérifikasi*, nyaéta hipotésis téh diuji bener- henteuna anu engkéna dijadikeun rékoméndasi, konsép atawa tiori.

Siswa bisa disebut kréatif lamun bisa nyiptakeun hal anu sifatna anyar hasil tina prosés kagiatan diajar ngajar jeung hasil tina prosés mikirna, boh individual boh kelompok.

d) **Modél Pangajaran Éféktif**

Pangajaran téh bisa disebutkeun éféktif lamun mampu mekelan pangalaman anyar ka parasiswa jeung ngawujudkeun hiji kaparigelan (kompéténsi) sarta ngabuktikeun yén anu jadi udagan pangajaran geus kahontal sagmblengna (optimal). Ieu téh kudu dibuktikeun ku cara ngalibetkeun parasiswa dina ngarencanakeun, ngalaksanakeun jeung prosés peniléyanan. Mémang kitu

kuduna, yén sakabéhna siswa kudu milu aub sangkan tumuwuh rasa sugemana dina pariplah diajar, nepi ka ébréh yén kagiatan diajar ngajar téh bener-bener kondusif tujul kana udagan anu geus ditangtukeun sangkan mampuh ngawujudkeun kaparigelan (kompéténsi) siswana. Modél pangajaran éféktif téh meredih sangkan siswa sakabéhna aktif dina kagiatan diajar ngajar, lantaran maranéhna anu jadi puseur kagiatan anu engkéna bakal ngawujudkeun kaparigelan (kompéténsi).

Parasiswa kudu dideudeul dina lumangsungna proses kagiatan diajar sangkan mampuh nafsirkeun unggal informasi anu dipidangkeun ku guru nepi ka éta informasi téh bisa katarima ku akal sehatna. Dina lumangsungna prosés kagiatan diajar ngajar tangtu bakal katémbong ragotna adu rényom madungdèngkéun informasi anu dipidangkeun ku guru téa nepi ka maranéhna miboga kacindekan anu sarua. Modél pangajaran éféktif kudu dirojong ku kayaan lingkungan diajar anu kondusif/nyumponan pamaredih.

Ku lantaran kitu, guru diperedih sangkan bisa matéahkeun siswa, matéahkeun prosés kagiatan diajar ngajar, matéahkeun matéri pangajaran, jeung matéahkeun sakabéh sumber diajar. Nyiptakeun pangajaran anu éféktif téh teu bisa parsial, tapi kudu gémb leng ti mimiti ngarencanakeun, prosés jeung évaluasina.

Eféktivitas diajar-ngajar téh mangrupa hiji sistem anu silih rojong geusan ngahontal anu jadi tujuan. Hasilna kagiatan diajar-ngajar téh nyoko kana kahontal jeung henteu anu jadi tujuan. Ari anu jadi tujuan utama tina kagiatan diajar-ngajar téh kapanan murid. Murid minangka subyék diajar-ngajar, ku lantaran kitu henteu salah mun nu diutamakéun téh nyiptakeun kaparigelan diajarna murid.

Patali jeung éta, tugas guru téh nyoko kana tilu hal, nyaéta (1) minangka *perencana* guru kudu parigel matéahkeun sagala bahan nu nyampak: ti mimiti bahan ajar, média pangajaran, nangtukeun jeung milih téhnik katut metode, jrrd; (2) minangka nu ngokolakeun, guru kudu parigel matéahkeun bahan katut waktu nu disayagikeun luyu jeung prosudurna; jeung (3)

minangka évaluator, guru kudu parigel ngalaksanakeun peniléyan naha lumangsung kagiatan diajar ngajar téh éféktif atawa henteu.

Gambar 5. 5 Adegan situasi diajar ngajar nu éféktif

(Dokumen Dedeh Fadilah)

Prosudur ngalaksanakeun pangajaran éféktif heula pandeurina nyaéta (1) ngayakeun appersépsi; (2) ngalampahkeun éksplorasi, nyaéta ngawanohkeun matéri poko jeung kompéténsi dasar anu baris dihontal ku cara ngagunakeun variasi metode; (3) ngayakeun konsolidsdi pangajaran nyaéta ngaaktifkeun parasiswa enggoning ngawujudkeun kaparigelan (kompéténsi) anu aya patalina jeung kahirupan sapopoé; (4) ngalaksanakeun évaluasi ku cara ngumpulkeun fakta jeung data sarta dokumen hasil diajar parasiswa anu tujuanana pikeun ngoméan program pangajaran ka hareup.

Pikeun ngalaksanakeun pangajaran éféktif, guru kudu maliré kana hal-hal nu ditataan ieu, nyaéta: (1) matéahkeun tempat diajar; (2) matéahkeun

siswa; (3) matéahkeun kagiatan diajar ngajar; (4) matéahkeun eusi pedaran materi; jeung (5) matéahkeun média jeung sumber pangajaran.

e) Modél Pangajaran Menyenangkan

Modél pangajaran anu nyugémakéun (*joyfull instruction*) mangrupa prosés kagiatan diajar ngajar nu di jerona aya *kohesi* anu kuat antara guru jeung siswa, sama sakali teu aya rasa kapaksa komo deui maké jeung kudu aya tekanan (*intimidasi*), éstuning katémbong ayana rasa silih asih, silih asuh jeung silih asah téh. Guru merenahkeun manéh salaku “mitra” diajar, malahan dina sababaraha hal mah henteu mustahil guru diajar ti parasiswa. Lebah dieu mémang sakuduna nyiptakeun suasana anu démokratis, taya bangbaluh nanaon, boh guru boh parasiswa sarua babarengan papada diajar.

D. Kagiatan Diajar

Saréngséna Sadérék niténan pedaran Matéri Diajar 5 anu patali jeung “Ngaronjatkeun Préstasi jeung Kréativitas Siswa dina Diajar Basa Sunda”, tangtu Sadérék geus boga gambaran. Anu jadi poko pasualan nyaéta kumaha carana Sadérék salaku guru ngaronjatkeun préstasi parasiswa dina diajar basa Sunda? Pasualan anu kadua nyaéta kumaha carana Sadérék ngaronjatkeun kréativitas parasiswa dina diajar Basa Sunda? Mudah-mudahan pedaran matéri di luhur bisa ngungkulan dua pasualan bieu.

Matéri nu dipedar di luhur téh saéstuna bisa jadi geus teu anéh, malah moal boa Sadérék mah geus loma pisan!. PAKEM atawa PAIKEM mangrupa akronim, anu masing-masing kecapna geus méh ngawakilan kana dua pasualan anu aya dina téma pedaran di luhur. Tegésna, lamun Sadérék ngajarkeun basa Sunda ka parasiswa ngagunakeun pamarekan PAKEM atawa PAIKEM kalawan bener, pasualan préstasi bakal kaungkulan, kitu deui ngeunaan kréativitasna.

Lantaran enas-enasna pamarekan PAKEM atawa PAIKEM saéstuna pikeun ngalatih parasiswa sangkan parigél jeung rancagé, tegesna potensi mikirna bisa kaguarkeun

sacara optimal. Naon sababna kitu? Lantaran ku ngagunakeun pamarekan PAKEM atawa PAIKEM téh suasana diajar parasiswa ngarasa bétah, senang; teu kasengkér ku rasa-rasa nu teu pararuguh – *énjoy!* Lamun suasana bétah (*énjoy*) – taya bangbaluh, kana mikirna ogé bakal kabawa lancar; pon kitu deui lebah nembrakeun idé jeung gagasan atawa pamanggih – bakal sabalakana, bébas!

Satuluyna, Sadérék jeung babaturan sakelompok nyoba nyusun strategi diajar ngajar ngagunakeun pamarekan PAKEM atawa PAIKEM. Ngarah hasilna optimal, atuh dina nyawalakeunana kudu daria!. Cag!

E. Latihan

Pigawé soal-soal ieu di handap kalawan daria!

1. Tétélakeun kumaha konsép PAKEM atawa PAIKEM minangka salahsahiji pamarekan dina kagiatan diajar ngajar téh!
2. Tétélakeun hal naon waé nu kudu dilampahkeun sangkan parasiswa kréatif dina ngalaksanakeun prosés diajarna!
3. Hal naon waé nu kudu dipilampah dina prosés kagiatan diajar ngajar éféktif téh?
4. Naon sababna idé jeung gagasan parasiswa bisa kaungkab kalawan optimal dina kagiatan diajar ngajar ngagunakeun pamarekan PAKEM atawa PAIKEM? Tétélakeun alesanana!
5. Naha enya lamun suasana diajar ngajar “menyénangkan” bisa ngaronjatkeun préstasi siswa? Tétélakeun!

F. Tingkesan

1. Konsép PAKEM / PAIKEM téh péréléanana sakumaha ieu di handap:
 - a. Siswa aub dina sagala rupa kagiatan anu udagana pikeun mekarkeun cangkeman tur kamampuh ngaliwatan paripolah langsung;

- b. Guru ngabantu tur ngarojong ku mangrupa motivasi jeung nyadiakeun sarana anu diperlukeun ku parasiswa;
 - c. Guru nyiptakeun sagala rupa hal anu pikaresepeun jeung nyiptakeun suasana anu pikabetaheun parasiswa dina milampah sagala rupa kagiatan, kayaning buku-buku, majalah, Koran, di tempat anu henteu resmi/formal;
 - d. Guru nyiptakeun suasana diajar kooperatif tur interaktif boh sacara kelompok atawa séwang-séwangan;
 - e. Guru ngajurung laku siswa dina diajarna nurutkeun kahayang dirina anu tujuanana sangkan idé jeung gagasanana bisa ébréh; kitu deui dina miara jeung ngamumulé lingkungan sakolana ditumuwuhkeun rasa mikaresep jeung rasa tanggungjawabna.
2. Nu dimaksud modél pangajaran partisipatif téh nyaéta modél pangajaran anu ngalibetkeun siswa sagemblengna (optimal) dina lumangsung kagiatan diajar ngajar.
 3. Modél pangajaran aktif nyaéta pamarekan pangajaran anu leuwih loba ngalibetkeun aktivitas siswa dina ngaksés informasi jeung élmu pangawéruh anu bakal diguar babarengan dina prosés kagiatan diajar ngajar di kelas, ku cara kitu maranéhna miboga pangalaman anu bisa ngaronjatkeun kamampuh jeung kaparigelan.
 4. Modél pangajaran kréatif mah guru téh diperedih kudu parigél pikeun ngamotivasi jeung numuwuhkeun kaarancagéan (kréativitas) siswa salila lumangsung prosés kagiatan diajar ngajar ku cara milih, nangtukeun jeung ngadumaniskeun metodeu anu mampuh numuwuhkeun kréativitas siswa, boh dina kagiatan *kerja kelompok*, *bermain peran*, jeung *pemecahan masalah*.
 5. Pangajaran téh bisa disebutkeun éféktif lamun mampuh mekelan pangalaman anyar ka parasiswa jeung ngawujudkeun hiji kaparigelan (kompéténsi) sarta ngabuktikeun yén anu jadi udagan pangajaran geus kahontal sagemblengna (optimal).
 6. Modél pangajaran anu nyugémakéun (*joyfull instruction*) mangrupa prosés kagiatan diajar-ngajar nu di jerona aya *kohesi* anu kuat antara guru jeung siswa, bener-bener

teu aya rasa kapaksa komo deui lamun kudu aya tekanan (*intimidasi*), éstuning katémbong ayana rasa silih asih, silih asuh jeung silih asah téh.

G. Uji Balik jeung Lajuning Laku

Pék cocogkeun hasil pagawéan Sadérék kana jawaban latihan anu geus disayagikeun di bagian tukang ieu modul. Itung jumlah jawaban anu benerna, tuluy gunakeun rumus ieu di handap pikeun ngukur kamampuh nyangkem bahan ajar.

Rumus:

$$\text{Tahap Pangabisa} = \frac{\text{Jumlah jawaban anu benerna}}{5} \times 100\%$$

Tahap pangabisa nu dihontal ku Sadérék:

90 - 100% = alus pisan

80 - 89% = alus

70 - 79% = cukup

- 69% = kurang

Lamun Sadérék ngahontal tahap ngangkem bahan ajar 80% ka luhur, Sadérék bisa nuluykeun bahan kana bahan kagiatan Diajar VI. Tapi, lamun tahap ngawasa Sadérék kurang ti 80%, pék balikan deui sarta deres deui bahan dina Kagiatan Diajar V, pangpangna bahan nu tacan kacangkem.

KOMPETENSI PROFESIONAL:

**RAGAM BASA SUNDA, KAWIH,
JEUNG MANTRA**

KAGIATAN DIAJAR 6

HAKÉKAT BASA SUNDA (CIRI INTERNAL JEUNG ÉKSTERNAL BASA SUNDA)

A. Tujuan

Saréngséna Sadérék nengetan pedaran Matéri Diajar VI ngeunaan “Hakékat Basa Sunda patali jeung Ciri Internal jeung Eksternalna”, dipiharep Sadérék bisa:

1. Nyangkem enas-enasna ngeunaan hakékat basa Sunda;
2. Nuduhkeun ciri-ciri basa Sunda boh internal boh éksternal

B. Indikator Kahontalna Kompetensi

Saréngséna Sadérék niténan pedaran Matéri Diajar VI ngeunaan “Hakékat Basa Sunda nu patali jeung Ciri Internal jeung Éksternal”, dipiharep Sadérék bisa:

1. Nerangkeun perkara hakékat basa Sunda;
2. Ngabédakeun ciri internal jeung ciri éksternal basa Sunda

C. Pedaran Matéri

Ari hakékat basa téh ceuk Sudaryat (1991 kaca 3-5) nya éta: (1) basa téh sistem; (2) basa téh arbitrér; (3) basa téh simbul (sasmita); (4) basa téh produktif; (5) basa téh universal; (6) basa téh mandiri (unik); (7) basa téh komunikatif; (8) basa téh mijalma; jeung (9) basa téh kultur (budaya).

Hakekat basa téh miboga ciri, nyaéta ciri internal jeung ciri éksternal. Ieu di handap baris dipedar ngeunaan ciri internal jeung ciri éksternal.

1. Ciri Internal

a. Basa mangrupa sistem

Pangna basa disebut sistem nyaéta lantaran mangrupa beungkeutan dua unsur, tegesna unsur luar jeung unsur jero, wangun jeung eusi anu

silihlingképan dumasar kana aturan nu tangtu pikeun ngahontal hiji harti. Pangna disebutkeun hiji sistem, basa téh mibanda sifat sistématis tur sistemik. Disebut sistématis, lantaran basa téh ngandung unsur-unsur anu puguh éntép seureuhna; ari disebut sistemik, lantaran basa téh mibanda pola atawa aturan anu dumuk sarta bisa diprédiksi/diramalkeun, saperti: aturan fonologi, tatabasa jeung semantik.

b. Basa mangrupa arbitrér

Pangna basa disebut arbitrér, lantaran patalina lambang sora jeung obyékna euwéuh hubungan logis (sakarepna, sakahayangna, manasuka pamakéna). Contona: kecap imah dina basa Sunda anu hartina wawangun tempat pamatuhan, tempat betah bumétah; dina basa séjén mah diucapkeunana umah (Jawa); rumah (Melayu/Indonesia), *baitun* (Arab), haus (Jerman), *house* (Inggris).

c. Basa mangrupa simbul

Pangna basa disebut simbul atawa lambang atawa tanda nyaéta lantaran basa téh mangrupa gambaran tina konsép pikiran (*langue*) jeung gambar tina sora omongan (*parole*). Basa mangrupa sistem tanda atawa lambing (*signe linguistique*) anu ngagambarkeun pikiran (*langue*) jeung omongan (*parolé*). *Langue* mangrupa pikiran (aturan, rumus) anu aya dina otak manusa, sifatna homogén tur rélatif anggér; *parole* mangrupa omongan (runtuyan sora) anu kaluar tina baham, sistemna hétérogén tur rélatif robah.

d. Basa hal anu produktif

Pangna basa disebut produktif lantaran ari basa téh mangrupa sistem kognitif (mikir) anu diatur ku rumus-rumus anu unik tur bisa dimanipulasi ku panyaturna sangkan bisa ngahasilkeun mangpirang-pirang omongan anu lobana tan wates wangén. Digunakeun ku panyaturna pikeun alat komunikasi jeung mekarkeun élmu pangawéruh .

e. Basa sifatna universal

Panga basa disebut universal nyaéta lantaran basa téh mibanda ciri-ciri umum au dipiboga unggal basa, kayaning: yén basa téh dihasilkeun tina alat ucap manusa,

unggal basa miboga wangun jeung eusi, unggal basa bisa robah ti waktu ka waktu, unggal basa miboga fungsi anu tangtu di komunitas para panyaturna.

f. Basa téh mandiri (unik)

Unik ngandung harti has, mandiri, husus, atawa béda ti nu sèjén. Ieu katerangan téh karasana patukang tonggong jeung katerangan yén basa téh universal. Lamun kitu naon atuh nu saenya unik dina basa téh?

Anu dimaksud unik dina basa téh nyaéta yén unggal basa téh miboga sistim, adegan, jeung kandaga kecap séwang-séwangan anu has tur mandi sarta teu kudu sarua jeung basa lianna. Malah anu jadi pangbéda hiji basa jeung basa sèjénna pangpangna mah palebah kandaga kecap (*léksikon*), ti dinya kakara adeganana.

Ciri has anu dipibanda ku basa téh sipatna universal sakaligus unik. Upamana waé dina basa Sunda aya kecap panganteur anu ngandung harti “aspék inkoaktif” saperti *jung* nangtung, *gék* diuk, *léos* indit, jst. Ieu kecap téh teu bisa ditarjamahkeun kana basa naon waé (basa Indonésia upamana). Cicingna kecap anteuran aya di hareupeun jejer jeung caritaan pagawéan sarta mandiri ngawakilan kecap pagawéan caritaan. Contona:

- 1) *Jung* kuring indit ka luar.;
- 2) Kuring *jung* indit ka luar.;
- 3) Géura *jung* atuh!

g. Basa téh komunikatif

Komunikatif sifat tina komunikasi. Dina enas-enasna mah komunikasi téh nepikeun “pesan” (rasa, pikiran jeung kahayang) ti panyatur atawa anu ngirim pesan ka nu nampa pesan atawa anu diajak nyarita (pamiarsa atawa nu maca) ngaliwatan média basa.

Dina seuhseuhanana kahirupan manusa téh henteu bisa dipisahkeun tina aspék komunikasi. Alat anu dipaké pikeun komunikasi nyaéta basa, boh lisan boh tulisan. Komunikasi ngagunakeun basa disebutna komunikasi verbal, ari komunikasi henteu ngagunakeun basa alias ngagunakeun

gerak (obah-obahna anggahota badan) disebutna komunikasi non verbal, contona: gideug – nuduhkeun embung; gugupay – ngajak, jst.

Basa mangrupa alat komunikasi manusa, ari basa téh mangrupa lambang sora anu sifatna universal. Sajaba ti aya basa lisan (sora) ogé aya basa gerak (*body langugé*). Boh basa lisan boh basa gerak duanana ogé sarua miboga fungsi pikeun komunikasi.

h. Basa téh mijalma

Tumuwuhna basa téh ngan aya dina dunya manusa wungkul, da di dunya sasatoan mah teu dipiwanoh ayana kamekeran basa. Ari manusa téh mangrupa mahluk sosial, hirupna henteu bisa nyorangan. Dina kahirupan sosialna geus tangtu bakal silih tembrakeun kahayang jeung kabutuh. Pikeun nembrakeun kahayang jeung kabutuh téh ngagunakeun alat. Alat anu dipakéna taya lian nyaéta basa. Ku lantaran kitu, basa téh geus jadi milik manusa anu teu bisa lésot – teu bisa dipisahkeun; ayana basa lantaran ayana manusa, kitu takdirNa.

i. Basa téh budaya

Basa téh miboga sifat ngabudaya (*cultural*) lantaran salian ti basa mangrupa “unsur” budaya ogé jadi alat pikeun ngagedékeun jeung ngamekarkeun budaya. Tanpa basa, budaya moal bisa mekar. Lantaran basa anu miboga peran penting dina budaya. Naon waé wangun jeung jirimna budaya tangtu ngagunakeun basa; tegesna antara budaya jeung basa téh lir ibarat gula jeung amisna – lain gula ngarana, laun teu amis.

Ari anu jadi unsur badaya loba, di antarana baé (1) pacabakan; (2) kamasarakatan; (3) élmu pangawéruh; (4) pakakas, undagi, jeung téhnologi; (5) basa; (6) seni; jeung (7) agama katut réligi. (Koentjaraningrat, dina Yayat Sudaryat, 2013).

2. Ciri Éksternal

Disawang tina karakteristik lahiriahna basa téh miboga ciri-ciri nyaéta (1) idéntitas fisik; (2) idéntitas psikologis; (3) idéntitas géografis; (4) idéntitas étnik; (5) idéntitas sosiologis; jeung (6) idéntitas kontéktual (Crystal, dina Yayat Sudaryat, 2013).

a. Idéntitas fisik

Identitas fisik anu mangaruhan wujudiah basa nyaéta (a) tipe fisik; (b) kondisi fisik; (c) umur; (d) ucapan; jeung (e) jenis kelamin anu makéna. Patalina basa jeung kaayaan fisik anu makéna diulik ku *patologi* basa.

b. Idéntitas psikologis

Tina jihat psikologis, basa téh raket patalina jeung intélégénsi katut kapribadian (*personality*). Patalina basa jeung unsur psikologis nu makéna basa diulik ku *psikolinguistik*.

c. Idéntitas géografis

Unggal basa bakal dipangaruhan ku lokasi dipakéna basa. basa nu dipaké di hiji wewengkon disebut basa wewengkon, dialék local, dialék regional, atawa regiolék. Ari élmu anu ngulik basa wewengkon atawa basa dialék disebut *dialéktologi*.

d. Idéntitas étnik

Basa téh bisa dipikawanoh ku kelompok jalma, sélér bangsa, atawa bangsa anu makéna. Tina jihat étnik, aya nu disebut basa daérah, basa nasional, jeung basa asing. Éta kalungguhan basa téh masing-masing mibanda fungsi séwang-séwangan. Patalina basa jeung kahirupan étnik anu makéna diulik ku élmu *étnolinguistik*.

e. Idéntitas sosiologis

Kahirupan hiji basa dipangaruhan ku lingkungan sosial anu makéna saperti stratifikasi sosial, peran jeung status sosial, kaakraban/deuheus henteuna (*solidarity*), jeung ragam sosial. Patalina basa jeung kahirupan masaralat nu makéna basa diulik ku élmu basa sosial nu ilahar disebut *sosiolinguistik*.

f. Idéntitas kontéksstual

Wujudiah basa bisa gumantung kana kontéks situasi dipakéna. Hubungan antara basa jeung kontéks situasi makéna diulik ku pragmatic. Dell Hyems dina Sudaryat (2013 kaca26) nyebutkeun yén kontéks situasi anu mangaruhan wujudiah basa téh mibanda unsur-unsur (*component of speech*) anu disinggét

SPEAKING, anu foném awalna nyoko kana:

S-etting and scene

P-articipants

E-nd purpose and goals

A-cts sequences

K-ey tone or spirit of act

I-nstrumentalities

N-orms of interaction and interprétation

G-enres

Ari dina basa Sunda unsur-unsur kontéks situasi makéna basa téh bisa disinggét UNGKARA (Sudaryat, 1991:121) anu foném awalna nyoko kana:

U-ndak usuk atawa tatakrama basa

N-u maké basa jeung nu dicaritakeun

G-alur omongan

K-asang tukang tempat, waktu, jeung suasana

A-lat anu digunakeun

R-asa, nada, jeung raga, rasa basa

A-manat jeung tujuan ahir omongan

g. Idéntitas Stilistik

Stilistik téh nyaéta gaya basa katut makéna basa dina karya sastra. Stilistika mangrupa élmu anu maluruh patalina basa jeung karya sastra, kumaha gaya makéna basa dina karya sastra. Basa hiji jalma, sélér bangsa, atawa bangsa téh bisa kapaluruh tina gaya basa anu dipakéna.

Aya rupa-rupa gaya basa, di antarana waé: (1) gaya basa mijalma; (2) gaya basa ngasor; (3) gaya basa ocon; (4) gaya basa rarahuan; (5) gaya basa sindir; gaya basa ngupamakéun; jeung (7) gaya basa purwakanti (Sudaryat, 2001).

Géura ieu titénan conto di handap:

- 1) Gunung Galunggung *diharudum* ku halimun bangun nu ngungun.
 - 2) Mangga linggih ka *saung butut*.
 - 3) Punten pangmeserkeun *Jarum Coklat*.
 - 4) Kajeun *ceurik cimata géti*, moal rék ngahampura!
 - 5) Punten TVna *dialitan* saeutik.
 - 6) Ari maneh jeung dulur téh *kawas ucing jeung anjing*.
- Loba keneh conto-conto gaya basa séjénna. Ku Sadérék bisa ditambahan deui.

3. Pangbéda Basa Manusa

Nu ngabédakeun antara manusa jeung sato dina lebah basa, nyaéta ari manusa mah maké basa anu dumuk palanggeranana sedéngkéun ari sato mah henteu dumuk aturanana. Dina lumangsungna komunikasi, basa téh kalungguhanana sabagé alat pikeun nepikeun pesen, kahayang, unek-unek, jird ka nu diajak nyarita.

Dumasar kana hasil panalungtikan Hockett (1963) dina Sudaryat (2014) ngeunaan linguistik jeung antropologi, nyebutkeun yén ciri nu ngabédakeun basa manusa ti sato téh nya éta: (1) midua [*duality*], (2) rancagé, (3) manasuka, (4) siligénti, (5) pamencar, (6) mandiri, jeung (7) pamulasara budaya. Sangkan leuwih jéntré, di handap baris dipedar hiji-hijina.

a. Basa téh midua (*duality*)

Nu dimaksud ku midua di dieu nyaéta yén basa téh mibanda dua subsistim, subsistem sora (wangun) jeung subsistem harti. Ku ayana dua subsistem éta, fungsi harti basa jadi leuwih irit (praktis, simpel). Unit miharti basa téh bisa dipasing-pasing jadi kalimah nu jumlahna tan wates wangen.

Gundukan kecap nu ngaruntuy nu mangrupa kalimah téh disebutna susunan taktis (*tactical arrangement*). Aya dua runtuyan taktis téh, nya éta:

- 1) Susunan fonotaktis (*phonotactic arrangement*) anu nyoko kana runtuyan sora nu nyampak (potensial); jeung
- 2) Susunan sintaksis (*syntactic arrangement*) nu nyoko kana runtuyan harti nu nyampak.

Éta dualitas téh teu aya dina komunikasi sato. Panggentra (*jackdaw*) atawa gogogan anjing nyaéta gunggungun unsur-unsur nu bisa dianalisis. (Wardhaugh, 197 kaca 24) dina Sudaryat (2014 kaca 28).

Basa téh mangrupa gunggungun wangun anu ngawujud sora jeung eusi. Basa téh nyaéta wujud sora jeung eusi. Ari eusi basa nyoko kana:

- 1) *phonmological information*, anu mangrupa wawaran nu sifatna fonologis, runtuyan sora nu taan harti;
- 2) *syntactical information*, mangrupa wawaran nu diébréhkeun dina wangun kalimah katut babagianana;
- 3) *lexical information*, mangrupa wawaran nu diébréhkeun dina kandaga kecap;
- 4) *conceptual knowledgé*, anu mangrupa konsép-konsép, mangrupa pangawéruh atawa harti; jeung
- 5) *sistem* anu hésé diévaluasi.

Ari eusi basa raket pisan patalina jeung wangun basa. Eusi (harti, konsép) mangrupa hubungan antara lambang (wangun, form) jeung obyék nu dimaksudna (acuan, référen).

b. Yén basa téh rancagé (produktivitas).

Sakumaha geus disebutkeun yén basa téh sipatna rancagé atawa produktif. Produktivitas kamungkinan ngadayagunakeun basa pikeun nepikeun pesen anu can kungsi ditepikeun samemehna, sarta ngamungkinkeun panyatur mibanda kamampuh pikeun ngédalkeun hiji hal anu can kungsi diucapkeun jeung kadengé samemehna. Tapi bisa kacangkem atawa kaharti ku pamiarsa.

Ngan ukur manusa nu dibere kamampuh pikeun nyusun kalimah anyar kalawan kandaga kecap jeung frasa anu merenah, tuluy disambungkeun

jadi susunan anyar luyu jeung kaedah anu baku (lulugu). Ieu nu disebut sistem nembrak (*open sistem*) tina basa manusa anu béda tina sora sastoan anu sipatna sistem nutup (*closed sistem*), nyaéta tiap sorana mangrupa babagian tina sasadiaan (*repertoire*) anu tangtu tur saeutik, nu ngabalukarkeun pikeun asupna hal anyar. Cindekna, yén komunikasi sato sipatna imitative, henteu produktif, béda jeung basa atawa sistim komunikasi manusa anu produktif atawa kréatif.

c. Yén basa téh manasuka (*arbitrariness*)

Sakumaha geus diterangkeun ti heula yén basa téh manasuka atawa arbitrer maksudna nyaéta taya hubungan pasti antara nu ditepikeun ku omongan (*substansi fonik*) atawa tulisan (*substansi grafik*) kana kedaling nu ditepikeun. Dina tiap basa manusa méh-méhan teu aya nu bisa diduga (*predictable*) jeung taya hubungan (logis) antara lambanga jeung obyékna. Dina tataran analisis basa, arbitrer téh tetela rinéka (*variatif*). Sinteksis kurang arbitrer dibandingkeun jeung kandaga kecap. Ku ayana sipat arbitrer téh, jumlah kalimah dina hiji basa tan wates wangén. Komunikasi sasatoan tingkat arbitrerna relatif kurang.

d. Yén basa téh siligénti (*interchangéability*)

Dina enas-enasna antara panyatur jeung pamiarsa bisa siligénti peran atawa silihkirim pesen omongan. Hiji waktu panyatur jadi pamiarsa, kitu deui sabalikna pamiarsa jadi panyatur. Sok sanajan kitu, prosés alur komunikasina mah sarua baé. Prosés di panyatur dimimitian ku purwaucap, tuluy kana *decoding*, nepi ka *fonasi* (kedaling).

Ieu ciri téh ayana ngan dina komunikasi manusa, nyaéta ku ayana silih pikaharti di antara parapihak nu keur ngalakukeun komunikasi téa. Ieu hubungan komunikasi téh ku ayana beungkeutan ajen-inajen lingustik atawa non-lingustik.

e. Yén basa téh pamencar (*displacement*)

Dina diri manusa téh aya dua pakakas nu digunakeun dina makéna basa, nyaéta (a) *fasilitas fisik*, kayaning: tikoro, irung, biwir, létah, jst., jeung (b) *fasilitas non-fisik*, kayaning: akal, rasa, pikiran, uteuk, jst. Ku éta dua fasilitas téh, manusa bisa ingét kana kajadian bihari, kamari, kiwari, jeung pingburi. Dina palebah dieu pisan manusa manusa mibanda pamencar (*displacement*), nyaéta basa bisa dipake pikeun ngacu kana hal-hal anu nyata atawa anu teu nyata (abstrak) ti mangsa baheula nepi ka mangsa ayeuna, malah narawangan pikahareupeun.

Pamencar téh mangrupa kamampuh pikeun nyaritakeun hiji hal nu jauh, boh nu patali jeung waktu boh nu patali jeung tempat. Nya ku hal ieu pisan manusa bisa mekarkeun élmu pangawéréh.

f. Yén basa téh mandiri (*spesifikasi*)

Sipat mandiri dina basa nyoko kana kanyataan yén komunikasi ngagunakeun basa kudu dibantuan ku aspék séjén kayaning gerakan fisik atawa kinestik minangka pakakas komunikasi. Manusa teu kudu ngéureunkeun kagiatan séjéna dina waktu rék ngaréspon, ari réspon teu sagemblengna ditangtukeun ku rangsangan (stimulus). Manusa bisa milampah komunikasi atawa nyarita bari milampah pagawéan anu teu aya patalina jeung nu keur diomongkeun.

g. Yén basa pamulasara budaya (*konservatif*)

Basa téh mangrupa unsur budaya sakaligus jadi wahana pikeun miara tur mekarkeun budaya. Kitu deui, basa bisa dipiara jeung dimumule ti entranan ka entranan ku cara ngabudaya. Sistim basa kudu diulik ku unggal panyatur. Lantaran basa mah henteu diwariskeun sacara biologis ti entranan ka entranan.

Najan manusa mibanda kamampuh dasar (*innate ability*), konvensi basa naon waé saperti kandaga kecap jeung tatabasa, dirundaykeun kalawan sistimatis ku cara diajar atawa ngaliwatan pangajaran (*language learning*). Kagiatan diajar

basa barudak leutik (anak usia dini) irundaykeun ku indung bapana. Anu disebut nu nimukeu basa (*language acquisition*). Basa anu langsung dirundaykeun ku indung bapana disebutna basa indung (*mother tongue*).

Ari basa sasatoan mah dirundaykeunana teu cara manusa, sasatoan mah dirundaykeun sacara génétis, lain diulik. Sasatoan bisa ngarti jeung silihpikeharti di antara maranehna di tempat digédékeun. Sabalikna, manusa anu lahir di Tatar Sunda, nini, aki, buyut, bao, jangawareng, udeg-deg siwur jeung karuhuna urang Sunda, tapi bisa basa Inggris. Ari basamah kumaha kabiasaan (tradisi). Ku kituna, lamun hayang parigél maké basa, “disebutna basa téh mangrupa kagiatan mekanik”, biasakeun dina kahirupan sapopoé, cara mesin

D. Kagiatan Diajar

Saréngséna Sadérék nitenan pedaran Matéri VI ngeunaan “Hakekat Basa Sunda anu patali jeung Ciri Internal jeung Éksternal”, tangtu Sadérék geus meunang gambaran anu jelas. Wawasan Sadérék ngeunaan élmuning basa Sunda ayeuna katambahan deui. Tétéla géuningan hal-hal anu mangaruhan kana hirup-huripna basa téh rea, boh ti unsur jero (internal) boh ti unsur luar (éksternal).

Éta pedaran matéri di luhur téh bahan sawalakeun jeung babaturan Sadérék di kelompok diajarna masing-masing. Naha maké kudu disawalakeun? Lantaran lamun ukur dibaca ku sorangan mah rada elat nyangkemna téh, komo mun nepi ka kudu ngamekarkeun éta konsép. Jaba ti kudu soso-soso macana, ogé diperedih kudu daék macaan literatur liana deuih.

Mangpaat tina sawala téh tangtuna ogé aya, sakurang-kurangna urang bisa silih kanyahokeun lebah wawasan, boh wawasan paélmuanana boh wawasan mikirna. Sing ingét falasifah Sunda, *silih asih*, *silih asuh*, jeung *silih asah*. Larapkeun éta falasifah téh dina prakna Sadérék sawala.

Prinsip silih asih dina sawala hartina urang kudu boga rasa asih ka babaturan lebah kakuranganana, prinsip silih asuh urang kudu boga rasa hayang makihikeun

pangabisa jeung pangalaman ka nu lian, prinsip silih asah urang kudu miboga karep hayang néangan luang ti papda urang, kapanan luang téh lain ukur tina daluang tapi ti papada urang gé bisa.

Tengétan deui, prak sawalakeun! Nu leuwih alus mah éta konsép téh jadi ngalegaan sanggeusna diswalakeun téh, nya.

Cag!

E. Latihan

Pigawé ieu soal-soal di handap kalawan daria!

1. Naon ari nu disebut basa téh? Jéntrékeun!
2. Ari basa téh arbitrér, naon maksudna? Jéntrékeun kalawan conto!
3. Cing pék tatataan, naon waé anu jadi ciri internal basa téh!
4. Ari anu jadi ciri éksternal naon waé? Tataan hiji-hijina!
5. Ari anu dimaksud idéntitas stilistik téh kumaha? Jéntrékeun!

F. Tingkesan

1. Hakékat basa nya éta: (1) basa téh sistem; (2) basa téh arbitrér; (3) basa téh simbul (sasmita); (4) basa téh produktif; (5) basa téh universal; (6) basa téh mandiri (unik); (7) basa téh komunikatif; (8) basa téh mijalma; jeung (9) basa téh kultur (budaya).
2. Dumasar kana karakteristik lahiriahna basa téh miboga ciri-ciri nyaéta (1) idéntitas fisik; (2) idéntitas psikologis; (3) idéntitas géografis; (4) idéntitas étnik; (5) idéntitas sosiologis; jeung (6) idéntitas kontéktual.
3. Pangna disebutkeun hiji sistem, basa téh mibanda sifat sistématis tur sistemik. Disebut sistématis, lantaran basa téh ngandung unsur-unsur anu puguh éntép seureuhna; ari disebut sistemik, lantaran basa téh mibanda pola atawa aturan anu dumuk sarta bisa diprédiksi/diramalkeun, saperti: aturan fonologi, tatabasa jeung semantik.

4. Basa téh miboga sifat ngabudaya (cultural) lantaran salian ti basa mangrupa “unsur” budaya ogé jadi alat pikeun ngagedékeun jeung ngamekarkeun budaya. Tanpa basa, budaya moal bisa mekar. Lantaran basa anu miboga peran penting dina budaya. Naon waé wangun jeung jirimna budaya tangtu ngagunakeun basa; tegesna antara budaya jeung basa téh lir ibarat gula jeung amisna – lain gula ngarana, lamun teu amis. Ari anu jadi unsur badaya loba, di antarana baé (1) pacabakan; (2) kamasarakatan; (3) élmu pangawéruh ; (4) pakakas, undagi, jeung téhnologi; (5) basa; (6) seni; jeung (7) agama katut réligi.

G. Uji Balik jeung Lajuning Laku

Pék cocogkeun hasil pagawéan Sadérék kana jawaban latihan anu geus disayagikeun di bagian tukang ieu modul. Itung jumlah jawaban anu benerna, tuluy gunakeun rumus ieu di handap pikeun ngukur kamampuh nyangkem bahan ajar.

Rumus:

Jumlah jawaban anu benerna

$$\text{Tahap Pangabisa} = \frac{\text{Jumlah jawaban anu benerna}}{5} \times 100\%$$

Tahap pangabisa nu dihontal ku Sadérék:

90 - 100% = alus pisan

80 - 89% = alus

70 - 79% = cukup

- 69% = kurang

Lamun Sadérék ngahontal tahap ngangkem bahan ajar 80% ka luhur, Sadérék bisa nuluykeun bahan kana bahan kagiatan Diajar 7. Tapi, lamun tahap ngawasa Sadérék kurang ti 80%, pék balikan deui sarta deres deui bahan dina Kagiatan Diajar 6, pangpangna bahan nu tacan kacangkem.

KAGIATAN DIAJAR 7

CIRI HAS BASA SUNDA

A. Tujuan

Saréngséna Sadérék nengététan pedaran Matéri Diajar VII anu patali jeung “Ciri Has Basa Sunda”, dipiharep Sadérék bisa:

1. Paham kana kahanan basa Sunda anu miboga ka-has-an sorangan;
2. Nuduhkeun nu jadi ciri husus basa Sunda sakurang-kurang tilu ciri anu bisa ngawakilan kahanan sagemblengna.

B. Indikator Kahontalna Kompetensi

Saréngséna Sadérék nitenan kalawan gémet pedaran Materi Diajar VII anu patali jeung “Ciri Has Basa Sunda”, dipiharep Sadérék bisa:

1. Ngaidéntifikasi anu jadi ciri has dina basa Sunda;
2. Nyusun program pangajaran ngeunaan ciri has basa Sunda.

C. Pedaran Matéri

Idiom téh nyaéta ungkara kecap atawa bisa disebutkeun ogé basa pakem, nyaéta ungkara kecap anu miboga harti husus sarta mandiri sarta henteu sarua jeung harti unsur-unsur nu ngawangunna. Conto *gédé hulu*, mangrupa idiom anu nuduhkeun harti *sombong*, *takabur*, *gédé hulu* unsur-unsurna téh kecap *gédé* jeung kecap *hulu*, masing-masing boga harti: *gédé* = badag; *hulu* = sirah, *gédé hulu* = *gédé sirah*

Prawirasumantri & Suriamiharja dina Sudaryat (2014, kaca 186) nétélakeun yén hal-hal anu kaasup pakéman basa atawa idiom, nya éta:

1. Pakéman basa mangrupa kecap-kecap anu miboga ciri has anu digunakeun ku masarakat di wewengkona séwang-séwangan pikeun ngabédakeun dirina jeung masarakat lain, lumrahna disebut basa wewengkon. Contona: **teoh**

(basa wewengkon Kuningan) hartina: lebak atawa landeuh; **ompod** (dialék Bogor) hartina: sieunan, borangan; **amrin** (dialék Ciamis) hartina béak, seep.

2. Pakéman basa mangrupa kecap anu miboga harti kiasan. Pakéman anu kieu disebut kecap kiasan. Contona:
 - a. Si Éta mah *ngéupeul* atuh!
 - b. Pangmeulikeun *Jarum*, Jang sabatang!
 - c. I. Madé Wirawan mah, kiper *cepel* atuh, hésé kaasupan ball!
3. Pakéman nu mangrupa konstruksi basa anu merlukeun panafsiran nurutkeun kontéksna. Pakéman modél kieu disebutna rakitan lantip. Contona
 - a. Cing Jang, *pangmiceunkeun* tampolong! (eusi tampolong nu dipiceun téh atawa tampolongna?)
 - b. Nyai, *gédéan* kompor téh! (nu digédéan téh seuneuna atawa kompornana?)
 - c. Duh, *seungit nu ngagoréng jengkol*, euy! (nu seungit téh goring jengkol atawa nu ngagoréngna?)
4. Pakéman anu mangrupa kontéks basa (kecap atawa kalimah) nu hartina téh teu bisa ditafsirkeun nurutkeun unsur-unsur nu ngawangunna. Pakéman basa modél kieu disebutna babasan atawa paribasa. Contona:
 - a. *Dug hulu pet nyawa*, mélaan manéh téh!
 - b. *Agul ku payung butut*, nu nyata wé kahirupan manéh ayeuna.
 - c. *Ngajul bulan ku asiwung, piit ngéundeuk-ngéundeuk pasir*.
5. Pakéman nu jadi ciri has pangarang (tukang nulis). Upamana waé, gaya tulisan Moh. Ambri, gaya tulisan Ahmad Bakri, gaya tulisan Tatang Sumarsono, gaya tulisan Yus Rusyana, gaya tulisan Ahmad Hadi, gaya tulisan Usep Romli, jrrd.
6. Pakéman basa mangrupa runtuyan kecap nu disusun sangkan bisa mangaruhan ka nu ngaregépkeunana atawa anu macana ku cara nyieun babandingan. Pakéman basa modél kieu disebut gaya basa murwakanti. Contona:
 - a. Si Éta mah éstuning hirupna téh *tunggul diparud catang dirumpak*, taya nu dilarung.
 - b. Naha ari sia, *kawas ucing jeung anjing*, gawé téh ngan paséa baé!

Ari watekna urang Sunda, tara nyarita saceplakna, tapi sok dibalibirkeun (diplomatis), maksudna supaya anu diajak nyarita téh henteu kasinggung rasana. Ku ayana ékspresi basa sarupa kitu nya timbul ayana ungkara babasan jeung paribasa. Dina basa Sunda aya sababara pakéman basa (idiom) kayaning: (1) kekecapan; (2) babasan; (3) paribasa; (4) rakitan lantip; (5) cacandran; (6) uga; (7) candra sangkala; (8) catur rangga; (9) repok; jeung (10) panyaraman (Sudaryat, dina Yayat Sudaryat, 2014).

1. Kekecapan

Ari kekecapan téh mangrupa kecap rajékan dwipurwa, nu dirajékna ukuran anu mimiti. Kekecapan jeung babasan méh sarua wanguna, papada wangun rajékan. Bédana ari kekecapan mah nuduhkeun hartina langsung lantaran geus mangrupa kabiasaan di masarakat, ari babasan mah miboga harti kiasan najan sarua papada geus jadi kabiasaan di masarakat.

Conto kekecapan:

- a. Kapanan éta gédang sasat *dinangna-néngné* pisan, hayoh dituar!
 - b. *Teu éléh géléng*, manéhna ngéprét, képrét deui wé!
 - c. Dasar jalma geus *paéh pikir*, dibawa usaha naon waé ogé tetep wé kitu.
- Ari kekecap miboga harti séjén – harti asosiatif, tegesna ngahartikeun kecap téh teu bisa langsung kitu waé kudu ngagunakeun kecap séjén. Kecap kiasan mangrupa wangun kecap anu hartina kudu ngabandingkeun jeung kecap séjén atawa disebutkeun miboga harti konotatif.

Dina kecap kiasan katémbong ayana harti nu teu langsung nyindekel kana kecapna, tapi ngandung ajén-inajén rasa, panineungan, asosiasi, atawa mangrupa tafsiran kana hal anu lain. Contona: kecap *maju* jeung kecap *nincak* dina ungkara kalimah di handap.

- a. Ari geus *maju* mah, wani *nincak* ka déwék téh.

Kecap *maju* dina conto ungkara kalimah di luhur, hartina lain maju ngagéser cara kendaraan, tapi hartina jadi hasil, suksés. Kitu deui kecap *nincak*, harti leksikalna mah kapanan ngajejek, ieu mah harti kiasan anu nuduhkeun ngahina, ngénje.

- a. Mun seug *teu dikojoyan* ku kuring mah, bisa cilaka si Éta téh.
- b. Tong *ngahuap* teuing, euy, na dikira aing teu wani?
- c. Béda ari geus *buluan* mah, euy, udud gé roko bodas waé!
- d. Neng, tos aya *nu nyangcang* teu acan?
- e. *Bau cikur* kénéh manéh mah, tong reureujeung jeung aing!

2. Babasan

Babasan mangrupa wangun kecap rajékan dwipurwa. Babasan mangrupa sawatara kecap anu disusun nu hartina teu sarua jeung harti sawajarna, tapi hartina mah geus kamaphum ku sarérea (sajtadibrata dina Sudaryat, 2014). Ari ceuk Wirakusumah & Djajawiguna dina Sudaryat (2014) nétélakeun yén babasan téh nyaéta ucapan ku basa anu ringkes, saeutik patri, anu ngan sakadar ucapan, ulah dihartikeun sacerewélena.

Béda deui jeung Salmun (1986), dina Sudaryat (2014) nétélakeun yén nu disebut babasan nyaéta sarua hartina jeung wiwilangan atawa bibilangan, nyaéta ucapan-ucapan tapi lain dina hartina nu sajalantrahna.

Dumasar kana katerangan bieu, bisa disebutkeun yén babasan téh mangrupa kecap anu kompléks anu winangun frasa anu runtuyana geus maneuh tur ngandung harti kiasan. Contona: ngaburuy, siduru isuk, hampang birit, hampang leungéun, beurat birit, héjo cokor, jrrd.

3. Paribasa

Nurutkeun katerangan Kamus Basa Sunda karya Satjadibrata (1946 : 274) nu dimaksud paribasa téh nyaéta kecap-kecap anu disusun jadi omongan nu hartina piluangéun, jadi pituah. Yayat Sudaryat (2014) nyebutkeun yén paribasa téh nuduhkeun harti ibarat, upamana, biasa. Ngarah leuwih teleb nyoka kana katerangan di luhur, géura lenyepan ieu conto ungkara kalimah di handap!

- a. Ceuk paribasa, najan dahar karo uyah gé, ari ngariung jeung anak rabi mah, génah we.
- b. Paribasa menta duit keur sakola!
- c. Paribasa nganyam samak, neukteukan bari motongan. Paribasa neang anak, ngadeukeutan popotongan
- d. Paribasa rék usaha ka kota, padahal mah rék nengan randa.

4. Rakitan Lantip

Kecap lantip nurutkeun Kamus Basa Sunda Satjadibrata (1946 kaca 197) nyaéta panjang pikiran, tara gancang ambek, tara gancang ngahukum. Ari ceuk Sudaryat (2014 kaca 193) mah nyaéta susunan kecap dina wangun kalimah anu kudu ditapsirkeun dumasar kan konteks kabiasaan, lantaran pamaksudanana henteu diuacapkeun langsung. Rakitan lantip teu bisa dihartikeun sacerewelena dumasar kana kecap-kecap nu digunakeunana, lantaran maksudna bisa jadi salah.

Géura ieu titénan conto-conto kalimah nu ngagunakeun rakitan lantip.

- a. Asa geus heubeul teu dahar **jeung hayam**.
- b. Cing pangmegatkeun **mobil kosong**!
- c. Seungit **nu meuleum sate**, euy!

5. Cacandran

Kecap cacandran nurutkeun Kamus Umum Basa Sunda LBSS (1975 kaca 80) nyaéta omongan karuhun nu aya patalina jeung kaayaan tempat (nagara). Conto:

Bandung heurin ku tangtung. Maksudna Bandung téh ibu kota Jawa Barat, kota pangjugjungan balaréa, boh nu ngadon sakola bon nu ngadon usaha; ku lantaran beuki nambahan nu daratangna, nya dina hiji mangsa mah Bandung téh jadi heurin, jadi gégék ku nu nyaricingan nu dating ti suklakna ti siklukna. Kapanan ayeun pisan kajadian, Bandung téh heurin. Kolot baheula nyieun cacandan Bandung heurin ku tangtung.

Sukapura ngadaun ngora; Sukapura téh ngaran ayeuna mah Tasikmalaya. Sukapura kungsi diereh ku Mataram heubeul pisan. Sanggeus runtag kakuasaan Mataram, nya Sukapura minangka sirungna tumuwuh jadi wewengkon anu mardika.

Garut pangirutan, wewengkon Garut téh matak pikabétaheun, pikatajieun, loba pisan kaéndahan alam di wewengkon Garut nu wuwuh pikabétaheun, komo mun ditingali ti luhur mah (pesawaat), Garut téh kawas inten nu diawurkeun.

Loba keneh cacandaran-candran séjénna tangtuna ogé patali jeung tempat atawa wewengkona sewing-sewangan.

6. Candrasangkala

Candra sangkala mangrupa kecap kantétan. Candra (Sansekerta) hartina bulan, atawa nyebutan, nyebutan dedeg pangadeg satria tumali jeung kasaktianana, jst (LBSS, 1975 kaca 80); ari sangkala, hartina: bolong; sangkala bolong; élmu gaib pikeun nganyahokeun di mana ayana barang nu leungit.

Dina candra sangkala biasana ngagunakeun Taun Saka, 78 taun ganjorna jeung Taun Masehi; sawatara éta nurutkeun kapercayaan masarakat Saka téh nyaéta nu nyiptakeun aksara Cacarakan dumasar kana kajadian tarungna dua utusan ponggawa nu ngaran Dora jeung Ki Sembada. Duanana ogé palastra, dina kajadian hartita, Aji Saka nulis kalimah “*Hana caraka data sawala pada jayanya maga batanga*” hartina aya dua utusan anu béda paham, sarua papada kuat, nu ahirna palastra duanana.

Aji Saka téh sandiasma ti putra Raja Salihwarna ti India anu ngagém agama Syeik. Lahir ka alam dunya bédana 78 taun saréng Kangjeng Nabi Isa, ku lantaran kitu, mun urang rék ngitung taun maseha kudu ditambah 78 taun.

Conto: Panca Pandawa Ngémбан Bumi

5 5 2 1

Éta conto candasangka téh nuduhkeun waktu ngadegna Karajaan Pajajaran nyaéta unina Panca Pandawa Ngémбан Bumi, hartina Panca = 5, Pandawa = 5, Ngémбан = 2, jeung Bumi = 1. Urutanana dibalikeun jadi 1255 Saka, lamun disaluyukeun kana taun Masehi jadi $1255 + 78 = 1333$ Masehi. Jadi ngadegna Karajaan Pajajaran téh taun 1333 Masehi. Kecap-kecap modél nu ditulis dilihur téh dipaké patokan pikeun nangtukeun waktu, ari nyusun angka dina taun Saka tibalik cara nu ditulis di luhur 5521 mun disalin kana cara ayeuna jadi 1255.

7. Caturangga

Caturangga mangrupa kecap kantétan nyaéta asal tina kecap catur jeung turangga; catur hartina omongan, ari turangga hartina kuda; ku lantaran engang ditungtung jeung engang nu mitina sarua, ngucapkeunana disinggét tina catur turangga jadi caturangga. Hartina catur turangga saca harpiah nyaéta omongan ngeunaan kuda.

Di lingkungan masarakat tradisional caturangga téh mangrupa élmu pangawéruh anu patali jeung tanda-tanda atawa watekna kuda naha alus atawa goréng pikeun dipiara, bakal nguntungkeun atawa ngarugikeun, bakal mawa kabagjaan atawa nyilakakeun, jst. Malah caturangga téh henteu ngan ukur keur kana kuda wugkul, bisa kana keur kana hayam adu, puyuh atawa manuk titiran sagala (Satjadibrata, 1946: 409). Dina itung-itungan caturangga maké cara kieu: sri = 1, lungguh = 2, dunya = 3, lara = 4, jeung pati = 5 (*Kamus Umum Basa Sunda*, LBSS, 1975 kaca 84).

D. Kagiatan Diajar

Sarèngsena Sadérék nengetan pedaran Materi Diajar VII di luhur anu patali jeung “Ciri has basa Sunda”, kawasna Sadérék geus boga gambaran kalawan gémb leng, nya. Mudah-mudahan we enya. Ari apal kana sakabéh pedaran mah asana pamolahan, tapi paling henteu, Sadérék bisa nyokot esensina baé tina éta pedaran téh.

Cing pék sebutkeun, naon waé esensi pedaran anu patali jeung ciri has basa Sunda téh? Tah éta nu ditaan ku Sadérék téh, pék cangkem. Mun geus kacangkem ésénsina, najan henteu apal ogé dijamin Sadérék bakal bisa nerangkeun ka sing saha baé anu ngabutuhkeun, nya meureun lebah dieu mah moal saha deui iwal ti murid-murid Sadérék.

Pikeun ngalegaan ambahan matéri, taya salahna Sadérék tetelepék ka nu séjén, nu dianggap weruh tangtuna ogé. Ari macaan buku-buku boh anu aya patalina jeung matéri pedaran boh henteu, éta mangrupa kawajiban Sadérék pikeun ngadeudeul ajén-inajén kaprofésian Sadérék salaku guru.

Mun seug Sadérék gemet turta sok pirajeunan nengetan parapanyatur basa Sunda di sabudeureun masarakat, saéstuna wangun-wangun basa pakem téh loba pisan digunakeun ku parapanyatur basa Sunda, pangpangna parapanyatur basa Sunda di pilimberuran. Maranéhna henteu niori, tapi biasa ngagunakeun basa-basa pakem atawa basa idiom téh. Ku lantaran kitu, pikeun kabeungharan Sadérék nyangkeum kana basa-basa idiom nu geus hirup-hurip di masarakat, aya hadéna dicatet atawa dirékam. Geura da lamun seug geus jadi bahan ajar mah, moal teu pogot dipedar, dicaritakeun hareupeun parasiswa téh.

Prak-parakanana jeung heula pandeurina mah, pék baé ka dinyah sawalakeun jeung babatura anu saprofesi! Cag!

E. Latihan

1. Cing pék jéntrékeun, naon ari idiom téh?
2. Kumaha bédana basa wewengkon jeung basa kiasan, ébréhkeun dina conto kalimah!
3. Aya bédana atawa henteu antara kekecapan jeung babasan? Cing pék jéntrékeun kalwan conto kalimahna!
4. “Jang Kodir, ayeuna mah *geus beunta*, kamari gé méré sumbangan ka panitia pangwangunan masjid, gédé!” Kecap *geus beunta* kaasupna kana wangun naon? Tétélakeun maksudna!
5. Cing pék tataan naon waé anu jadi ciri has basa Sunda téh!

F. Tingkesan

1. Ciri has basa Sunda:
 - a. Basa wewengkon, basa dialék, conto: basa dialék Ciamis, basa dialék Kuningan, basa dialék Banten, basa dialék Cirebon, jrrd.
 - b. Ayana kecap kiasan
 - c. Ayana rakitan lantip
 - d. Ayana babasan jeung paribasa
 - e. Ayana gaya basa pangarang
 - f. Ayana gaya basa babandingan

KAGIATAN DIAJAR 8

CIRI-CIRI BASA BUDAK

A. Tujuan

Saréngséna Sadérék nengetan pedaran Materi Diajar VIII anu patali jeung “Ciri-ciri Basa Budak”, dipiharep Sadérék bisa:

1. Nyangkem ciri –ciri basa budak;
2. Ngabédakeun basa budak jeung lain basa budak;
3. Nyontokeun ungkara kalimah ngunakeun basa budak.

B. Indikator Kahontalna Kompetensi

Saréngséna Sadérék nitenan pedaran matéri ka 8 anu patali jeung Ciri-ciri Basa Budak, dipiharep Sadérék bisa:

1. Ngaidéntifikasi ciri-ciri basa budak;
2. Ngabédakeun ciri basa budak jeung basa lainna;
3. Nyieun conto kalimah maké basa budak.

C. Pedaran Matéri

Dumasar kana pamarekan aspék psikologilinguistik, yén basa téh bisa: (a) mangrupa hiji sistem; (2) minangka paripolah personal (nyorangan/individual), jeung (3) mangrupa paripolah antarpersonal (hirup kumbuh antara urang jeung nu séjén).

Basa téh mangrupa hiji sistem lantaran ku ayana kaedah anu ngatur kana éta basa. Kaidah basa téh teu bisa ngadeg sorangan tapi silihpangaruhan nepi ka ngawujud hiji sistem. Ari basa téh kapanan hirup nuturkeun ka anu makéna/panyaturna. Ku lantaran kitu, basa téh raket pisan patalina jeung paripolah personal (individu, nyorangan).

Unggal jalma bisa ditingali tangtunganana (kapribadianana), salah sahijina tina kumaha cara ngagunakeun basana. Nalika basa digunakeun dina hirup kumbuh di lingkungan nu leuwih lega, boh di lingkungan kulawarga, boh di lingkungan

masarakat, éta téh nuduhkeun kana sistem interaksi antarpersonal. Ku lantaran kitu, dina kahanan kasebut basa ngébrehkeun paripolah antarpersonal.

Pikeun nganyahokeun paripolah antarpersonal, urang bisa nengetan dina situasi komunikasi di hiji lingkungan, upamana waé di lingkungan pasantren, basana bakal béda jeung di lingkungan sakola, jeung di lingkungan terminal, jst. Pikeun nganyahokeun alus henteuna komunikasi antarpersonal, bisa ditingali ti dua pihak nyaéta nu nyarita jeung nu diajak nyarita, mun dua pihak panyatur ngarasa sugéma sarta *énjoy*, hartina éta komunikasi téh alus.

Tapi sabalikna, lamun dua pihak panyatur dina komunikasi antarpersonal henteu jalan, éta nuduhkeun komunikasi antarpersonalna goréng. Hal nu ngalantarankeun komunikasi antarpersonal henteu jalan bisa jadi (1) ku lantaran nu ngajak nyaritana goréng; (2) bisa jadi ku lantaran nu diajak nyarita goréng; atawa (3) bisa jadi ku lantaran situasina anu henteu ngarojong.

Mun hiji jalma cara nyaritana ngagunakeun basa songong bari dibarengan ku pasemon anu teu pikaresepeun, bisa kanyahoan yén éta anu nyarita téh teu sopan atawa bisa disebutkeun teu nyakola. Kitu deui sabalikna, mun anu nyarita téh ngagunakeun basa hormat dibarung ku budi anu someah, bisa dipastikeun éta nu nyarita téh sopan, nyakola. Tegésna, basa téh ngagambarkeun kajiwaan nu nyaritana, alus basana – ngagambarkeun alus jiwana; goreng basana – ngagambarkeun goréng jiwana.

Alus jeung goréngna nyarita gumantung kana atikan basa di lingkungan kulawargana. Nu pangheulana ngajarkeun basa téh nyaéta indung. Mun nu jadi indung nyangkem kana ajén-inajén ngagunakeun basa, tangtu nu jadi budak gé bakal nurutan – mun indung ngagunakeun basa hormat – budak gé bakal nurutan maké basa hormat. Sabalikna deuih, mun basa indung, basa cohag, anakna ogé moal jauh ti indungna, bakal basa cohag atawa kasar.

Aya sababaraha tahapan prosés diajar basa katut performasi linguistik téh, (Sudaryat & Soléhudin, 2009 kaca 21) saperti nu kapidangkeun dina tabél ieu di handap.

Tabél 8. 1 Tahapan Diajar Basa

No	Umur (taun)	Performasi Linguistik
1	0,3	Diajar kunyam-kunyem
2	0,9	Pola intonasi geus mimiti kanengé
3	1,0 1,3	Kalimah nu sakecap (<i>holofrasis</i>) Ngucapkeun kecap (<i>lexical overgeneralization</i>)
4	1,8 2,0	Omongan jeung kecap Kalimah nu tilu kecap, infleksi (<i>telegrafis</i>)
5	2,3	Mimiti ngagunakeun kecap gaganti
6	2,6	Kalimah panalék, kalimah negatif, kalimah opat kecap, ngucapkeunana geus meh sampurna
7	3,6	Ngucapkeun konsonan geus sampurna
8	4,0	Ngagunakeun kalimah basajan geus merenah, tapi masih kawatesanan
9	5,0	Konstruksi morfologis jeung sintaksis geus Sampurna
10	10	Ngomongna geus alus, lancar

Tahap diajar basa atawa kamekaran basa budak ceuk Sudaryat & Soléhudin (2009, kaca 21) ditingali tina kaédah basa ngawéngku komponén fonologi, semantik, jeung sintaksis. Kamekaran fonologi budak ngawéngku fonetik, fonémik, jeung fonotaktik. Dina tahapan keur mangsa kunyam-kunyem (meraban) upamana éta téh mangrupa kagiatan (a) keur ngakurkeun sora anu kadéngé tina sora anu datang, (b) ngucapkeun sora vocal minangka ngébréhkeun resep, (c) bisa jadi néangan sora anu kontrasif.

Nurutkeun pamanggih Lenneberg dina Sudaryat jeung Soléhudin (2009 kaca 24) nyebutkeun yén kamekaran semantik téh nuduhkeun basa budak geus aya fungsina, nyaéta budak geus mimiti wawuh tina harti denotatif kana harti konotatif; nya dina kamekaran semantik ieu pisan kapanggih nambahna kabeungharan

kecap luyu jeung robahna umur budak. Géura ieu titénan tabél ngeunaan nambahna kabeungharan kecap budak luyu jeung kahanan umurna.

Tabél 8. 2 Kamekaran Kabeungharan Kecap pikeun Budak

No	Umur (taun)	Kabeungharan Kecap nu Dipibanda
1	1	Ukur sababaraha kecap
2	2	200 tepi ka 270 kecap
3	3	Kurang leuwih 900 kecap
4	4	Kurang leuwih 1520 kecap
5	5	Kurang leuwih 2060 kecap
6	6	Kurang leuwih 2550 kecap

Nu dimaksud kabeungharan kecap nu dipibanda ku budak sakumaha disebutkeun dina tabél di luhur téh nyaéta budak bisa nyebutkeun ngaran barang anu nyata nu karandapan atawa katingali ku dirina, unggal wangun basa nu katarima ku dirina ngébréhkeun yén tiap kecap téh sarua jeung mibanda hiji konsép.

Ceuk Sudaryat & Soléhudin (2009 kaca 22) ari kamekaran sintaksis budak anu aya patalina jeung kamekaran morfologis téh diebrhkeun ku ayana budak geus mibanda kecap asal jeung kecap jembar (konpleks) dianggap sawangun baé.

Ngajembarkeun sintaksis téh ngawéngku tahapan kayaning:

1. Ngajembarkeun sacabang (10 – 12 bulan)
2. Ngajembarkeun dua cabang (18 – 24 bulan)
3. Ngajembarkeun opat cabang (3 – 6 taun)
4. Ngajembarkeun génep tepi ka dalapan caban (7 -9 taun)

Aya sababaraha ahli anu nembrakkeun pahamna ngeunaan babanda basa budak, di antarana nya éta:

1. Nurutkeun Téori Nativistik

Paham nativistik (mentalistik) anu dikokojoan ku Noam Chomsky nganggap yén pangaruhan lingkungan lain faktor penting dina mibanda basa, lantaran manusa

diajar basana téh saéstuna geus boga kamampuh anu geus diprogram sacara jénétik. Paham ieu boga anggapan yén basa téh mangrupa kudrat biologis nu sok disebut ogé “hipotesis nurani” (*innateness hypothesis*).

Nurutkeun paham nativistik nyebutkeun yén basa téh dipimlikna ngan ku manusa wungkul. Hal ieu alesanana dumasar kana (1) paripolah nu ngagunakeun mangrupa turunan (génétik), pola kamekaran basa katut budaya sarua jeung basa-basa lianna (universal), lingkungan sabudeureun teu pati géde pangaruhna kana tumuwuhna kadewasaan basa; (2) basa bisa kacangkem dina waktu anu ngan sakeudeung (umur 4 taun téh geus bisa nyarita cara kolotna); jeung (3) lingkungan basa budak henteu bisa dipaksakeun pikeun ngawasa kamampuh tatabasa cara anu geus sawawa.

Ceuk Chomsky dian Sudaryat jeung Soléhudin (2009 kaca 23-24) nyebutkeun yén budak téh geus dibekelan ti dituna sacara alamiah kamampuh pikeun ngawasa basa (*language acquisition device/LAD*). *LAD* téh mangrupa alat biologis anu diteundeun dina otak anu fungsi husus pikeun kapentingan basa.

Ceuk Lenneberg dina Sudaryat jeung Soléhudin (2009 kaca 24), nétélakeun yén basa téh mangrupa paripolah anu secara husus bisa ngébréhkeun kaparigelan panyaturna. Minangka kamampuh sampakan, *LAD* téh ngawéngku hal-hal:

- a. Pikeun ngabédakeun sora basa kana sajumlah sora-sora nu laina;
- b. Kaparigelan ngaorganisasikeun babagian basa kana tahapan anu éngkéna bakal ngarékahan;
- c. Kaweruh basa anu mungkin jeung teu mungkin; jeung
- d. Kaparigelan makihikeun sistem basa anu dumasar kana sistem ajén-inajén kamekaran linguistik nepi ka bisa kajadian kaparigelanana bakal ngaleuwihan tina kamampuh nu geus tangtukeun.

Ku éta katerangan nuduhkeun yén *LAD* téh bisa narawangan kamampuhna dina mibanda basa, upamana waé anu patali jeung ma'na, abstaksi, jeung kréativitas.

2. Nurutkeun Téori Béhavioristik

Paham béhavioristik (empirik atawa mekanik) anu dikokojoan ku B.F. Skinner, nétélakeun yén ngawasa basa anu mimiti dipangaruhan ti luar nyaéta mangrupa stimulus nu asalna ti lingkungan sabudeureun.

Basa téh leuwih kompléks batan paripolah séjéna. Ku kitu, pikeun aliran béhavioris, sebutan basa téh cenah kurang merenah lantaran ngonotasikeun hiji wujud (*éntity*), hiji hal nu dipimilik jeung digunakeun, jeung lain mangrupa hiji hal anu dilakukeun. Pikeun sebutan basa, aliran béhavioris leuwih resep ngagunakeun sebutan *paripolah verbal*, maksudna sangkan leuwih katémbong paripolahna saperti paripolah nu liana bisa dititénan (dipelajari).

Kamampuh nyarita jeung nyangkem basa téh ku ayana stimulus ti lingkunganana. Ari budak téh dianggap anu narima sacara pasif tina pangaruh lingkungan hirupna, lir ibarat taneuh angir anu diwangun dina wujud anyar, bisa rupa-rupa wangun jeung wujudna téh. Budak téh henteu migabo peranan aktif dina lumangsungna prosés kamekaran paripolah, malah kamekaran budak ogé lain hal anu nangtukeun dina kamekaran basa. Prosés kamekaran basa budak ditangtukeun ku sakeudeung jeung lilana diajar ti lingkungan kahirupan sabudeureunana.

Keur Skinner mah kaédah gramatikal téh mangrupa paripolah verbal anu kemungkinana bisa ngayonan pameredih ti luar. Ku cara nurutan, budak bisa ngawasa basa, upamana waé pola konstruksi nu ahirna bisa mekar jadi rangka gramatikal malah bisa ngalegaan ku ayana kanyaho kekecapan anyar.

Ngawasa basa lain ku lantaran ngawasa kaédah basa (*rule-governed*) tapi ku lantaran diwangun langsung ku faktor di luar dirina. Rangsangan ti lingkungan téh nguatkeun kana kaparigelan nyaritana (budak). Kamekaran basa mangrupa kamekaran éksprési verbal nu saayana nepika hiji mangsa boga kamampuh pikeun ngalakukeun komunikasi ngaliwatan prinsip *stimulus-résponse* sarta nurutan anu séjén.

Ceuk Skenner lamun éta paripolah (nurutan) dilampahkeun tuluy-tumuluy, bakal nguatkeun kana paripolah positif atawa negatif. Nu dimaksud nguatkeun paripolah positif lamun éta lampah téh mindeng dibalikan deui, tapi lamun arang

langka – komo api lain, éta lampah téh bakal negatif. Lingkungan bakal ngarojong ka budak dina omongan anu merenah (gramatikal) jeung moal ngantep kana omongan anu henteu merenah (nongramatikal).

3. Nurutkeun Téori Kognitif

Paham kognitif anu dikokojoan ku Jean Piagét dina Sudaryat & Soléhudin (2009 kaca 25) nétélakeun yén saetuna basa téh lain sakadar ciri alamiah anu misah, tapi mangrupa salah sahiji kasawawan kognitif. Basa téh diatur ku ayana nalar, kaparigelan basa kudu nyoko kana parubahan kognisi; ku lantaran kitu, urutan robahna kamekaran kognitif nangtukeun kana kamekaran basa.

Ceuk Piagét, struktur kompléks basa téh lain ku lantaran alam jeung lain ku lantaran lingkungan, ieu struktur kompleks téh saéstuna ku lantaran ayana interaksi anu tuluy-tumuluy anara fungsi kognisi budak jeung lingkungan kahirupanana.

Ceuk paham kognitif, lingkungan mah teu nangtukeun, da anu nangtukeun mah kamampuh kognitif budak, rék lingkunganana alus ogé ari kamampuh kognisina lemah mah kapanan henteu matak jadi hadé kana kamampuh basana. Sabalikna, sanajan kaayaan lingkunganana henteu pati hadé, ari kamampuh kognitifna alus mah tetep baé dina kamampuh basana gé bakal alus. Anu penting cenah, kumaha intensitas budak dina ngayakeun komunikasi jeung lingkunganana.

Pikeun nganyahokeun kumaha patalina antara kamekaran kognitif jeung kamekaran basa, bisa dititénan tina kamekaran intelektual budak. Tahap kamekaran budak ti mimiti medal ka alam dunya nepi ka umur 18 bulan atawa 2 taun leuwih disebut *sensorimotor*. Dina tahap ieu dianggap can aya basa, lantaran budak can bisa ngagunakeun lambang-lambang pikeun nuduhkeun barang-barang nu aya di sabudeureunana. Dina tahap ieu budak ukur bisa nyangkem ku indera sensory jeung gerakmotorik. Dina umur sakitu, budak bisa paham kana “barang” lamun karasa jeung kaalaman langsung. Jadi lamun éta “barang” teu katénjo jeung karasa, dianggap éta “barang” téh euweuh baé. Kakara dina mangsa umurna rék sataun, budak bisa ningali obyék barang téh sacara permanén. Dimana budak geus bisa nganggap yén éta barang téh permanén, ti dinya budak mimiti ngagunakeun simbul-simbul pikeun

mempréséntasikeun barang-barang/obyék anu geus euweuh ti lingkungan dirina. Simbul-simbul anu digunakeun ku budak téh jadi mangrupa kecap-kecap dina ngagunakeun basa awal. Ku ayana permanéna obyék téh mangrupa pamuka lawang pikeun budak engoning ngawasa basa. Cindekna, yén kamekaran kognitif téh kudu leuwih ti heula dikondisikeun, ti dinya kakara kanyaho luar dina wujud kaparigelan basa.

Piagét ngagambarkeun tahap kamekaran basa budak sakumaha anu diébréhkeun dina tabél di handap.

Tabél 8. 3 Kamekaran Basa Budak

No	Umur	Kamekaran basa
1	0,5 – 1,0	Tahap meraban (pralingustik) kedua, can bisa ngucap
2	1,0 – 2,0	Tahap linguistic I, holofrastik: kalimah sakecap
3	2,0 – 3,0	Tahap linguistic II, kalimah dua kecap
4	3,0 – 4,0	Tahap linguistic III, mekarkeun tatabasa
5	4,0 – 5,0	Tahap linguistic IV, tatabasa ngagayuh ka sawawa
6	5,0 -	Tahap linguistic V, kompetensi basa cumpon

Ditingali tina kaédah basa, bogana pangabisa basa téh nyaéta anu mangrupa komponén tatabasa kayaning komponén fonologi, komponén sintaksis, jeung komponén semantik. Aya sababaraha téori ngeunaan fonologi sakumaha pedaran ieu di handap.

a. Téori Struktur Universal (Jakobson).

Roman Jakobson dina Sudaryat jeung Soléhudin (2009 kaca 27) nétélakeun yén bogana pangabisa ngeunaan fonologi téh kudu nyoko kana linguistik universal, nyaéta ngeunaan kaédah struktural anu jadi panyindekelan robahan basa. Téori ieu ogé dumasar kana sistem analisis fitur distingtif kalawan asumsi yén budak bogana pangabisa ngeunaan fonologi téh mangrupa prosés kréatif. Téori Struktural Universal téh bisa dicindekeun kieu:

- 1) Budak ngucapkeun jeung ngaregépkeun sora basa téh dumasar kana fitur distingtif anu dipimilik sacara hirarki nu sisematis jeung universal;

- 2) Anu kapibanda ku budak téh fitur anu kontras (oposisi fonémis) nyaéta oral-nasal (/b/;/m/), labio-déntal (/p/;/t/), stop-frikatif (/p/;/f/)
- 3) Kamekaran kontras satuluyna dipedar jeung kaédah “irreversible solidarity” katut kaédah implikasi;
- 4) Mindengna sora basa nu katarima ku budak gumantung konvénsi lingkungan panyaturna;
- 5) Salila dina jero prosés mibanda basa, omongan budak téh miboga struktur sorangan. Sok sanajan kitu, tetep bakal nyaruaan sistematis kolotna;
- 6) Mibanda basa téh ngaragum dua periode/entragan, nyaéta (1) mangsana tuturut dina diajar prabasa, jeung (2) mangsana mibanda basa anu murni.

b. Téori Semantik Universal (Shvachkin)

Shvachkin dina Sudaryat jeung Soléhudin (2009 kaca 28) nétélakeun yén ulikan pikeun mibanda fonologi tina généralisasi bisa digunakeun kaasup basa séjén. Artikulasi (produksi) jeung ngaregépkeun (persépsi) éta téh waktu anu kacida pentingna pikeun mibanda katut kamekaran fonogi budak. Aya dua fase kamekaran basa budak téh, nyaéta (a) masa pra fonémik jeung ucapan prosodik, jeung (b) masa ucapan fonémik.

Satuluyna dijéntrékeun, aya opat dasar fitur fonémis dina mibanda basa, nya éta: (a) nurutkeun lumbrahna (*génerality*) foném, (b) fungsi foném pikeun ngabédakeun (*distinctive*), (c) foném nu sacerewelena (*constancy*), jeung (d) foném nu sahayuna (*voluntariness*) jeung foném nu dihaja diayakeun (*intentionality*).

Kacindekan téori semantic universal nya éta:

1. Kamampuh budak dina ngabédakeun sacara implisit sora basa (persépsi foném) indung dina mangsa nincak umur kaduatauna;
2. Kamampuh budak dina ngabédakeun sora-sora basa anu aya patalina jeung kamekaran mibanda harti omongan (semantik);
3. Persépsi foném nuduhkeun kaparigelan budak pikeun matalikeun sora basa (omongan) jeung kecap-kecap anu akur sorana sacara konsisten jeung kecap-kecap nu anyar;

4. Sakabéh budak bakal ngalaman tahapan-tahapan éta dina raraga mibanda basa sacerewelena dumasar kana sora basa nu katarima.

c. Téori Béhavioris-Psikolanalitis (Mowrer)

Mowrer dina Sudaryat jeung Soléhudin (2009 kaca 29) nétélakeun yén budak téh mitiina nurutan kabiasaan nu jadi indung, ti dinya kakara vokalisasi indung téh dipatalikeun jeung pangdeudeul utamana, pikeun ngaenyakeun (*primary reinforcement*). Lamun budak ngomong, heg vokalisasina meh sarua jeung nu jadi indung, tah éta téh meunang pangdeudeul. Jaba ti pangdeudeul ti luar dirina, budak ogé meunang pangdeudeul ti dirina sorangan (*intrinsic reinforcement*). Prosés mibanda fonologi anu satuluyna mah dumasar kana pangdeudeul pilihanana (*selective reinforcement*).

Dina téori béhavioris aya dua hal penting nyaéta (a) aya bédana lebah mékanisme psikologi anu dipaké dina persépsi jeung produksi fonologi, jeung (b) aya prinsip ékonomis anu dipaké pangjajap lampah simbolik.

Basa téh nyaéta kabiasaan paripolah (*habit béhaveor*). Budak mibanda basa nu jadi indungna ku cara “*resonance*” jeung ngan ukur bisa diterangkeun ku cara “*imitation of what is heard*”. Tapi pangdengé jeung paningali budak dina mangsana nengetan untap biwir nu jadi indungna atawa jalma séjéna, digunakeun kalawan maksimal. Nya ku cara sarupa kitu, budak mimiti ngayakeun tarékah pikeun ngucapkeun kekecapan anu merenah.

d. Patalina Basa jeung Pikiran

Ceuk Steinberg dina Sudaryat jeung Soléhudin (2009 kaca 55) nyebutkeun yén patalina basa jeung pikiran téh bisa ditingali tina jihat (a) produksi omongan nu jadi dasar pikiran (b) basa minangka basis dasar pikiran, (c) sistem basa minangka tuduh jalan spesifikasi paham/gagasan, jeung (d) sistem basa minangka tuduh jalan spesifikasi budaya.

Ditingali tina jihat produksina, yén omongan téh mangrupa dasar pikiran. Éta nuduhkeun yén pikiran saéstuna sarimbang jeung paripolah. Hiji omongan atawa ungkara kalimah téh saenyana mangrupa ébréhan tina pikiran. Pikiran

anu aya dina jero ungkara kalimah mangrupa paripolah. Kahayang nu diébréhkeun dina ungkara kalimah éta téh ladang mikir.

Dina kahirupan sapopoé moal bisa lesot tina pikiran, éta pikiran téh sakabéhna ngagunakeun basa, rék basa lisan rék basa tulisan. Malahan basana ogé mangrupa hasil pamikiran, ku lantaran kitu, basa téh mangrupa fundamental pikiran.

Basa bisa ngalegaan pikiran. Ku ayana kagiatan basa (maca jeung ngaregépkeun), kabeungharan kecap urang jadi nambahan sakaligus ogé ngalegaan wawasan pikiran. Sakumaha anu dijéntrékeun ku Dele dina Sudaryat & Soléhudin (2009 kaca 55), yén: (1) loba-saeutikna jeung alus-gorengna kabeungharan kecap nu dipibanda nuduhkeun kapribadianana; (b) mekarna kabeungharan kecap mangrupa mekarna konséptual; (c) sakabéh atikan enas-enasna numuwuhkeun kabeungharan kecap nu kadituna aya patalina jeung konséptual; (d) program pikeun mekarkeun kabeungharan kecap bakal kapangurah ku faktor umur, manda jinis, kahanan ékonomi, jeung status sosial; (e) faktor géografi ogé bisa mangaruhan kana kabeungharan kecap; (f) dina lumangsuna maca ti mimiti hal nu geus dipikanyaho nepi ka hal nu samasakali can nyaho, paniten kabeungharan kecap bakal nuturkeun salila maca.

e. Tahap Kamekaran Basa jeung Pikiran

William Staso ahli perkembangan neurologi anak dina Sudaryat jeung Solehudin (2009 kaca 57), ngajéntrékeun hasil panalungtikanana ngeunaan kamekaran basa budak umur 0 – 3 taun, sakumaha pedaran di handap:

Budak nu umurna 0 – 3 bulan kakara bisa ceurik, imut, jeung seuri, tapi geus ngaréspon sora nu nyebut ngarana. Nepi ka umur 3 bulan jaringan saraf otak buak mekar leuwih gancang lamun dibebenjokeun (dirangsang) ku gambar anu warna-warni anu kontras jeung ku sora kolotna atawa saha waé nu ngawirahma.

Umur 3 – 9 disebut mangsana baceo. Dina umur budak 3 -5 bulan geus bisa merhatikeun barang-barang anu di sabudeureunana; umur budak 6 – 9 bulan geus bisa ngabédakeun sora nu ramah jeung teu ramah, contona: budak ngécrokan ramona, ku indungna dicarék ku basa anu halimpu, budak nurut kana panyarék indungna sarta ngalesotkeun ramona tina baham.

Dina umur 12 – 18 bulan, budak geus bisa seuri, bisa nyombo nu jadi indung ku paripolah nu pikalucueun. Manéhna geus ngalakukeun komunikasi jeung nu jadi indung boh ku basa verbal atawa ku basa non verbal. Dina umur sakitu kabeungharan kecap nu dipibandana ngahontal 5 – 20 kecap. Biasana dina umur sakitu téh buda geus bisa matalikeun kaayaan lingkungan dirina, mimiti nengetan sabab akibat. Ngahontal umur 2 taun, kabeungharan kecap nu dipibanda ku budak bisa ngahontal 150 – 300 kecap jeung bisa nyambungkeun 3 – 4 kecap. Dina umur sakitu, budak geus bisa ngajawab “enya” atawa “henteu” dina konteks anu bener. Ungkara kalimahna basajan, kalimah nu sakecap atawa dua kecap, sarta geus bisa maké kecap gaganti ngaran.

Dina waktu ngagayuh kana umur 36 bulan, kabeungharan kecap nu dipibanda ku buda bisa ngahontal 900 kecap tur bisa ngajawab patalekan “saha”, “naha”, jeung “kumaha”. Jaba ti éta, dina umur sakitu budak geus bisa nanyakeun ku kalimah basajan.

Dumasar kana katerangan para ahli di luhur bisa dicindekeu yén anu jadi ciri basa budak téh nya éta:

1. Basa budak mah basajan; ungkara kalimahna parondok diwangun ku sakecap dua kecap.
2. Ngawangun kecap anyar ku cara ngarobah atawa dicokot sabagian, contona: ngarobah kecap tina nyuhunkeun jadi ukeun, tina menta jadi enta, nuduhkeun ayana potensi kreativitas dina wangun anu basajan;
3. Kecap-kecap nu dipilih kecap-kecap nu dimimitian ku huruf bilabial/oral-dental (/b/, /m/), labio-dental (/p/, /t/) jeung stop-frikatif (/p/, /f/) conto: mamam, pipis, popo (bobo,), obo, jst.
4. Salila dina jero prosés mibanda basa, omongan budak téh miboga struktur sorangan. Sok sanajan kitu, tetep bakal nyaruaan sistematis kolotna;

D. Kegiatan Diajar

Sarengsena Sadérék nengetan pedaran materi 8 nu patali jeung cirri basa budak, tangtu ayeuna Sadérék geus boga gambaran gamblang. Saperti biasa, lampahkeun ku Sadérék dina lumangsungna maca pedaran téh nyiapkeun pakakas nulis (pulpen

jeung buku catétan). Catet unggal babagian anu dianggap penting atawa babagian anu henteu kaharti. Éta catétan Sadérék téh aya gunana boh keur kapentingan ngingétkeun deui, boh keur kapentingan bahan sawala jeung babaturan sakelompok.

Prak géura laksanakeun kagiatan sawalana!

Buku-buku pangdeudeul anu aya patalina jeung pedaran materi, aya hadéna disiapkeun ku Sadérék ti samemehna.

Hasil sawala jeung babaturan jadikeun bahan apalkeuneun Sadérék satuluyna.

Cag!

E. Latihan

Pigawé ieu soal-soal di handap kalawan daria!

1. Basa téh mangrupa paripolah personal, naon maksudna? Jéntrékeun!
2. Ceuk paham behavioris mah basa téh mangrupa paripolah verbal, nurutkeun pamanggih Sadérék kumaha?
3. Kumaha bédana paham nativis jeung paham kognitif dina soal basa, jéntrékeun!
4. Naon waé anu ciri basa budak téh? Cing tataan hiji-hijina!
5. Basa téh teu bisa dipisahkeun jeung pikiran, naon alesanana?

F. Tingkesan

Basa téh raket pisan patalina jeung paripolah personal (individu, nyorangan), unggal jalma bisa ditingali tangtunganana (kapribadianana), salah sahijina tina kumaha cara ngagunakeun basana.

Pikeun sebutan basa, aliran béhavioris leuwih resep ngagunakeun sebutan *paripolah verbal*, maksudna sangkan leuwih katémbong paripolahna saperti paripolah nu liana bisa dititénan (dipelajari).

Paham nativistik nyebutkeun yén basa téh dipimlikna ngan ku manusa wungkul. Hal ieu alesanana dumasar kana (1) paripolah nu mangrupa turunan (génétic), pola kamekaran basa katut budaya sarua jeung basa-basa lianna (universal),

lingkungan sabudeureun teu pati géde pangaruhna kana tumuwuhna kadewasaan basa; (2) basa bisa kacangkem dina waktu anu ngan sakeudeung (umur 4 taun téh geus bisa nyarita cara kolotna); jeung (3) lingkungan basa budak henteu bisa dipaksakeun pikeun ngawasa kamampuh tatabasa cara anu geus sawawa.

Ceuk paham kognitif, lingkungan mah teu nangtukeun, da anu nangtukeun mah kamampuh kognitif budak, rék lingkunganana alus ogé ari kamampuh kognisina lemah mah kapanan henteu matak jadi hadé kana kamampuh basana. Sabalikna, sanajan kaayaan lingkunganana henteu pati hadé, ari kamampuh kognitifna alus mah tetep baé dina kamampuh basana gé bakal alus. Anu penting cenah, kumaha intensitas budak dina ngayakeun komunikasi jeung lingkunganana.

Patalina basa jeung pikiran téh bisa ditingali tina jihat (a) produksi omongan nu jadi dasar pikiran (b) basa minangka basis dasar pikiran, (c) sistem basa minangka tuduh jalan spesifikasi paham/gagasan, jeung (d) sistem basa minangka tuduh jalan spesifikasi budaya.

Dumasar kana katerangan para ahli di luhur bisa dicindekeu yén anu jadi ciri basa budak téh nya éta:

- a. Basa budak mah basajan; ungkara kalimahna parondok diwangun ku sakecap dua kecap.
- b. Ngawangun kecap anyar ku cara ngarobah atawa dicokot sabagian, contona: ngarobah kecap tina nyuhunkeun jadi ukeun, tina menta jadi enta, nuduhkeun ayana potensi kreativitas dina wangun anu basajan;
- c. Kecap-kecap nu dipilih kecap-kecap nu dimimitian ku huruf bilabial/oral-dental (/b/,/m/), labio-dental (/p/, /t/) jeung stop-frikatif (/p/, /f/) conto: mamam, pipis, popo (bobo,), obo, jst.
- d. Salila dina jero prosés mibanda basa, omongan budak téh miboga struktur sorangan. Sok sanajan kitu, tetep bakal nyaruaan sistematis kolotna.

G.Uji Balik jeung Lajuning Laku

Pék cocogkeun hasil pagawéan Sadérék kana jawaban latihan anu geus disayagikeun di bagian tukang ieu modul. Itung jumlah jawaban anu benerna, tuluy gunakeun rumus ieu di handap pikeun ngukur kamampuh nyangkem bahan ajar.

Rumus:

$$\text{Tahap Pangabisa} = \frac{\text{Jumlah jawaban anu benerna}}{5} \times 100\%$$

Tahap pangabisa nu dihontal ku Sadérék:

90 - 100% = alus pisan

80 - 89% = alus

70 - 79% = cukup

- 69% = kurang

Lamun Sadérék ngahontal tahap ngangkem bahan ajar 80% ka luhur, Sadérék bisa nuluykeun bahan kana bahan kagiatan Diajar 9. Tapi, lamun tahap ngawasa Sadérék kurang ti 80%, pék balikan deui sarta deres deui bahan dina Kagiatan Diajar 8, pangpangna bahan nu tacan kacangkem.

KAGIATAN DIAJAR 9

WANGUN JEUNG UNSUR INSTRINSIK MANTRA

A. Tujuan

Saréngséna Sadérék nengetan pedaran Materi Diajar IX ngeunaan “Wangun jeung Unsur Instrinsik Mantra (jangjawokan)”, dipiharep Sadérék bisa:

1. Mapatkeun atawa ngagalantrangkeun mantra,
2. Ngeceskeun wangenan mantra, jeung
3. Ngeceskeun wanda mantra.

B. Indikator Hontalan Kompéténsi

Sabadana maham Materi Diajar IX ngeunaan Unsur Instrinsik Mantra (jangjawokan)”, dipiharep Sadérék bisa:

1. Mapatkeun atawa ngagalantrangkeun mantra luyu jeung wirahma katut sora anu bisa ngebrehkeun unsur kajiwaan nu dikandung ku eta mantra;
2. Ngajelaskeun watesan atawa wangenan mantra;
3. Ngeceskeun ngeunaan wanda-wanda mantra nu hirup dina hasanan sastra Sunda.

C. Pedaran Materi

Bahan ajar dina ieu lawungan atawa pajemuhan patali jeung perkara mantra, nya eta (1) watesan mantra, (2) wanda mantra, jeung (3) apreiasiasi mantra. Wincikan tiap-tiap bahan ajar dibabarkeun di handapieu.

1. Maca Mantra

Ieu bacaan anu aya di handap téh disebutna Jangjawokan bagian tina Mantra. Pék ilo, malah leuwih alus nepi 2-3 balén. Sanggeus kitu baca sing bedas. Sing alus macana!

JANGJAWOKAN PARANTI LINTAR TAWA NGUSEUP

Aki RékrékTuraya

Anak patutan turunkeun

Aing nya pangkonan sia

Bayumas nu lénggang putih

Bayumas nu lénggang hérang

Bumi meneng bayu meneng

Ku sangkilat ku mancorong

Ratna putih sang ibu putih

Undur ku sangkilat sakti

Nya isun sang demit jati

(Dicutat tina *Galuring Sastra*, yasana Budi RT kaca 22)

2. Watesan Mantra

Mantra téh nilik kana wangunna mangrupa puisi (wangun ugeran), sok sanajan teu matok aturanana atawa teu ditangtukeun *guru laguna* (sora dina engang panungtung), *guru wilanganana* (jumlah engang dina unggal padalisan), jeung jumlah padalisan dina unggal padana. Ugeran atawa aturan puisi téh bakal karasa upama geus dibaca atawa dipapatkeun. Dina éta mantra aya wirahma jeung purwakanti, nepi ka ngareunah diunikeunana.

Purwakanti jeung wirahma anu aya dina mantra téh lain ngan saukur mibanda ajén-inajén kaéndahan (*ésthésis*) wungkul, tapi aya maksud-maksud anu leuwih jero ti éta, nyaéta ngandung kakuatan gaib (*magis*). Basa anu digunakeunana ogé kawilang ahéng, sipatna ékpositoris atawa hésé katangkep maksudna.

Eusi mantra anu dianggap ngandung kakuatan gaib téh dipapatkeun ku nu boga maksud hayang meruhkeun nu séjén atawa nanjeurkeun kakuatan jeung komara pribadi.

Tujuan digunakeunana mantra téh di antarana pikeun ngawasa sukma nu lian, sangkan diri pinunjul, sangkan padamikaasih, sangkanbédas, salamet gedé sima, ludeungan, nyinglar, jeung ngariksa.

Numutkeun sawatara ahli, mantra téh gumelarna dina mangsa *animisme/dinamisme*, raket patalina jeung kapercayaan urang Sunda alam harita. Dina kamekaranana, kapangaruhan ku ageman urang Sunda

sapandeurieunana. Hal éta kapanggih dina sawatara mantra anu ngagunakeun kekecapan tina basa Arab. Bisa jadi mangrupa bukti, sanajan urang Sunda geus ngagem agama Islam, tapi henteu ngaleupaskeun sagemblengna kapercayaan warisan karuhunna.

3. Wanda Mantra

Ditilik tina fungsi jeung suasana ngedalkeunana, nu kaasup kana mantra téh nyaéta: jangjawokan, asihan, ajian, singlar, jampé jeung rajah. Di handap aya sawatara contona, geura pék titenanan masing gemet!

a. Asihan

Asihan disebut ogé pé lét, dipapatkeun kalawan maksud sangkan nu séjén mikaasih ka diri nu mapatkeunana. Contona:

ASIHAN SI BURUNG PUNDUNG

Nu cunduk bayu Si Anu

*Nu datang asmana Si Éta
Reujeung satineung jeung aing
Mangka datang jeung ragana
Mangka cunduk jeung bayuna
Mangka naranya jeung satineung
Mangka tunggal asmana
Iya rasa nira
Iya rasa nisun
Saking purbaning pangéran
Asih kaasih ka awaking
Nu bogoh paboro-boro
.....jeungsaterusna.
(Tina naskah GaluringSastra)*

b. Ajian

Ajian téh dipapatkeun kalawan maksud pikeun kakuatan; kasaktén, kabédasan, jeung sajabana. Contona:

AJIAN KABÉDASA

Sang Baléga dung bakaling jagat

*Sang Baléga ding bakaling langit
Sang Baléputih bakaling bumi
Sakata hé nyawa punika
Ana ingsun kabéh
Ya ingsun karsadatulloh
(Tina naskah Galuring Sastra)*

c. Singlar

Singlar dipapatkeun maksudna pikeun nyinglar atawa nyingkahkeun hal-ha lanu teu dipikahayang, saperti kasakit, siluman-silemin, jeung sajabana. Contona:

SINGLAR HAMA PEPELAKAN

Seuri céléng bang céléng palémbang

*Geura los geura leumpang
Ka sabrang ka palembang
Ka kajagi ka patani
Ka batan ka tulangbawang
Ka nu héjololopangan
Ka nu hideung siga nila
Di dinya ka hanansira
Istan, istan, istan!
(Tina naskah Galuring Sastra)*

d. Jampé

Jampé dipapatkeun atawa dipaké pikeun ngubaran atawa ngaleungitkeun kanyeri, kasakit, atawa kabiasaan anu teu hadé supaya jadi hadé, cageur, jsb. Contona:

JAMPÉ KA BUDAK NU SOK CEURIK BAÉ

*Nyi ara-ara
Nyi iri-iri
Ulah sok jail ka adi
Tuh, da sia bawa ngajadi
Jepme neng si abang bayi
(Tina naskah Galuring Sastra)*

e. Rajah Pamunah

Rajah pamunah dipapatkeun maksudna sangkan salamet, henteu kakeunaan ku hal-hal anu teu dipikahayang, saperti barang aya nu maling, keuna ku panggawé batur, kasiku, jeung sajabana. Contona:

RAJAH PAMUNAH BISI HARTA BANDKEUNA KU LONGLONGAN

Bismillahirrohmanirrohim

*Nini Raja Puhara
Aki Raja Puhara
Ulah iri ka pepelakan aing
Maring paré maring sipat sajeneng
Kalawan ingsun sasipat
Kalawan ingsun maujud
Maring datulloh
Maring béas sajéneng
Kalawan ingsun maujud
Maring datulloh
Seuri asih ka bangsa tunggal kagungan
Seuri suci mulya badan
Sampurna tunggal iman
Ambu pancering iman
Bapa tangkaling iman
Gagang aing gagang iman
....jst.
(Tina naskah Galuring Sastra)*

Salian ti éta, aya deu ianu disebut *pileumpeuhan*, *pilengkétan*, *pangemat*, *kasemaran*, *karahayuan*, jsb. Minangka conto mantra, sakitu baé heula. Urang teruskeun kana jangjawokan.

f. Jangjawokan

Jangjawokan dipapatkeun pikeun menta kasalamétan; upama arék ngamimitian hiji pagawéan. Contona:

JANGJAWOKAN PARANTI DI WEDAK

*Pupur aing pupur panyambur
Panyambur panyangling rupa
Nyalin rupa ti déwata
Nyalin sari Widadari
Nya tarang lancah mentrangan
Nya halis katumbirian
Nya irung kuwung-kuwungan
Dideuleu ti hareup sieup
Disawang ti tukang lenjang
Ditilik ti gigir lenggik
Mangka welas mangka asih ka nu dipupur
Diténjo ku saider buana kabéh
(Dicutat tina Pedaran Sastra Sunda)*

Upama ku urang ditengengetan, jangjawokan di luhur téh leubeut ku purwakanti, boh purwakanti rantayan boh runtuyan. Ari anu disebut purwakanti téh nyaéta padeukeutna sora kecap-kecap dina ungkara kalimah atawa gabungan kecap.

Purwakanti nu aya dina jangjawokan di luhur téh kawilang euyeub, di antarana baé:

- Purwakanti *pangluyu*, nyaéta purwakanti anu ngaluyukeun sora atawa wianjana dina kecap-kecap saungkara atawa sapadalisan.

*Pupur aing pupur panyambur
Nyalin sari Widadari
Disawang ti tukang lenjang,jsté.*

- Purwakanti *margaluyu*, nyaéta kecap tina tungtung padalisan, dibalikeun deui dina awal padalisan sapandeurieunana:

*Pupur aing pupur panyambur
Panyambur panyangling rupa*

- Purwakanti *mindooan kawit*, nyaéta aya kecap-kecap anu dipindo dina awal padalisan:

Nyalin rupa ti Déwata
Nyalin sari Widadari
Nya tarang lancah mentrangan
Nya halis katumbirian
Nya irung kuwung-kuwungan

- Purwakanti *laraspurwa*, nyaéta murwakanti engang awal kecap, boh rantayan boh runtuyan. Dina jangjawokan di luhur mah runtuyan (antarpadalisan)

Dideuleu ti hareup sieup
Disawang ti ukang lenjang
Ditilik ti gigir lenggik

- Purwakanti *larasmaduya*, nyaéta purwakanti antarpadalisan nu ayana di tengah ungkara (padalisan):

Dideuleu ti hareup sieup
Disawang ti tukang lenjang
Ditilik ti gigir lenggik

Dina jangjawokan di luhur ogé aya babandingan (gaya basa ngupamakéun), anu mindeng kapanggih dina karya sastra buhun saperti carita pantun:

Nya tarang lancah mentrangan
Nya halis katumbirian
Nya irung kuwung-kuwungan

D. KAGIATAN DIAJAR

Kegiatan atawa aktivitas diajar nu kudu dipilampah ku Sadérék nyoko kana runtuyan saperti ieu di handap.

1. Titénan heula tujuan jeung indikator kahontalna hasil diajar.
2. Baca pedaran bahan ajar nu dipidangkeun.
3. Pigawé latihan atawa pancén nu dipidangkeun dina ieu kegiatan diajar.
4. Baca deui saliwat pedaran bahan ajar, tuluy titénan tur bandingkeun jeung tingkesan bahan ajar.
5. Lamun manggih bangbaluh, Sadérék bisa sawala (diskusi) jeung kancamitra séjénna.

E. LATIHAN

Jawab pananya di handapieu!

1. Naon ari mantra?
2. Nurutkeun pamanggih Sadérék, ari mantra mangrupa pituin kasusastraan Sunda lain? Jelaskeun naon sababna!
3. Kaasup kana wangun naon ari mantra? Naha? Jelaskeun!
4. Naon bedana guruwilangan jeung gurulagu dina manatra?
5. Naon un disebut purwakanti dina mantra?

F. TINGKESAN

1. Nilik kana wangunna, mantra téh mangrupa puisi (wangun ugeran), sok sanajan teu matok aturanana atawa teu ditangtukeun *guru laguna* (sora dina engang panungtung), *guru wilanganana* (jumlah engang dina unggal padalisan), jeung jumlah padalisan dina unggal padana. Ugeran atawa aturan puisi téh bakal karasa upama geus dibaca atawa dipapatkeun. Dina éta mantra aya wirahma jeung purwakanti, nepi ka ngareunah diunikeunana.
2. Nilik kana fungsi jeung suasana ngedalkeunana, nu kaasup kana mantra téh nyaéta: jangjawokan, asihan, ajian, singlar, jampé jeung rajah.
3. Dumasar kana sajarahna yén mantra téh gumelarna dina mangsa *animisme/dinamisme*, raket patalina jeung kapercayaan urang sunda alam harita. Dina kamekaranana, kapangaruhan ku ageman urang sunda sapandeurieunana. Hal éta kapanggih dina sawatara mantra anu ngagunakeun kekecapan tina basa arab.

G. UJI BALIK JEUNG LAJUNING LAKU

Pék cocogkeun hasil pagawéan Sadérék kana jawaban latihan anu geus disayagikeun di bagian tukang ieu modul. Itung jumlah jawaban anu benerna, tuluy gunakeun rumus ieu di handap pikeun ngukur kamampuh nyangkem bahan ajar.

Rumus:

$$\text{Tahap Pangabisa} = \frac{\text{Jumlah jawaban anu benerna}}{5} \times 100\%$$

Tahap pangabisa nu dihontal ku Sadérék:

90 - 100% = alus pisan

80 - 89% = alus

70 - 79% = cukup

- 69% = kurang

Lamun Sadérék ngahontal tahap ngangkem bahan ajar 80% ka luhur, Sadérék bisa nuluykeun kana bahan kagiatan Diajar 10. Tapi, lamun tahap ngawasa Sadérék kurang ti 80%, pék balikan deui sarta deres deui bahan dina Kagiatan Diajar 9, pangpangna bahan nu tacan kacangkem.

KAGIATAN DIAJAR 10

WANGUN JEUNG RUMPAKA KAKAWIHAN**A. Tujuan**

Saréngséna Sadérék nengetan pedaran Materi Diajar IX ngeunaan “Wangun Kakawihan jeung Rumpaka Kakawihan”, dipiharep Sadérék bisa:

1. Nyangkem téori jeung génre sastra Sunda hususna wangun kakawihan jeung rumpaka kakawihan
2. Nyontoan ngawihkeun kakawihan dina konték kaulinan urang lembur
3. Méré tilu conto rumpaka kakawihan barudak

B. Indikator Kahontalna Kompetensi

Sabadana maham Materi Diajar IX ngeunaan “Wangun Kakawihan jeung Rumpaka Kakawihan”, dipiharep Sadérék bisa:

1. Ngajelaskeun bédana kakawihan jeung lain kakawihan (pupuh)
2. Nganalisis unsur-unsur nu aya dina rumpaka kakawihan
3. Nembangkeun kakawihan luyu jeung rumpaka nu dipaké conto

C. Pedaran Matéri

Dina *Kamus Umum Basa Sunda* nu dipedalkeun ku Lembaga Basa jeung Sastra Sunda (1976, kaca 220), nu disebut *kawih* téh nyaéta rakitan basa sabangsa dangding nu teu maké patokan pupuh; *ngawih*, ngalagukeun kawih atawa sisindiran. Ari dina *Kamus Basa Sunda* Satjadibrata (1946, kaca 169) mah nu dimaksud *kawih* téh nyaéta lagu-lagu anu teu maké patokan pupuh; *ngawih*, ngalagukeun sisindiran (lain nembang); *kakawihan*, ngawih lila jeung rupa-rupa; *ngawihan budak*, ngawih sangkan budak saré; *ngawihkeun piwulang*, ngalagukeun papatah.

Kakawihan ceuk Sudaryat (2014, kaca 264) nyaéta lagu rahayat, lagu katut rumpakana géus matok, sifatna anonim, jeung sumebar dina kahirupan barudak ti baheula mula. Ku lantaran kitu nya aya sebutan kawih murangkalih atawa

kakawihan barudak, lantaran ditembangkeunana ku barudak. Umumna kakawihan mah teu bisa leupas tina kahirupan barudak nu matak sok disebut kaulinan urang lembur. Rumpaka kakawihan téh winangun sajak anu ditepikeunana ku cara dilagukeun. Ku lantaran kitu dina kakawihan aya unsur irama, jeung unsur ritme.

Ari kakawihan kagolongkeun kana hasil karya balaréa anu sifatna anonim, tegésna teu puguh saha nu ngarangna jeung ti mana mimitina, sumebar sacara lisan, ku lantaran kitu kakawihan disebut ogé lalaguan rahayat (*folksong*).

Dumasar kana fungsina, kakawihan téh bisa dibagi tilu rupa, nyaéta (1) kakawihan keur mépèndé budak; (2) kakawihan keur magawé; jeung (3) kakawihan kaulinan.

1) Kakawihan keur mépèndé

Kabiasaan di pilemburan, mun keur ngasuh budak boh diais boh diayun-ayun dina papalang, géus pasti bakal ngahariring. Ari anu jadi tujuanana taya lian nyaéta sangkan budan nu dina aisan atawa ayunan téh gancang saré tur tibra. Lamun budak géus saré tibra, kapanan bisa barang gawé anu séjénna, kayaning: kukumbah wadah, saspu, ngépél, jrrd. Kakawihan umum sok dilagukeun saperti: *Nélèngnèng kung, Ayun ambing,*

Géura titénan ieu rumpaka kakawihan di handap.

*Nélèngnèng kung, nélèngnèng kung,
Geura gedè geura jangkung,
Geura sakola sing junun,
Geura makayakeun indung,*

Wirahma katut rimana (ritme) dina éta rumpaka nalika dihariringkeun karasa pisan ngalagénana. Ritme nu anggér (monoton) nalika éta rumpaka kakawihan dibulak balik dilagukeun méré suasana pitunduheun nu ngabualukarkeun budak gancang saréna. Géura bandingkeun jeung rumpaka kakawihan séjénna ieu di handap.

*Ayun ambing, ayun ambing,
Diayun-ayun ku samping,
Géura bobo lila nyaring,
Mun nyaring gé ulah rungsing*

Kawih anu basajan téh miboga lirik anu kuat, cukup ku opat baris baé, tapi kagambarkeun kumaha nepikeun pesen ka nu keur diayun ambing nyaéta saré tibra tur ulah rungsing. Paripolah tibra téh kapanan aya patalina jeung unsur kasehatan, nyaéta saré nu boga kualitas téa; ari rungsing patali jeung paripolah sikep, ulah rungsing hartina soléh – henteu rudet ka nu jadi kolot – tuhu sumujud. Jadi dina kakawihan téh tétéla lain ngan sakadar lagu, lain ngan sakadar ritme, tapi aya falasifah anu ditanembkeun ka diri budak nya éta kasoléhan diri. Kitu deui dina rumpaka Néléngneng kung, jaba ti wirahmana ngalagéna téh pesen moralna ogé kuat, nyaéta sangkan jadi jalma anu luhung ku élmu panemu, sangkan jagana bisa babakti ka nu jadi indung.

2) Kakawihan keur magawé

Kakawihan keur magawé mah sok dikawih ku tukang ngawuluku di sawah. Tara répéh éta téh, ngahaleuang baé. Répéh-répéh mun géus pecat sawed, kira-kira jam 9 – 10. Nu nganteuran géus datang, nyiapkeun dahareun dina galengan. Géura ieu titénan rumpaka kakawihan paranti magawé.

MAGAWÉ

*Ki Panganten géura gugah,
Bisi kasiangan nyawah,
Bisi kaluputan nyambut,
Ki Panganten géura gugah,*

*Luput! Luput!
Arang! Arang!*

*Wuluku di saung lisung,
Garu dina pipir leuit,
Ki Panganten geura gugah,
Kia! Kia!
Ngider! Ngider!*

*Pecut borélèng diambèn,
Gobang pontrang di tunjangéun,
Ki Pangantèn geura gugah,
Kalem! Kalem!*

Géura titénan kekecapan nu aya dina rumpaka kakawihan di luhur téh. Kecap luput. Kecap luput téh diucapkeun upama munding ngalakukeun

kasalahan, salah tincak. Munding téh ngarti mun disebut luput téh, pasti manéhna ngarobah tincak. Dituluykeun ku kecap arang, maksudna tapak lacak wuluku carang teuing. Ku lantaran kitu, kecap luput digunakeun pikeun ngabejaan yén aya kasalahan nyaéta tapak wulukuna carang teuing, ngingetanana ku kecap arang. Sanggéus munding dibéjaan yén manéhna geus ngalakukeun kasalahan, nu magawé nuluykeun pangajakna maké kecap kia. Éta kecap kia téh basa ajakan ka munding sangkan nuluykeun gawéna. Kia! Kia! Ditéma deui ku kecap ngider, hartina tuluykeun deui ngurilingan pigawéunana. Upama aya omongan kalem, hartina wuluku ngalelep teuing, jadi beurat. Nu magawé ngomong kalem bari ngangkat wulukuna.

3) Kakawihan keur kaulinan

Kakawihan kaulinan barudak atawa kaulinan urang lembur meh di unggal sèké sèlér bangsa aya atawa baroga. Duka teuing saha anu nyiptakeunana mah nepi ka kiwari teu kapaluruh (anonim). Ieu di handap aya kakawihan anu biasa dilagukeun dina luhur tangkal anu nyagak. Tangkal anu liat tur kuat ditaekan ku barudak loba biasana tangkal selong atawa jambu, tara babari peunggas. Bari ngawih kakawihan téh bari eundeuk-eundeukan.

EUNDEUK-EUNDEUKAN

*Eundeuk-eundeukan lagoni,
Meunang peucang sahiji,
Leupas deui ku nini,
Beunang deui ku aki.*

Jaba ti kakawihan eundeuk-eundeukan téh loba kénéh kakawihan séjénna ogé, méh unggal warna kaulinan aya kakawihanana. Lamun rék maén ucing-ucingan atawa susumputan, sok diundi heula ku cara ngawihkeun Hompimpah, saha anu meunang maén ti heula.

Mun dina dongéng mah kakawihan téh digunakeun keur nyagéurkeun atawa ngahirupkeun jalma anu géus teu walakaya, saperti dina dongéng Budak Pahatu Lalis. Kakawihanana kieu:

GEBER-GEBER HIHID AING

*Geber geber hihid aing,
Hihid aing kabuyutan,
Titinggal nini awaking,*

(dipapatkeun sababaraha kali, nu teu walakaya téh jadi waras deui.

Rumpaka kakawihan téh méh h sarimbag jeung sajak. Sakumaha disebutkeun di luhur yén dina kakawihan téh aya unsur wirahma jeung ritme. Nu jadi cukang lantaran ayana pitunduheun téh ku ayana ritme nu anggér (monoton). Jaba wirahma jeung ritme, kakawihan ogé ngandung amanat atawa pesen nu ditepikeun, najan aya ogé kakawihan anu euweuh naon-naon, ngan sakadar kaulinan wirahma wungkul.

Luyu jeung fungsina, yén kakawihan téh éstu pikeun kaulinan urang lembur, ngabeberah manéh tina lalangsé kahirupan anu jauh kana tempat hiburan. Ku kakawihan, hirupna jadi bérag, saruka bungah galumbira. Médiana ukur pakarangan saayana, nya kalan-kalan ngagunakeun pakakas lain nu teu kudu meuli, kayaning: talawengkar, jajaba, tangkal selong atawa tangkal jambu, jrrd sakadar nu aya jeung nu nyampak baé.

D. Kagiatan Diajar

Sabada Sadèrèk nengetan pedaran Materi Diajar IX ngeunaan “Kakawihan jeung Rumpaka Kakawihan” kalawan contona anu sakitu léngképnana, kawasna baé géus kacangkem sagémblengna. Da nyaritakeun kakawihan mah asa nyoreang ka tukang, mangsa keur budak narembogan deui. Pasti Sadèrèk gé ngalaman, mun kabeneran Sadèrèk kungsi hirup di pilemburan mah.

Sok sanajan matéri pedaran téh asa teu pira, tapi mun géus dienyakeun kalawan daria dumasar kana pamarekan élmu, tangtuna bakal béda. Kakawihan nu kaalaman ku urang baheula, énténg. Tapi ayeuna mah urang nyaritakeun kakawihan dumasar kana kaidah élmu, jadi bangga, nya?

Géura pék ayeuna sawalakeun jeung babaturan saprofési, babaturan sakelompok. Pasti bakal adu rényom anu ragot. Komo lamun seug hatam élmuning sastrana, matak pogot nyaritakeunana ogé.

Conto-conto rumpaka kakawihan nu aya dina pedaran matéri téh, cing pék cobaan dikawihkeun. Mun bisa mah dirampakkeun jeung babaturan sakelompok.

Sadérék ogé bisa néangan deui conto-conto kakawihan séjénna pikeun ngeuyeuban matéri éngké dimana Sadérék ngajar ka kelas.

E. Latihan

Pigawé ieu soal-soal di handap kalawan daria!

1. Terangkeun naon nu dimaksud kakawihan téh?
2. Naon sababna kakawihan dibédakeun tina kawih? Tetelakeun alesanana!
3. Dumasar fungsina, kakawihan téh dibagi sabaraha rupa? Terangkeun hiji-hjina léngkép jeung contona!
4. Ari rumpaka kakawihan maké aturan anu matok cara pupuh atawa henteu? Tetelakeun alesanana!
5. Ari nu dimaksud ritme jeung wirahma dina kakawihan kumaha? Jéntrékeun!

F. Tingkesan

1. Dina *Kamus Umum Basa Sunda* nu dipedalkeun ku Lembaga Basa jeung Sastra Sunda (1976 : 220), nu disebut *kawih* téh nyaéta rakitan basa sabangsa dangding nu teu maké patokan pupuh; *ngawih*, ngalagukeun kawih atawa sisindiran.
2. Ari dina *Kamus Basa Sunda* Satjadibrata (1946 : 169) mah nu dimaksud *kawih* téh nyaéta lagu-lagu anu teu maké patokan pupuh; *ngawih*, ngalagukeun sisindiran (lain nembang); *kakawihan*, ngawih lila jeung rupa-rupa; *ngawihan budak*, ngawih sangkan budak saré; *ngawihkeun piwulang*, ngalagukeun papatah.
3. Kakawihan ceuk Yayat Sudaryat (2015) nyaéta lagu rahayat, lagu katut rumpakana géus matok, sifatna anonim, jeung sumebar dina kahirupan barudak ti baheula mula.

4. Dumasar kana fungsina, kakawihan téh bisa dibagi tilu rupa, nyaéta (1) kakawihan keur mépendé budak; (2) kakawihan keur magawé; jeung (3) kakawihan kaulinan.
5. Dina kakawihan téh aya wirahma jeung ritme. Nu jadi mawa pitunduheun ku lantaran ritme anggér (monoton). Jaba wirahma jeung ritme, kakawihan ogé ngandung amanat atawa pesen nu ditepikeun, sanajan aya ogé anu euweuh naon-naon, ngan sakadar kaulinan wirahma wungkul.
6. Nu dimaksud wirahma nyaéta irama lagu, salahsahiji sarat lagu supaya ngareunah dilagukeunana sarta ngéunah kadéngéna. Ari ritme nyaéta bilangan ketukan dina lagu biasana disaluyukeun jeung engang dina kecap nu digunakeun dina rumpaka lagu atawa rumpaka kakawihan.

G. Uji Balik jeung Lajuning Laku

Pék cocogkeun hasil pagawéan Sadérék kana jawaban latihan anu geus disayagikeun di bagian tukang ieu modul. Itung jumlah jawaban anu benerna, tuluy gunakeun rumus ieu di handap pikeun ngukur kamampuh nyangkem bahan ajar.

Rumus:

$$\text{Tahap Pangabisa} = \frac{\text{Jumlah jawaban anu benerna}}{5} \times 100\%$$

Tahap pangabisa nu dihontal ku Sadérék:

90 - 100% = alus pisan

80 - 89% = alus

70 - 79% = cukup

- 69% = kurang

Lamun Sadérék ngahontal tahap ngangkem bahan ajar 80% ka luhur, Sadérék bisa nuluykeun bahan kana bahan kagiatan Diajar 11. Tapi, lamun tahap ngawasa Sadérék kurang ti 80%, pék balikan deui sarta deres deui bahan dina Kagiatan Diajar 10, pangpangna bahan nu tacan kacangkem.

KAGIATAN DIAJAR 11

WANGUN JEUNG EUSI RUMPAKA KAWIH

A. Tujuan

Saréngséna ngulik Kagiatan Diajar 11 anu patali jeung materi “wangun jwung eusi rumpaka kawih”, Sadérék dipiharep meunang kamampuh pikeun ngajéntrékeun opat hal, nyaéta:

1. Wangenan rumpaka kawih;
2. Bédana rumpaka kawih jeung rumpaka tembang;
3. Struktur rumpaka kawih; jeung
4. Wangun jeung eusi rumpaka kawih.

B. Indikator Kahontalna Kompeténsi

Indikator hontalan kompetensi dina ieu kagiatan diajar, nyaéta ngaidéntifikasi wangun rumpaka kawih. Éta indikator téh bisa diwincik deui jadi opat, nyaéta:

1. Wangenan rumpaka kawih;
2. Bédana rumpaka kawih jeung rumpaka tembang;
3. Struktur rumpaka kawih; jeung
4. Wangun jeung eusi rumpaka kawih.

C. Pedaran Matéri

1. Wangenan Rumpaka Kawih

Saméméh maham kana wangenan rumpaka kawih, pék baca heula conto rumpaka kawih ieu di handap.

ISOLA

Sanggian	: Nano S.
Laras	: Pélog
Surupan	: 1 = Tugu
Gerakan	: Sedeng

*Isola Bumi Siliwangi
Liliwatan Bandung Lémbang
Suku Tangkuban Parahu
Ngabedega éndah agréng sigrong*

*Isola pada muru ti jauhna
Kajojo sa-Nusantara
kader-kader keur harepan bangsa
ti Isola mimitina*

Anu bieu dibaca ku Sadérék téh disebutna rumpaka kawih. Nilik kana wujudna mah, rumpaka kawih téh henteu béda jeung sajak. Rumpaka kawih téh saenyana mémang sajak ngan pédah sok dihaleuangkeun atawa dikawihkeun. Ilaharna dina rumpaka kawih mah aya unsur mélodi anu ngawéngku laras, surupan, wirahma, jeung susunan mélodi titi laras.

Kawih nya éta rakitan basa sabangsa dangding nu teu maké patokan pupuh; mangrupa sekar anu kauger ku embat atawa témpo kalawan rumpaka atawa sair nu tangtu. Kawih biasana dipirig ku gamelan. Kawih biasana disusun ku ahli husus nu disebut panyanggi (Ind: *komponis*), sok dihaleuangkeun ku sindén atawa jurusekar. Wangun ugeran, puisi, atawa sair anu dipaké midangkeun lalaguan, kawih, tembang (Indonesia: *nyanyian*), minangka katerangan tina téma atawa lirik lagu disebut **rumpaka**.

Tina katerangan di luhur bisa disebutkeun yén rumpaka téh rék sarua jeung téks atawa lirik, anu duanana nuduhkeur harti puisi atawa sajak minangka bahan haleuangkeuneun (kawihkeuneun atawa tembangkeuneun). Dina kawih jeung tembang, istilah rumpaka leuwih cocog pikeun dilarapkeun ti batan kecap *lirik*. Ari sababna, lirik mah kaasup kana basa Indonésia. Rumpaka anu tujulna pikeun kawihkeuneun disebutna rumpaka kawih, ari rumpaka anu tujulna pikeun ditembangkeuneun disebutna rumpaka tembang.

Rumpaka kawih raket patalina jeung seni musik. Geus jadi kailaharan, seni musik dipilah jadi tilu rupa, nyaéta *gending* (instrumentalia), *sekar* (vokalia), jeung gabungan duanana (*sekar-gending*). Anu raket patalina jeung karya sastra nyaéta rumpaka kawih (Ind: *lirik lagu*), ari rumpaka kawih raket patalina jeung sekar. Ari

sekar dina karawitan Sunda bisa dibagi-bagi jadi sababaraha rupa, nyaéta *beluk*, *kakawihan*, *pupujian (nadoman)*, *kawih*, jeung *tembang* (Wibisana, 2000:266).

1. Rumpaka Kawih jeung Tembang

Rumpaka kawih saenyana kagolong kana wangun ugeran (puisi) ngan pédah dihaleuangkeun. Atuh munasabah lamun rumpaka kawih ngandung unsur-unsur puisi, boh unsur lahiriah boh unsur batiniah. Ayeuna Saderék bakal diajar perkara rumpaka kawih minangka hiji wangunan puisi

Dina kahirupan masarakat Sunda aya kasenian anu disebut *kawih*, *kakawihan*, *lagu*, jeung *tembang*. Opatanana aya sasaruuan jeung aya bédana. Kawih jeung tembang téh aya bédana. Nurutkeun Rd. Mahyar Angga Kusumahdinata, kawih disebut sekar tandak, ari tembang disebut Sekar Irama Merdéka lantaran lagu-laguna teu kauger ku aturan *wiletan*. Nurutkeun M.A. Salmun, lagu-lagu dina kawih disebut ékaswara (*monometraschematica*) lantaran hiji engang ngan sok ngandung sanada. Sabalikna, ari tembang kagolong kana anékaswara (*polymetraschematica*) sabab réa engang anu ngan diwengku hiji sora waé (Wibisana, 2000).

Kawih nyaéta rakitan basa sabangsa dangding nu teu maké patokan pupuh; mangrupa sekar anu kauger ku embat atawa témpo kalawan rumpaka atawa sair nu tangtu. Kawih biasana dipirig ku gamelan. Kawih biasana disusun ku ahli husus nu disebut panyanggi (Ind: *komponis*), sok dihaleuangkeun ku sindén atawa jurusekar. Kawih-kawih buhun atawa klasik saperti *Polos Tomo*. Ari “Aya Mangsana Datang Aya Mangsana Mulang” disebut kawih modéren.

Istilah “tembang ngandung harti lagu anu gelama dina pupuh (Danadibrata, 2006:692); lagu-lagu anu wangun rumpakana kaasup kana wangun dangding atawa guguritan (Rosidi, 2013:17). Tembang mangrupa seni sora dina wangun dangding atawa guguritan anu biasana dipirig ku waditra tur teu bébas rumpakana (kauger ku patokan pupuh). *Tembang* mangrupa seni sora lagu anu wirahmana bébas, ilaharna kauger ku pola pupuh atawa sa’ir lianna. Tembang biasana dipirig ku kacapi jeung suling. Aya rupa-rupa

wanda tembang Sunda, di antarana, tembang beluk atawa macapat lagu (nembangkeun wawacan), Cianjuran (ti Cianjur), Ciawian (ti Ciawi, Tasikmalaya), jeung Cigawiran (ti Cigawir, Limbangan, Garut). Tembang umumna sok ngagunakeun lagu pupuh anu 17, najan aya anu tina papantunan jeung rajah dina carita pantun.

Dina tembang Cianjuran téh aya rupa-rupa wanda (kelompok lagu), nya éta *papantunan*, *jejemplangan*, *rarancagan*, jeung *dedegungan*. Jaba ti éta, *lagu panambah*, malah aya *kakawén*.

- 1) *Papantunan* mangrupa wanda tembang Sunda anu asalna tina puisi dina carita pantun, najan aya nu mangrupa guguritan, sisindiran, jeung rumpaka husus.
- 2) *Jejemplangan* mangrupa wanda tembang anu ngagambarkeun suasana kagagas dina kaayaan jempling, rumpakana mangrupa guguritan, sisindiran, jeung rumpaka husus.
- 3) *Rarancagan* mangrupa wanda tembang anu ngagambarkeun adegan jeung téhnik vokalna leuwih sederhana ti batan jejemplangan, rumpakana (guguritan, sisindiran, jeung rumpaka husus), larasna pélog, sorog, jeung saléndro.
- 4) *Dedegungan* mangrupa wanda tembang anu adegan jeung téhnik vokalna leuwih luhur batan wanda tembang lianna, rumpakana guguritan, sarta larasna pélog.
- 5) *Lagupanambih* mangrupa lagu-lagu tambahan kana tembang, biasana kagolong kana sekartandak, kauger ku wiletan, tapi jiwana tetep tembang.

Fungsi rumpaka dina lagu-lagu tembang Sunda aya dua rupa, nyaéta rumpaka sandingan (rumpaka anu bisa disandingkeun atawa ditembangkeun dina sababaraha lagu) jeung rumpaka sanggihan (rumpaka anu ngahaja dijieunna pikeun salagu wungkul, tegesna rumpaka ngan bisa jeung biasa ditembangkeun dina hiji lagu nu tangtu).

Wangun rumpaka tembang Sunda nyoko kana patokan pupuh, anu disusun dumasar kana katangtuan guru gatra, nyaéta jumlah padalisan dina sapada; guru wilangan, nyaéta jumlah engang dina sapadalisan; jeung

guru lagu nyaéta sora tungtung vokal atawa dang-ding-dungna sora panungtung dina tiap padalisan.

Hubungan antara tembang Sunda jeung sastra lagu bisa ditabélkeun di handap ieu.

Tabel 11. 1 Sastra Lagu

Tembang Sunda		Laras			Wangun Puisi			
Lagam	Wanda Lagu	Pé-log	So-rrog	Salén-dro	Pan-tun	Gugu-ritan	Sisin-diran	Rumpaka Husus
Cianjuran	Papantunan	+			+	+	+	+
	Jejemplangan	+				+	+	+
	Dedegungan	+				+		
	Rarancagan	+	+	+		+	+	+
	Panambih	+	+	+		+	+	+
Ciawian	Lulugu			+		+		
	Alok			+			+	
Cigawiran	Lulugu			+		+		

Conto rumpaka tembang papantunan:

MUPU KEMBANG

*Burudul ménak ti kidul,
iringan para tumenggung,
candakna angklung jeung degung,
tutup kendang kulit lutung,
dirarawat hoé wulung,
dipirig ku hujan subuh,
ditepak ku nu jarangkung.*

*Burudul ménak ti kalér,
iringan para dipatén,
candakna topéng jeung ronggéng,
tutup kendang kulit banténg,
dirarawat hoé loréng,
dipirig ku hujan soré,
ditepak para cawéné.*

*Burudul ménak ti wétan,
iringan para kumendang,
candakna parabolot perang,
tutup kendang kulit kidang,
dirarawat hoé belang,
dipirig ku hujan beurang,
ditepak ku para panjang.*

*Burudul ménak ti kulon,
iringan para kaliwon,
candakna parabot barong,
tutup kendang kulit méong,
dirarawat hoé condong,
momotna hatong jeung rengkong,
éar nu pada narongtong.*

(Soeria di Radja, *Panyungsi Basa III*, 1934,
dina Wibisana, 2000: 377-378)

Istilah *lagu* leuwih dipikawanoh ku barudak ayeuna batan kawih atawa tembang. Kawih-kawih kaayeunakeun saperti nu dicipta jeung dihaleuangkeun ku Doel Sumbang, dicipta ku Nano S., dihaleuangkeun ku Nining Méida AS, dipiwanoh ku istilah lagu, lain kawih. Saenyana, anu dimaksud ku lagu téh nya éta susunan nada anu dipidangkeun saalus-alusna nepi ka éndah katempona jeung genah kadéngéna. Lagu disebut ogé susunan ritme, panjang pondokna atawa ajén (harga) nada. Lagu dipaké ogé pikeun turun-naékna sarta panjang-pondokna sora dina maca, tembang, jeung ngaji. Wangun ugeran, puisi, atawa sair anu dipaké midangkeun lalaguan, kawih, tembang (Indonesia: *nyanyian*), minangka katerangan tina téma atawa lirik lagu disebut **rumpaka**. Anu dibaca di luhur mah kaasup kana kawih modérn atawa kawih murangkalih. Kamekaran saterusna tina kawih anu nadana péntatonis disebut lagu pop.

Titénan conto rumpaka lagu pop ieu di handap!

KALANGKANG

Karya: Nano S.

*Mungguhing dina impéan,
Geuning sakitu deudeuhna,
Pameunteu marahmay manis,
Teu isin paambung damis.
Mungguhing dina impéan,
Geuning sakitu léahna,
Kanyaah nu wening bersih,
Satia jadi kakasih.
Rambut panjang nu ngarumbay,
Disangkéh panangan nyampay,
Lalaunan raray tanggah,
Rangkalan karaos pageuh.*

*Luhur pasir tepung teuteup,
 Perlambang asih nu mekar,
 Kabagjaan nu duaan, nu duaan.
 Mungguhing dina impénan,
 Éndah ngan ukur kalangkang,
 Harepan-harepan diri,
 Sing nyanding jeung kabagjaan.*

2. Struktur Rumpaka Kawih

a. Unsur Lahiriah Rumpaka Kawih

Rumpaka kawih téh saenyana mangrupa puisi. Minangka wangunan puisi, rumpaka kawih mibanda unsur-unsur nu tangtu. Nurutkeun Waluyo (2007), struktur puisi bisa diébréhkeun dina métodeu puisi, nyaéta unsur éstétik anu ngawangun struktur luar puisi sarta bisa katitén sacara visual. Éta unsur téh ngawémgu (1) imaji, (2) simbul/lambang, (3) musikalitas (wirahma), jeung (4) gaya basa.

Imaji, nyaéta gambaran anu karasa, kadéngé, atawa katempo (najan ngan ukur dina wangwangan) dina hiji sajak (Mustapa, 2014:37). Imaji téh nyaéta éfék dina jero implengan atawa pikiran anu nyarupaan (gambaran), anu dihasilkeun ku alat indera. Dina puisi, imaji (*imagery*) digunakeun pikeun méré gambaran ani jéntré, nimbulkeun suasana anu husus, leuwih ngahirupkeun gambaran dina pikiran jeung panca indra (Pradopo, 2014:81). Imaji bisa diébréhkeun ku kecap atawa runtuyan kecap anu bisa ngébréhkeun pangalaman sénsoris saperti panempo, pangrungu, jeung pangrasa (Waluyo, 2007:78). Aya sababaraha rupa imaji nu dihasilkeun ku panca indra, pamikiran, jeung gerakan. Pradopo (2014:82) ngabagi imajai jadi dua rupa, nyaéta imaji panempo (*visual imagery*) anu muncul tina indra panempo jeung imaji pangrungu (*auditory imagery*) anu muncul tina indra pangrungu.

Simbul atawa lambang maksudna taya lian ti nginjeum harti tina hiji kecap pikeun ngantebeun maksud (Mustapa, 2014:37). Dina kahirupan sapopoé loba pisan simbul anu digunakeun salaku tanda yén manusa téh mikir. Kitu deui dina karya sastra, simbol digunakeun salaku hasil tina paikiran pangarang. Simbul mangrupa hiji barang atawa hal anu konkrét saperti warna, kajadian alam, jeung nu séjénna anu bisa digunakeun pikeun ngagambarkeun kahirupan atawa kaayaan haté (rasa) manusa (Tarigan, 2011:164).

Wirahma (musikalitas) nyaéta hiji tarékah sangkan sajak téh aya wirahmana, sabab sajak anu alus lain saukur boga maksud atawa eusi nu hadé, tapi wirahmana ogé kudu diperhatikeun (Mustapa, 2014:37). Wirahma méh sarua jeung ritme, rima, jeung irama anu gedé pangaruhna dina ngajentrékeun ma'na puisi. Ari sababna, ritme, rima, jeung irama téh raket patalina jeung *sense*, *feeling*, *tone*, jeung *intension* nu nyangkaruk dina jero puisi (Tarigan, 2011:35).

Gaya basa dina puisi nyoko kana pilihan kecap (diksi) minangka média anu digunakeun ku pangarang pikeun ngébréhkeun rasa jeung gagasanana. Keraf (1984) nétélakeun yén gaya basa téh nyaéta cara ngedalkeun pikiran ngaliwatan basa anu has pikeun ngébréhkeun jiwa jeung kapribadian nu maké basa. Nurutkeun Sudaryat (1991), gaya basa téh nyaéta rakitan basa anu disusun pikeun nimbulkeun pangaruh (éfék) anu leleb karasana ka nu maca atawa nu ngadéngékeun.

Dina ngagunakeun gaya basa dipilih tur disusun kekecapan kalayan ngagunakeun sababaraha cara anu maksudna sangkan bisa ngamunculkeun imaji éstétis, anu hasilna disebut diksi puitis. Ku kituna, dina nangtukeun gaya basa kudu dilakukeun kalawan taliti sangkan bisa ngahasilkeun gaya basa anu cocog tur luyu sarta ngawakilan ma'na nu dimaksud ku pangarang.

b. Unsur Batiniah Rumpaka Kawih

Minangka wangunan puisi, rumpaka kawih mibanda struktur batin, anu ngawéngku téma, rasa, nada (suasana), jeung amanat (Tarigan, 2011:9-10).

Téma asalna tina basa Latin *titéhnai* anu hartina 'tempat neundeun hiji alat'. Pangna disebut kitu lantaran téma nyaéta idéu atawa gagasan anu ngadadasaran hiji karya sastra nepi ka mibanda peran jadi puseur pangarang dina nepikeun karya nu disusunna. Téma mangrupa patalina antara ma'na jeung tujuan (Aminuddin, 1991:91). Téma henteu sawasna aya dina wangun moral atawa ajaran moral. Téma ngan bisa muncul dina wangun panitén pangarang kana kahirupan anu teu kudu ditapsirkeun ku dirina, tapi kudu ditapsirkeun ku nu maca.

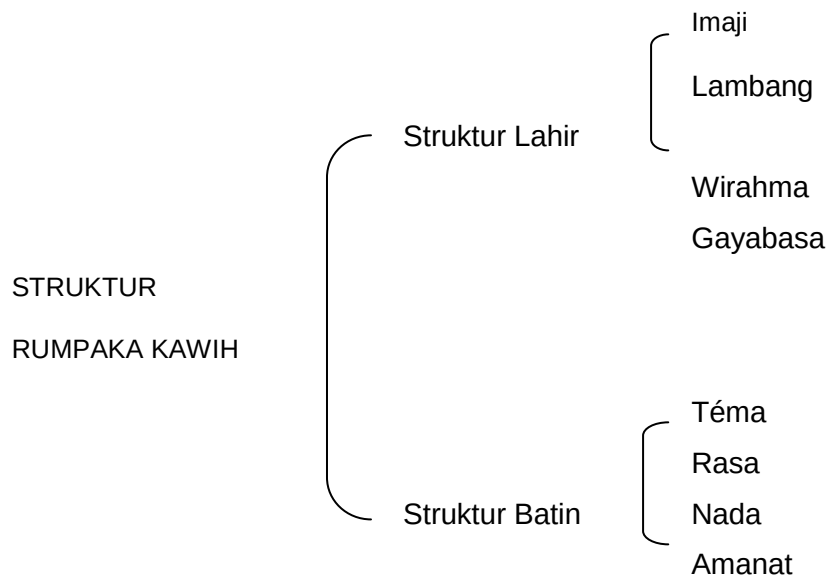
Rasa (*feeling*) mangrupa *téh poet's attitude toward his subject matter*, anu hartina sikep panyajak kana jejer pasualan anu aya dina puisina. Rasa mungkin waé aya dina lapis ma'na puisi sabab unggal ngahadirkeun jejer pikiran nu tangtu, manusa dipangaruhan ku sikep nu tangtu anu biasa jadi gumantung kana kaayaan haténa (Tarigan, 2011:12).

Nada (*tone*) mangrupa sikep panyajak ka pamaca atawa ka dirina sorangan. Nada nyoko kana warna émosional atawa warna ma'na tina karya nu nulis tur mangrupa unsur penting tina gunggungan ma'na (Siswanto, 2014:143). Nada anu diébréhkeun ku panyajak dina hiji puisi aya patalina jeung rasa nu aya dina éta puisi. Nada patalina jeung suasana sabab suasana mangrupa warna dasar tina hiji karya sastra, kaasup dina rumpaka kawih.

Amanat mangrupa kapercayaan, pesen, pesenan, pihapé, popoyan, atawa talatah (Danadibrata, 2009:17). Kitu deui amanat puisi, nyaéta pesen nu hayang ditepikeun ku pangarang ka nu maca. Pangarang boga tujuan atawa maksud tina puisi nu dijieunna, boh tujuan pikeun nyumponan kabutuh pribadi atawa nu séjénna, gumantung kana sawangan hirup pangarang (Tarigan, 2011:21). Tujuan disusunna karya sastra téh nyaéta pikeun kasugemaan pribadi. Ku kituna, dina nyiptakeun hiji karya saperti puisi, pangarang kudu ngaluyukeun diri kana tujuan nu hayang dihontal ku dirina. Amanat dina karya sastra, kaasup rumpaka kawih, mangrupa pesen nu hayang ditepikeun ku pangarang ka nu maca atawa nu ngaregepkeun.

Struktur (unsur) lahir jeung struktur (unsur) batin rumpaka kawih sacara umum mibanda sasaran jeung wangun puisi. Minangka wujud tina puisi, struktur lahir jeung struktur batin rumpaka kawih bisa dibagankeun saperti ieu di handap

Bagan 11. 1 Struktur Rumpaka Tembang

D. Kegiatan Diajar

Kegiatan atawa aktivitas diajar nu kudu dipilampah ku Sadérék nyoko kana runtuyan kegiatan saperti ieu di handap.

1. Titénan heula tujuan jeung indikator kahontalna hasil diajar.
2. Baca pedaran bahan ajar nu dipidangkeun.
3. Pigawé latihan atawa pancén nu dipidangkeun dina ieu kegiatan diajar.
4. Baca deui saliwat pedaran bahan ajar, tuluy titénan tur bandingkeun jeung raguman bahan ajar.
5. Lamun manggih bangbaluh, Sadérék bisa sawala (diskusi) jeung kancamitra séjénna.

E. Latihan

Baca heula rumpaka kawih ieu di handap!

PAHLAWAN

Sanggian: Mang Koko

*Teu honcéwang sumoréang
Tékadna pahlawan bangsa
Cadu mundur pantrang mulang
Mun maksud tacan laksana.
Berjuang keur lemah cai*

*Lali rabi tégang pati
 Taya basa ménta pamulang tarima
 Iklas rido keur korban merdéka
 Sinatria dananlaga
 Béla bangsa jeung nagara
 Dibarengan tékad suci
 Berjuang keur lemah cai
 Teu ngingetkeun ka dirina
 Asal bangsa nagri jaya
 Bisa jembar merdéka mukti wibawa
 Jasa tujuan pahlawan bangsa*

Jawab atawa tétélakeun sakur pananya atawa paréntah ieu di handap!

1. Nyaritakeun naon rumpaka kawih di luhur téh?
2. Kumaha watek pahlawan ceuk éta rumpaka kawih?
3. Naon tujuan pahlawan téh ceuk éta rumapaka kawih?
4. Naon bédana rumpaka kawih jeung rumpaka tembang?
5. Naon baé unsur lahirian jeung unsur batiniah rumpaka kawih?
Naon sababna bet sarua jeung unsur-unsur sajak?

F. Tingkesan

Rumpaka kawih saenyana kagolong kana wangun ugeran (puisi) ngan pédah dihaleuangkeun atawa dikawihkeun. Atuh munasabah lamun rumpaka kawih ngandung unsur-unsur puisi, boh unsur lahiriah boh unsur batiniah. Rumpaka kawih nyaéta rakitan basa sabangsa dangding nu teu maké patokan pupuh; mangrupa sekar anu kauger ku embat atawa témpo kalawan rumpaka atawa sair nu tangtu. Kawih biasana dipirig ku gamelan. Kawih biasana disusun ku ahli husus nu disebut panyanggi (Ind: *komponis*), sok dihaleuangkeun ku sindén atawa jurusekar.

Kawih aya bédan jeung tembang. *Tembang* mangrupa seni sora lagu anu wirahmana bébas, ilaharna kauger ku pola pupuh atawa sa'ir lianna. Wangun rumpaka tembang Sunda nyoko kana patokan pupuh, anu disusun dumasar kana katangtuan guru gatra, nyaéta jumlah padalisan dina sapada; guru wilangan, nyaéta jumlah engang dina sapadalisan; jeung guru lagu nyaéta sora tungtung vokal atawa dang-ding-dungna sora panungtung dina tiap padalisan.

Minangka wangunan puisi, rumpaka kawih mibanda struktur lahir jeung struktur batin. Struktur lahir rumpaka kawih ngawéngku imaji, simbul/lambang, musikalitas (wirahma), jeung gaya basa. Ari struktur batin rumpaka kawih ngawéngku téma, rasa, nada (suasana), jeung amanat.

G. Uji Balik jeung Lajuning Laku

Pék cocogkeun hasil pagawéan Sadérék kana jawaban latihan anu geus disayagikeun di bagian tukang ieu modul. Itung jumlah jawaban anu benerna, tuluy gunakeun rumus ieu di handap pikeun ngukur tahap nyangkem Sadérék kana bahan ajar.

Rumus:

$$\text{Tahap nyangkem} = \frac{\text{Jumlah jawaban anu benerna}}{5} \times 100\%$$

Tahap nyangkem bahan ajar nu dihontal ku Sadérék:

90	-	100%	=	alus pisan
80	-	89%	=	alus
70	-	79	=	cukup
	-	69	=	kurang

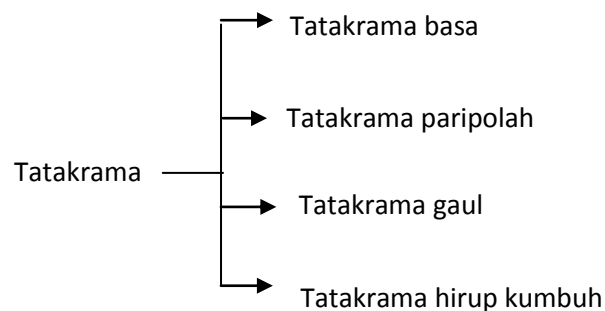
Lamun Sadérék ngahontal tahap ngawasa 80% ka luhur, Sadérék bisa nuluykeun Kagiatan Diajar 12. Tapi, lamun tahap nyangkem Sadérék kurang ti 80%, wayahna Sadérék kudu malikan deui, kudu ngaderes deui materi dina Kagiatan Diajar 11, pangpangna bahan nu can dicangkem.

KONCI JAWABAN

Konci Jawaban KP 1:

1. Tatakrama téh méh saharti esensina jeung étika, tegésna sopan santun téa. Kaayaan jaman nu ngarobah téh nyaéta nu ngajamanan, tegésna urang saréréa, kamari jeung kiwari. Ku lantaran kitu, atuh tatakrama ogé tangtuna bakal robah, pangpangna dina paripolah-paripolah husus. Ceuk tadi gé kapanan esensina mah ayana konsép tatakrama téh pikeun silih ajénan, silih hormat, ti nu sahandapeun ka nu saluhureun, ti anak ka nu jadi kolot, jst pon kitu deui sabalikna. Dina jaman karajaan mah tanda hormat téh kapanan kudu ngésor sagala rupa – teu meunang mungkuran, kapanan ayeuna mah teu kudu kitu, éta minangka parpolah husus téh.

2. Diagram 2: Tatakrama

3. Nu jadi cukang lantaran pangna barudak kiwari kurang tata-titi dina kahirupan sapopoé nyaéta: (1) di lingkungan kulawarga géus méh api lain kana pasualan tatakrama lantaran pangaruh média televisi tembres kana kahirupan barudak sapopoé, (2) di lingkungan masarakat ogé umumna kurang ngarojong kana mageuhan tatakrama; buktina mun aya barudak anu culangung gé kapanan teu dikukumaha, cukup ku diantep waé, (3) di sakol, kapanan henteu aya pangajaran husus tatakrama, nu disebut boga tatakrama téh, cukup ku sun tangan waé, padahal saéstuna lain kitu.
4. Undak usuk basa minangka wujud tina paripolah tatakrama basa, tangtu penting pisan dipageuhan jeung dimumulé. Lantaran, kapanan wujud ngahrmat jeung dihormat téh nu paling deukeut nyaéta ku basa.

5. Tatakrama rengkuh kalungguhanana méh teu bisa dipisahkeun jeung tatakrama basa. Ku lantaran kitu, tatakrama rengkuh tetep kudu diajarkeun kudu dilatihkeun ka parasiswa.

Konci Jawaban KP 2:

1. Poténsi siswa nu aya patalina jeung hirup kumbuh masarakat téh nyaéta basa. Lamun siswa digédékeun ku basa indung – basa Sunda, tangtu éta téh mangrupa modal awal maranéhna enggoning diajar basa Sunda. Poténsi nyamkem basa katut budayana nu diiluan ti barang lahir, éta téh poténsi nu luar biasa. Bakal béda jeung siswa nu digedékeun ku basa indung – basa Indonésia, hég diajar basa Sunda, bakal karasa ngojotna.
2. Hubungan pancakaki patali jeung kamampuh diajar basa Sunda, gedé atawa leutik, tangtuna waé aya. Siswa anu indung bapana pituin urang Sunda tur sapopoéna di imah ngagunakeun basa Sunda, bakal béda jeung siswa nu indung bapana lain urang Sunda – sanajan aya dina lingkungan hirup kumbuh urang Sunda. Lantaran ari basa mah – hususna basa Sunda – basa rasa, ari rasa kapanan ngalirna ku ayana géti katurunan. Najan bisa nyarita ku basa Sunda (nu lain urang Sunda pituin) can tangtu bakal mibanda rasa basana.
3. Poténsi nu nyampak dina diri siswa urang Sunda nu diajar basa Sunda nyaéta: (1) mibanda kabisa nyarita ku basa Sunda; (2) indung-bapana pituin urang Sunda; (3) hirup aya dina pakumbuhan masarakat Sunda.
4. Ari basa katut budayana salawasna moal bisa cicing dina hiji situasi, géus pasti pindah – robah. Robah-robahna bisa ku rupa-rupa perkara, ku umur, ku pagaliwota jeung séjén sékésélér bangsa, ku pola mikir, ku rupa-rupa kahayang, jrrd. Lain waé basa jeung budaya Sunda anu henteu anggér, tapi sakabéh basa jeung budaya anu séjén ogé sarua pada-pada rarobah. Conto: basa Sansékérta, basa Kawi, kapanankiwari euwéh komunitas masarakatna, ngan ukur digunakeun dina kapentingan-kepentingan anu kawatesanan. Mana komunitas masarakatna? Naha basa Sunda bakal ngalaman cara basa Sansékérta? Kawi? Jawabanana aya di Sadérék.

5. Konsép Tri Tangtu di Buana téh taya lian nyaéta antara tilu bagian dina sistim kakawasaan kudu layeut, kudu ajeg, jeung adil tangtuna ogé. Ngalarapkeun falasifah *ngagurat batu*, *ngagurat lemah* jeung *ngagurat cai* téh éstu kudu nyerep tebres kana ati sanubari ngajanggélék dina paripolah anu adil wijaksana.

Konci Jawaban KP 3:

1. Ajén-inajén atikan Sunda kaébréhkeun dina falasifah nu kaunggél saperti kieu:
 - a) *Caringcing pagéuh kancing, saringset pagéuh iket* – tegésna atikan téh kudu direncanakeun kalawan ati-ati;
 - b) *Kudu dipikir dibulak-balik, dibeuweung diutahkeun* – tegésna ulah gurung gusuh;
 - c) *Saréundeuk saigél sabobot sapihanéan, sabata sarimbagan* – tegesna atikan téh kudu dalaksanakeun kalawan layeut (harmonis); *kudu weruh di jurusna* - tegésna kudu apal metode ngalaksanakeunana;
 - d) *Kudu silih asih, silih asah jeung sili asuh* – tegésna dina lumangsung prosés atikan kudu diheulakeun rasa nyaah ka sasama, tukeur pikiran, jeung silih talingakeun;
 - e) *Kapetik hasilna kaala buahna* – tegésna dina lebah évaluasi atikan téh kudu méré hasil nu nyugémakéun. Évaluasina kudu dilaksanakeun sacara obyéktif nyaéta *kudu ngukur ka kujur kudu nimbang ka awak jeung ngukur baju sasereg awak*.
2. Wanda basa Sunda anu paling deukeut jeung kabiasaan sapopoé. Tangtu budak téh diwarah solat, mangka basa anu aya patalina jeung solat upama waé kecap: wudu, kukumur, wawasuh, cepil, panangan, jst.
3. Etnopédagogik Sunda anu miboga karakter téh nyaéta ngawujudkeun manusa Sunda anu cagéur, bagéur, bener, pinter tur singér lamun dina prosés atikanan maké falasifah silih asih, silih asah jeung silih asuh.
4. Maksudna ngindung ka usum ngabapa ka jaman téh, pikeun urang Sunda mah geus jadi karakter hirupna nyaéta kudu bisa pindah cai pindah tampian, mun ceuk urang Padang mah “di mana bumi dipijak, di sana langit dijunjung”; tegesna urang téh kudu bisa nyaluyukeun jeung panéka jaman. Contona: urang Sunda kamari (jaman baheula) teu wanoheun kana HP (*handphone*) kapanan

ayeuna mah ka suklakna kasiklukna, lain ngan sakadar apal wungkul, tapi baroga deuih da kitu jamanna.

5. Konsép Catur Jatidiri Insani téh nyaéta konsép hirup urang Sunda sawawa – sampurna – masagi; tegésna jalma anu pengkuh agamana, luhung élmunana, jembar pangabisana/budayana, jeung rancagè gawéna

Konci Jawaban KP 4:

1. Lantaran guru salah sahiji komponén anu langsung aduhareupan jeung siswa. Dina sistem pangajaran, guru téh sasat nu nyieun rencana (*planer*) atawa nu ngarancang (*designer*) pangajaran, nu ngalaksanakeun (*implementator*) pangajaran.
2. Anu bisa mangaruhan kualitas guru, kayaning: *teacher formative experience*, ngawéngku: asal muasalna ti mana, kasang tukang kahirupan jeung budayana, ti golongan keluarga nu kumaha (rayat masakat, beunghar, patani, pagawé, padagang, jjrd); *teacher training experience*: tegesna pangalaman-pangalaman anu aya patalina jeung kaparigelan guru jeung kasang tukang atikan guru, kayaning: pangalaman latihan profési tahapan atikan, pangalaman jabatan jeung sajabana; *teacher properties* nyaéta sagala rupa hal anu aya patula-patalina jeung sifat nu dipibanda, kayaning sikep guru kana profésina, sikep guru ka siswana, kamampuh atawa intélégénsi dirina, jeung motivasi kana kagiatan diajar ngajar sagemblengna.
3. *pupil formative experience* nyaéta kasang tukang kahirupan siswa, kayaning: ekonomi, kaayaan jeung kalungguhan kulawargana. jeung ari *pupil properties* nyaéta sifat atawa karakter nu dipilik ku dirina, kayaning: kamampuh dasar, pangawéréh jeung sikep.
4. Méméh nyieun tindakan tanguna ogé kudu ngayakeun heula analisis tina sakabéh aspék anu aya patalina jeung prosés diajar ngajar, kayaning kaayaan guruna, muridna, bahan ajarna, média nu digunakeun/dibutuhkeunana, jeung

lingkunganana. Dina geus kapanggih lebah mana anu nglantaran “hésé”, lebah éta anu kudu dioméan atawa dibebenah.

5. Tangtu baé lingkungan téh bakal milu mangaruhan jeung nangtukeun kana hasil diajar ngajar, lantaran upama lingkunganana gorèng atawa henteu harmonis, moal bisa ngajamin hasil diajarna hadé. Conto: lingkungan kelas anu jumlah siswana réa (sebut wé 45 urang) jeung kelas anu jumlah siswana 30 urang, tangtuna ditingali tina aspék “kenyamanan” gé geus bisa katéguh, yén nu jumlahna saeutik bakal leuwih nyaman dibanding jeung jumlah siswa anu loba; can ti nu aspék lianna, nu jumlahna loba bakal leuwih rudet batan anu saeutik, jst.

Konci Jawaban KP 5:

1. Konsép PAKEM / PAIKEM téh nyaéta (a) Siswa aub dina sagala rupa kagiatan diajar ngajar; (b) Guru ngabantu tur ngarojong ku mangrupa motivasi jeung nyadiakeun sarana anu diperlukeun ku parasiswa; (c) guru kudu nyiptakeun suasana nu “menyénagkan”; (d) nyiptakeun suasana diajar kooperatif tur interaktif; jeung (e) guru ngajurung laku siswa dina diajarna nurutkeun kahayang dirina anu tujuanana sangkan idé jeung gagasanana bisa ébréh.
2. Nu kudu dipilampah ku guru nyaéta numuwuhkeun kréativitas siswa, boh dina lebah kamampuh mikir boh dina lebah kaparigelan séjénna. Ari mikir kréatif salawasna sok dimitian ku cara mikir anu kritis – calakan; tegesna anu saméméhna teu kapikiran ayeuna jadi kapikiran, atawa anu saméméhna teu kapanggih ayeuna jadi kapanggih, anu saméméhna hésé ayeuna jadi babari.
3. Hal anu kudu dipilampah dina pangajaran éféktif nyaéta (1) ngayakeun appersépsi; (2) ngalampahkeun eksplorasi, nyaéta ngawanohkeun matéri poko jeung kompéténsi dasar anu baris dihontal ku cara ngagunakeun variasi metode; (3) ngayakeun konsolidsdi pangajaran nyaéta ngaaktifkeun parasiswa enggoning ngawujudkeun kaparigelan (kompéténsi) anu aya patalina jeung kahirupan sapopoé; (4) ngalaksanakeun évaluasi ku cara ngumpulkeun fakta

jeung data sarta dokumen hasil diajar parasiswa anu tujuanana pikeun ngoméan program pangajaran ka hareup.

4. Lantaran suasana diajar geus dimimitian ku rasa *énjoy*, resep, betah, jeung sapapadana. Suasana nu “menyenangkan” saéstuna anu mukeun pangrobéda mikir parasiswa. Ku lantaran kitu, ciptakeun suasana diajar téh sangkan parasiswa resep heula, mun geus resep ka dituna bakal tumuwuh sikep parigél jeung rancagé téh.
5. Bener pisan. Sabab suasana “menyénangkan” téh mampu mukakeun lalangsé dina pikiran. Upama pola mikirna geus kabuka, siswa jadi calakan, mun geus calakan tangtu bisa ngaréngsékeun pasualan, préstasi diajarna ogé jadi ngaronjat.

Konci Jawaban KP 6:

1. Basa nyaéta lambang sora anu sistimatis, pangna disebut sistimatis nyaéta lantaran mangrupa beungkeutan dua unsur – tegesna unsur luar jeung unsur jero – wangun jeung eusi anu silih léngképan dumasar kana aturan nu tangtu pikeun ngahontal hiji harti. Disebut sistématis, lantaran basa téh ngandung unsur-unsur anu puguh éntép seureuhna; ari disebut sistemik, lantaran basa téh mibanda pola atawa aturan anu dumuk sarta bisa diprédiksi/diramalkeun, saperti: aturan fonologi, tatabasa jeung semantik.
2. Basa disebut arbitrér, lantaran patalina lambang sora jeung obyékna euwéuh hubungan logis (sakarepna, sakahayangna, manasuka pamakéna). Contona: kecap imah dina basa Sunda anu hartina wawangun tempat pamatuhan, tempat betah bumétah; dina basa séjén mah diucapkeunana umah (Jawa); rumah (Melayu/Indonesia), *baitun* (Arab), *haus* (Jerman), *house* (Inggris).
3. Nu jadi ciri internal basa nyaéta (1) yén basa téh hiji sistem; (2) yén basa téh arbitrér; (3) yén basa téh simbolis; (4) yén basa téh kovensional; (5) yén basa téh sistem sora; (6) yén basa téh unik - mandiri; (7) yén basa téh mijalma; (8) yén basa téh rancagé; (9) yén basa téh komunikatif; jeung (10) yén basa téh budaya.

4. Dumasar kana karakteristik lahiriahna basa téh miboga ciri-ciri nyaéta (1) idéntitas fisik; (2) idéntitas psikologis; (3) idéntitas géografis; (4) idéntitas étnik; (5) idéntitas sosiologis; jeung (6) idéntitas kontéktual
5. Stilistika téh nyaéta gaya basa katut makéna basa dina karya sastra. Stilistika mangrupa élmu anu maluruh patalina basa jeung karya sastra, kumaha gaya makéna basa dina karya sastra.

Konci Jawaban KP 7:

2. Idiom téh nyaéta ungkara kecap atawa bisa disebutkeun ogé basa pakém, nyaéta ungkara kecap anu miboga harti husus sarta mandiri sarta henteu sarua jeung harti unsur-unsur nu wangangunna.
3. Basa wewengkon atawa basa dialék nyaéta basa anu digunakeun di wewengkonna masing-masing, saperti basa wewengkon Ciamis, Kuningan, Cirebon, jst. Sakur kecap-kecap nu digunakeun dina basa wewengkona masing-masing téa, teu kudu ditapsirkeun deui, lantaran kecap-kecap nu harti jeung maksudna geus nembrak, pugud. Ari basa kiasan mah béda, nu maca ata anu ngadéngé téh kudu boga pamikiran rangkepan, lantaran kekecapan nu digunakeunana perlu ditapsirkeun heula. Conto kalimah:
 - a. Basa wewengkon Kuningan: “Rék ka *téoh* manéh, ljah?”
 - b. Basa kiasan: “Geus *buluan* si ljah téh ayeuna mah”
4. Kekecapan jeung babasan méh sarua wanguna, papada wangun rajékan. Bédana ari kekecapan mah nuduhkeun hartina langsung lantaran geus mangrupa kabiasaan di masrakat, ari babasan mah miboga harti kiasan najan sarua papada geus jadi kabiasaan di masarakat.
5. *Geus beunta* dina ungkara kalimah “Jang Kodir, ayeuna mah *geus beunta*, kamari gé méré sumbangan ka panitia pangwangunan masjid, géde!” kaasup kana wangun kekecapan. Maksud kecap geus beunta téh nyaéta geus aya kamajuan hirupna dina soal matéri, atawa geus beunghar.

6. Ciri has basa Sunda:

- a. Basa wewengkon, basa dialék, conto: basa dialék Ciamis, bsa diakek Kuningan, basa dialék Banten, basa dialék Cirebon, jrrd.
- b. Ayana kecap kiasan
- c. Ayana rakitan lantip
- d. Ayana babasan jeung paribasa
- e. Ayana gaya basa pangarang
- f. Ayana gaya basa babandingan

Konci Jawaban KP 8:

1. Maksudna nyaéta yén basa téh patalina jeung paripolah personal (individu, nyorangan) dalit pisan, lantaran unggal jalma bisa ditingali tangtunganana (kapribadianana), salah sahijina tina kumaha cara ngagunakeun basana.
2. Basa téh leuwih kompléks batan paripolah séjéna. Ku kitu, pikeun aliran béhavioris, sebutan basa téh cenah kurang merenah lantaran ngonotasikeun hiji wujud (*éntity*), hiji hal nu dipimilik jeung digunakeun, jeung lain mangrupa hiji hal anu dilakukeun. Pikeun sebutan basa, aliran béhavioris leuwih resep ngagunakeun sebutan *paripolah verbal*, maksudna sangkan leuwih katémbong paripolahna saperti paripolah nu liana bisa dititénan (dipelajari).
3. Paham nativis: pangaruhan lingkungan lain faktor penting dina mibanda basa, lantaran manusa diajar basana téh saéstuna geus boga kamampuh anu geus diprogram sacara jénétik. Paham ieu boga anggapan yén basa téh mangrupa kudrat biologis nu sok disebut ogé “hipotesis nurani” (*innteness hypotéhsis*).
4. Paham kognitif: saetuna basa téh lain sakadar ciri alamiah anu misah, tapi mangrupa salah sahiji kasawawan kognitif. Basa téh diatur ku ayana nalar, kaparigelan basa kudu nyoko kana parubahan kognisi; ku lantaran kitu, urutan robahna kamekaran kognitif nangtukeun kana kamekaran basa.
5. Dumasar kana katerangan paraahl, bisa dicindekeun yén anu jadi ciri basa budak téh nya éta:
 - a. Yén basa budak mah basajan; ungkara kalimahna parondok diwangun ku sakecap dua kecap.

- b. Ngawangun kecap anyar ku cara ngarobah atawa dicokot sabagian, contona: ngarobah kecap tina nyuhunkeun jadi ukeun, tina ménta jadi enta, nuduhkeun ayana potensi kreativitas dina wangun anu basajan;
- c. Kecap-kecap nu dipilih kecap-kecap nu dimimitian ku huruf bilabial/oral-dental (/b/,/m/), labio-dental (/p/, /t/) jeung stop-frikatif (/p/, /f/) conto: mamam, pipis, popo (bobo,), obo, jst.
- d. Salila dina jero prosés mibanda basa, omongan budak téh miboga struktur sorangan. Sok sanajan kitu, tetep bakal nyaruaan sistematis kolotna.
- e. Lantaran patalina basa jeung pikiran téh bisa ditingali tina jihat (a) produksiomongan nu jadi dasar pikiran (b) basa minangka basis dasar pikiran, (c) sistem basa minangka tuduh jalan spesifikasi paham/gagasan, jeung (d) sistem basa minangka tuduh jalan spesifikasi budaya. Ku lantaran kitu, basa teu bisa dipisahkeun jeung pikiran.

Konci Jawaban KP 9:

1. Mantra téh nilik kana wangunna mangrupa puisi (wangun ugeran), sok sanajan teu matok aturanana atawa teu ditangtukeun *guru laguna* (sora dina engang panungtung), *guru wilanganana* (jumlah engang dina unggal padalisan), jeung jumlah padalisan dina unggal padana.
2. Numutkeun sawatara ahli, mantra téh gumelarna dina mangsa *animisme/dinamisme*, raket patalina jeung kapercayaan urang Sunda alam harita. Dina kamekaranana, kapangaruhan ku ageman urang Sunda sapandeurieunana. Hal éta kapanggih dina sawatara mantra anu ngagunakeun kekecapan tina basa Arab. Bisa jadi mangrupa bukti, sanajan urang Sunda geus ngagem agama Islam, tapi henteu ngaleupaskeun sagemblengna kapercayaan warisan karuhunna
3. Mantra téh kaasup kana wangun puisi bébas, lantaran henteu kauger ku aturan anu matok saperti pupuh atawa guguritan
4. *Guru wilanganana* dina mantra nyaéta réaan engang dina unggal padalisan jeung réaan padalisan dina unggal padana anu henteu ditangtukeun cara dina pupuh, sedengkéun gurulagu nyaéta dangdingdungna sora nu mangrupa

purwakanti boh nu aya dina sapadalisan (jajaran) boh nu ayaya dina unggal tungtung padalisan nu gelar dina sapada.

5. Purwakanti nyaéta dangdingdungna sora tungtung kecap boh dina saajar boh dina tungtung jajaran

Konci Jawaban KP 10:

1. Nu disebut *kawih* téh nyaéta rakitan basa sabangsa dangding nu teu maké patokan pupuh; *ngawih*, ngalagukeun kawih atawa sisindiran. Ari ceuk Satjadibrata mah nyaéta *kawih* téh nyaéta lagu-lagu anu teu maké patokan pupuh; *ngawih*, ngalagukeun sisindiran (lain nembang); *kakawihan*, ngawih lila jeung rupa-rupa; *ngawihan budak*, ngawih sangkan budak saré; *ngawihkeun piwulang*, ngalagukeun papatah.
2. Kudu dibédakeun lantaran paripolah kakawihan jeung kawih ganjor. Ari kakawihan sakumaha diterangkun ku Satjadibrata nyaéta ngawih lila jeung rupa-rupa; ari kawih mah nya lagu nu teu maké patokan pupuh.
3. Dumasar kana fungsina, kakawihan téh bisa dibagi tilu rupa, nyaéta (1) kakawihan keur mépendé budak; (2) kakawihan keur magawé; jeung (3) kakawihan kaulinan
4. Henteu. Kakawihan mah mangrupa karya balaréa (folksong), hartina boro-boro aturanana anu kudu matok, nu ngarangna baé geus teu bisa kapaluruh. Tapi sanajan teu maké aturan anu matok, ari wirahma jeung ritmena mah tetep aya.

Nu dimaksud wirahma nyaéta irama lagu, salahsahiji sarat lagu supaya ngareunah dilagukeunana sarta ngéunah kadéngéna. Ari ritme nyaéta bilangan ketukan dina lagu biasana disaluyukeun jeung engang dina kecap nu digunakeun dina rumpaka lagu atawa rumpaka kakawihan

Konci Jawaban KP 11:

1. Nyaritakeun pahlawan anu bajuang keur ngabéla lemah cai. Teu ngingetkeun ka diri jeung kulawargana, korban jiwa jeung raga, nu penting mah asal kahontal cita-cita bisa merdéka tur ngabébaskeun lemah cai tina pangeréh pangjajah.
2. Watek pahlawan téh teu honcéwang sumoréang, cadu mundur pantrang mulang, berjuang keur lemah cai, lali rabi tégang pati, tara ménta pamulang tarima, bersifat satria, jeung iklas rido sartabisa ngorbankeun jiwa raga asal lemah cai merdéka.
3. Tujuan pahlawan téh nyaéta berjuang keur lemah cai, ngabéla bangsa jeung nagara sangkan lemah cai merdéka, bébas tina pangeréh pangjajah.
4. *Rumpaka kawih* nyaéta rakitan basa sabangsa dangding nu teu maké patokan pupuh; mangrupa sekar anu kauger ku embat atawa témpo kalawan rumpaka atawa sair nu tangtu, boh puisi pupuh boh puisi lianna, biasana dipirig ku gamelan. Sabalikna, ari *rumpaka tembang* nyaéta seni sora lagu anu wirahmana bébas, ilaharna kauger ku pola pupuh atawa sa'ir lianna, biasana dipirig ku kacapi jeung suling.
5. Rumpaka kawih mibanda struktur lahir jeung struktur batin. Struktur lahir rumpaka kawih ngawéngku imaji, simbul/lambang, musikalitas (wirahma), jeung gaya basa. Ari struktur batin rumpaka kawih ngawéngku téma, rasa, nada (suasana), jeung amanat. Unsur rumpaka kawih sarua jeung unsur-unsur sajak lantaran rumpaka kawih téh saenyana mah mangrupa wangunan sajak, ngan p'edah sok dihaleuangkeun atawa dikawihkeun.

EVALUASI

1. Nu maksud masarakat Sunda téh nya éta...
 - A. Gundukan urang-urang Sunda nu nyebar di lingkungan sosial budaya Sunda dina hirup kumbuhna sapopoé ngagunakeun jeung magéuhan norma-norma katut ajén-inajén budya Jawa Barat.
 - B. Gundukan urang-urang Sunda nu digédékeun di lingkungan sosial budaya Sunda dina hirup kumbuhna sapopoé ngagunakeun jeung magéuhan norma-norma katut ajén-inajén budya Sunda.
 - C. Gundukan urang-urang Jawa Barat nu digédékeun di lingkungan sosial budaya Jawa Barat dina hirup kumbuhna sapopoé ngagunakeun jeung magéuhan norma-norma katut ajén-inajén budya Jawa Barat.
 - D. Gundukan jalma-jalma nu digédékeun di lingkungan sosial budaya Jawa Barat dina hirup kumbuhna sapopoé ngagunakeun jeung magéuhan norma-norma katut ajén-inajén budya Sunda.
2. Nurutkeun pamanggih Sudaryat nu kaunggel dina *Wawasan Kasundaan* (2014, kaca16), sistim pengorganisasin masarakat Sunda téh dibagi dumasar kana hal-hal ieu di handap, kajaba:..
 - A. Sistim kelompok umur
 - B. Sistim pancakaki
 - C. Sistim atikan
 - D. Sistim ajen-inajén kapamingpinan
3. Dina sistim kapamingpinan di masarakat Sunda aya nu disebut: Sang Prabu, Sang Rama jeung Sang Resi. Ari nu dimaksud ku Sang Resi téh nya éta...
 - A. Golongan masarakat anu pancéna ngokolakeun hukum agama jeung hukum darigama
 - B. Golongan masarakat anu pancéna ngokolakeun atikan jeung kabudayaan
 - C. Golongan masarakat anu pancéna ngokolakeun ekonomi
 - D. Golongan masarakat nu pancéna ngokolakeun politik
4. Dina sistim pamarentah kasundaan ogé konsépna téh sarua baé jeung sistim pamarentahan kiwari, aya eksekutif, legislatif jeung yudikatif. Dina sistim kaparentahan kasundaan mah legislatif téh disebutna...
 - A. Sang Resi
 - B. Sang Prabu

- C. Sang Rama
D. Sang Wisnu
5. Nu merenah minangka wangénan ngeunaan etnopedagogik, nya éta...
 - A. Paripolah atikan anu nyoko kana kaarifan lokal dina sagala widang
 - B. Paripolah pamarentahan kudu nyoko jeung merjuangkeun kana kaarifan lokal
 - C. Gawé babarengan antara pamarentah jeung legislatif pikeun ngokolakeun kaarifan lokal
 - D. Atikan anu dikokolakeun ku saha waé kudu nyoko kana kaarifan lokal
 6. Ieu di handap kabehehanana ogé mangrupa ajén-inajén budaya, iwal...
 - A. simbol-simbol, slogan atawa naon waé nu katingali
 - B. sikep, tangtungan, ayana paripolah balukar tina slogan jeung motto kasebut
 - C. nembrak ajén-inajén minangka titincakan motto hiji lingkungan atawa organisasi.
 - D. kapercayaan anu géus ngadarah daging (believe sistem) sarta dipaké patokan/panyindekelan dina tindak paripolah (nu katingali).
 7. Anu mangrupa catur diri urang Sunda téh sakumaha diébréhkeun di handap, iwal...
 - A. ngawujudkeun babakti diri ka Nu Murbeng Alam, Alloh SWT, nyaéta taat jeung patuh kana paréntah Mantena;
 - B. ngawujudkeun hokum tilu nu tangtu dina kahirupan masarakat
 - C. ngawujudkeun sikep diri anu miboga ajén-inajén, singér, pinter, cagéur, bageur jeung bener
 - D. ngawujudkeun sikep silih ajénan, silih asih, silih asuh jeung silih asah dina kaayaan hirup kumbuh anu multi-réligi (béda-béda agama), multi-étnis (béda-béda sèké sèlér), jeung multi-kultural (béda-béda budaya)
 8. Tina sajumlah komponen pangajaran, anu kawilang nangtukeun kana hasil henteu prosés diajar ngajar nya éta...
 - A. Média
 - B. Guru
 - C. Bahan Ajar
 - D. Murid
 9. Anu kaunggél di handap kaasup kana fungsi guru, iwal...
 - A. Planner
 - B. Designer
 - C. Implementator
 - D. Budgéter

10. Aspék anu bisa mangaruhan kualitas guru, sakumaha diébréhkeun ieu di handap, kajaba...
- A. *Téacher formative experience*
 - B. *Téacher training experience*
 - C. *Téacher bilive*
 - D. *Téacher properties*
11. *Téacher properties* nyaéta sagala rupa hal anu aya patula-patalina jeung sifat nu dipibanda, sakumaha nu ditaaan di handap, kajaba...
- A. Sikep guru kana profésina
 - B. Sikep guru ka siswana
 - C. Kamampuh atawa intelegénsi dirina
 - D. Kasang tukang kahirupan jeung budayana
12. Pikeun murid, aya sababaraha hal anu bisa mangaruhan kana hasil diajarna, sakumaha diébréhkeun di handap, kajaba...
- A. Pupil formative experience
 - B. Pupil cultur bilve
 - C. Pupil properties
 - D. Pupil formative experience
13. Komponen bahan ajar miboga fungsi ganda pikeun guru jeung pikeun murid, fungsina pikeun guru sakumaha diébréhkeun di handap, kajaba...
- A. Palanggeran enggoning ngalaksanakeun kagiatan diajar ngajar
 - B. Palanggeran dina ngalaksanakeun évaluasi
 - C. Ngaronjatkeun kagiatan diajar ngajar sangkan leuwih éféktif
 - D. Ngaronjatkeun kaparigelan dina ngokolakeun parasiawa
14. Ari fungsi bahan ajar pikeun murid mah sakumaha diébréhkeun di handap, kajaba...
- A. Ngarobah kalungguhan guru nu kuduna ngajar jadi fasilitator dina kagiatan diajar ngajarna.
 - B. Murid bisa diajar sorangan sajan euwéuh guru
 - C. Murid bisa diajar iraha waé
 - D. Jadi palanggeran dina kagiatan diajarna pikeun ngaronjatkeun kompetensi dirina.

15. Pikeun sakola anu mibanda kaléngképan sarana jeung prasarana kaasup fasilitas média pangajaran elektronik, saéstuna sakola boga kauntungan anu...
- A. bisa numuwuhkeun sumangét jeung motivasi dina lumangsunga kagiatan diajar ngajar
 - B. Sakola bakal kagémbang
 - C. Sakola jadi kacapang balaréa
 - D. Sakola bakal leuwih tereh populerna
16. Nu henteu kaasup kana Konsép PAKEM / PAIKEM nya éta...
- A. Guru nyiptakeun suasana diajar anu jempling, repeh jeung teu ribut lantaran bakal ngaganggu ka kelas séjén
 - B. Siswa aub dina sagala rupa kagiatan anu udagana pikeun mekarkeun cangkeman tur kamampuh ngaliwatan paripolah langsung
 - C. Guru ngajurung laku siswa dina diajarna nurutkeun kahayang dirina anu tujuanana sangkan idé jeung gagasanana bisa ébréh; kitu deui dina miara jeung ngamumulé lingkungan sakolana ditumuwuhkeun rasa mikaresep jeung rasa tanggungjawabna
 - D. Guru nyiptakeun suasana diajar kooperatif tur interaktif boh sacara kelompok atawa séwang-séwangan
17. Nu dimaksud modél pangajaran partisipatif téh nya éta...
- A. Modél pangajaran anu ngalibetkeun siswa sagemblengna (optimal) dina lumangsung kagiatan diajar ngajar
 - B. Modél pangajaran anu ngalibetkeun siswa dumasar kana kapentingan dina lumangsung kagiatan diajar ngajar
 - C. Modél pangajaran anu ngalibetkeun siswa dumasar kana kamampuhna anu kaitung nyongcolang dina lumangsung kagiatan diajar ngajar
 - D. Modél pangajaran anu ngalibetkeun siswa sagemblengna tapi nu aya patalina jeung kagiatan rékreasi atawa panalungtikan
18. Modél pangajaran aktif anu loyog jeung pamadegan Saderék, nyaéta ...
- A. Pamarekan pangajaran anu teu perlu ngalibetkeun aktivitas siswa dina ngaksés informasi jeung élmu pangawéruh anu bakal diguar babarengan dina prosés kagiatan diajar ngajar di kelas, lantaran ari nyayagikeun bahan informasi mah cukup ku guru baé
 - B. Pamarekan pangajaran anu leuwih loba ngalibetkeun aktivitas siswa dina ngaksés informasi jeung élmu pangawéruh anu bakal diguar babarengan dina

- prosés kagiatan diajar ngajar di kelas, ku cara kitu maranéhna miboga pangalaman anu bisa ngaronjatkeun kamampuh jeung kaparigelan
- C. Pamarekan pangajaran anu teu salawasna ngalibetkeun aktivitas siswa dina ngaksés informasi jeung élmu pangawéruh anu bakal diguar babarengan dina prosés kagiatan diajar ngajar di kelas
- D. Pamarekan pangajaran anu ngalibetkeun aktivitas siswa lamun diperlukeun dina ngaksés informasi jeung élmu pangawéruh anu bakal diguar babarengan dina prosés kagiatan diajar ngajar di kelas.
19. Guru téh diperedih kudu parigél pikeun ngamotivasi jeung numuwuhkeun kaarancagéan siswa salila lumangsung prosés kagiatan diajar a ku cara milih, nangtukeun jeung ngadumaniskeun metode anu mampuh numuwuhkeun kréativitas siswa, boh ngaliwatan “kerja kelompok”, “bermain peran”, jeung “pemecahan masalah”. Éta ébréhan téh nuduhkeun...
- A. Modél Pangajaran aktif
- B. Modél Pangajaran Partisipatif
- C. Modél Pangajaran Kreatif
- D. Modél Pangajaran Kuratif
20. Pangajaran téh bisa disebutkeun éféktif...
- A. Lamun mampuh nyombo parasiswa jeung ngawujudkeun hiji kapercayaan sarta ngabuktikeun yén anu bahan pangajaran geus kaajarkeun sagemblengna (optimal).
- B. Lamun mampuh mekelan pangalaman anyar ka parasiswa jeung ngamalirkeun potensina sarta ngabuktikeun yén sakabeh bahan pangajaran geus katepikeun sagemblengna (optimal).
- C. Lamun mampuh nyiptakeun pangalaman anyar ka parasiswa jeung ngabuktikeun yén sakabeh bahan pangajaran geus kaajarkeun sagemblengna (optimal).
- D. Lamun mampuh mekelan pangalaman anyar ka parasiswa jeung ngawujudkeun hiji kaparigelan (kompéténsi) sarta ngabuktikeun yén anu jadi udagan pangajaran geus kahontal sagemblengna (optimal)
21. Modél pangajaran anu nyugémakéun (*joyfull instruction*) mangrupa prosés kagiatan diajar ngajar ...
- A. Anu di jerona aya tatali wargi anu kuat antara guru jeung siswa, sanajan aya rasa kapaksa nu penting katémbong ayana rasa silih asih, silih asuh jeung silih asah

- B. Anu di jerona aya kohesi anu kuat antara guru jeung siswa, sama sakali teu aya rasa kapaksa komo deui aya maké jeung kudu aya tekanan (intimidasi), éstuning katémbong ayana rasa silih asih, silih asuh jeung silih asah
- C. Anu di jerona aya kanyaah anu kuat antara guru jeung siswa, sok sanajan dina kaayaan kapaksa lantaran nu utama mah bisa katémbong ayana rasa silih asih, silih asuh jeung silih asah
- D. Anu di jerona aya gawé babarengan anu kuat antara guru jeung siswa, ulah boga rasa kapaksa, da anu penting bisa katémbong ayana rasa silih asih, silih asuh jeung silih asah
22. Anu lain mangrupa ciri hakekat basa nya éta...
- A. Basa téh arbitrer
- B. Basa téh universal
- C. Basa téh kontekstual
- D. Basa téh komunikatif
23. Basa téh mangrupa sistem kognitif anu diatur ku rumus-rumus unik tur bisa dimanipulasi ku panyaturna sangkan bisa ngahasilkeun mangpirang- pirang omongan anu jumlahna tan wates wangén. Ebe sarupa kitu nuduhkeun yén basa téh...
- A. Produktif
- B. Mandiri
- C. Universal
- D. Arbitrer
24. Dumasar kana karakteristik lahiriahna, yén basa téh miboga ciri-ciri sakumaha anu tataan di handap, kajaba...
- A. Idéntitas fisik jeung kontéktual
- B. Idéntitas psikologis, jeung géografis
- C. Idéntitas étnik jeung sosiologis
- D. Identitas fungsional jeung structural
25. Pangna disebutkeun hiji sistem, basa téh mibanda sifat sistématis tur sistemik. Nu dimaksud sistematis jeung sistemik téh...
- A. Lantaran basa téh ngandung unsur-unsur anu puguh éntép seureuhna; ari disebut sistemik, lantaran basa téh mibanda aturan anu disaluyuan ku panyaturna sarta bisa diropéa, saperti: aturan fonologi, tatabasa jeung semantik

- B. Lantaran basa téh ngandung unsur-unsur anu puguh éntép seureuhna; ari disebut sistemik, lantaran basa téh mibanda pola atawa aturan anu dumuk sarta bisa diprédiksi/diramalkeun, saperti: aturan fonologi, tatabasa jeung semantik
- C. Lantaran basa téh ngandung patokan anu puguh; ari disebut sistemik, lantaran basa téh mibanda aturan anu bisa diropea luyu jeung kahayang para panyaturna
- D. Lantaran basa téh ngandung ajèn-inajèn anu geus dipagéuhan ku nu makéna éta basa; ari disebut sistemik, lantaran basa téh mibanda pola atawa aturan anu dumuk sarta bisa diprédiksi/diramalkeun, saperti: aturan fonologi, tatabasa jeung semantik
26. Basa téh miboga sifat ngabudaya (*cultural*) lantaran salian ti basa mangrupa unsur budaya ogé jadi alat pikeun ngagedékeun jeung ngamekarkeun budaya, hartina...
- A. Tanpa basa, budaya moal bisa mekar. Lantaran basa anu miboga kalungguhan universal
- B. Tanpa basa, budaya moal bisa mekar. Lantaran basa anu miboga kalungguhan nu komunikatif budaya.
- C. Tanpa basa, budaya moal bisa mekar. Lantaran basa anu miboga peran penting dina budaya.
- D. Tanpa basa, budaya moal bisa mekar. Lantaran basa anu miboga kalungguhan katalisator budaya
27. Anu lain mangrupa unsur budaya nya éta...
- A. Pacabakan jeung kamasarakatan
- B. élmu pangawéruh , pakakas, undagi, jeung téhnologi
- C. Basa jeung seni
- D. Agama kayakinan
28. Nu lain mangrupa ciri has basa Sunda nya éta...
- A. Basa wewengkon, basa dialék, conto: basa dialék Ciamis, basa dialék Kuningan, basa dialék Banten, basa dialék Cirebon
- B. Ayana kecap kiasan jeung ayana rakitan lantip
- C. Ayana unsur konvensi jeung improvisasi
- D. Ayana babasan jeung paribasa

29. Ari kekecapan téh mangrupa kecap rajékan dwipurwa, nu dirajékna ukur engan anu mimiti. Kekecapan jeung babasan méh sarua wanguna, papada wangun rajékan, anu jadi pangbéda nya éta...
- A. Ari kekecapan mah nuduhkeun hartina langsung lantaran géus mangrupa kabiasaan di masrakat, ari babasan mah miboga harti kiasan najan sarua papada géus jadi kabiasaan di masarakat.
 - B. Ari kekecapan mah nuduhkeun hartina konotatif lantaran géus mangrupa kabiasaan di masrakat, ari babasan mah miboga harti kiasan najan sarua papada géus jadi kabiasaan di masarakat.
 - C. Ari kekecapan mah nuduhkeun hartina sajarahtrana lantaran géus mangrupa kabiasaan di masrakat, ari babasan mah miboga harti denotatif najan sarua papada géus jadi kabiasaan di masarakat.
 - D. Ari kekecapan mah nuduhkeun hartina anu ambigu lantaran géus mangrupa kabiasaan di masrakat, ari babasan mah miboga harti kiasan najan sarua papada géus jadi kabiasaan di masarakat.
30. Pikeun sebutan basa, aliran béhavioris leuwih resep ngagunakeun sebutan *paripolah verbal*, maksudna...
- A. Sangkan leuwih parigél paripolahna saperti paripolah nu liana bisa dititénan (dipelajari).
 - B. Sangkan leuwih katémbong paripolahna saperti paripolah nu liana bisa dititénan (dipelajari).
 - C. Sangkan leuwih lumbrah paripolahna sangkan bisa dititénan (dipelajari) ku sing saha baé
 - D. Sangkan leuwih katémbong unsur-unsur basana sangkan bisa dititénan (dipelajari).
31. Unsur-unsur anu teu kaasup unsur mélodi diina rumpaka kawih, nyaéta ...
- A. Laras
 - B. Surupan
 - C. Wirahma
 - D. Pirigan
32. Istilah “rumpaka kawih” dina sastra Sunda téh bisa disaruakeun jeung dina sastra Indonésia.
- A. Lirik
 - B. Irama (wirahma)
 - C. Rima (purwakanti)
 - D. Notasi

33. Lagu-lagu anu wangun rumpakana kaasup kana wangun dangding atawa guguritan disebutna...
- A. Kakawihan
 - B. Kawih
 - C. Tembang
 - D. Lagu pop
34. Di antaran unsur-unsur anu teu kaasup unsur fisik rumpaka kawih, nyaéta...
- A. Simbul
 - B. Téma
 - C. Imaji
 - D. Wirahma
35. Nu henteu kaasup kana fungsi kakawihan nya éta...
- A. Kakawihan keur mépendé budak
 - B. Kakawihan keur magawé
 - C. Kakawihan kaulinan
 - D. Kakawihan keur atikan
36. Nu henteu kaasup ciri basa budak nya éta...
- A. Yén basa budak mah basajan; ungkara kalimahna parondok diwangun ku sakecap dua kecap.
 - B. Sistem basa minangka tuduh jalan spesifikasi kasawawaan
 - C. Ngawangun kecap anyar ku cara ngarobah atawa dicokot sabagian, contona: ngarobah kecap tina nyuhunkeun jadi ukeun, tina menta jadi enta, nuduhkeun ayana potensi kreativitas dina wangun anu basajan;
 - D. Kecap-kecap nu dipilih kecap-kecap nu dimimitian ku aksara bilabial/oral-dental (/b/,/m/), labio-dental (/p/, /t/) jeung stop-frikatif (/p/, /f/) conto: mamam, pipis, popo (bobo,), obo, jst.
37. Patalina basa jeung pikiran téh bisa ditingali tina hal-hal ieu di handap, kajaba...
- A. Produksi omongan nu jadi dasar pikiran
 - B. Basa minangka basis dasar pikiran
 - C. Sistem basa minangka tuduh jalan spesifikasi paham/gagasan
 - D. Sistem tatakrama basa minangka ébréhan budaya.

38. Paham nativistik nyebutkeun yén basa téh dipimlikna ngan ku manusa wungkul. Nu lain mangrupa alesanana nya éta...
- A. Paripolah nu ngagunakeun mangrupa turunan (génétic), pola kamekaran basa katut budaya sarua jeung basa-basa lianna (universal), lingkungan sabudeureun teu pati géde pangaruhna kana tumuwuhna kadewasaan basa
 - B. Kumaha intensitas budak dina ngayakeun komunikasi jeung lingkunganana.
 - C. Basa bisa kacangkem dina waktu anu ngan sakeudeung (umur 4 taun téh geus bisa nyarita cara kolotna)
 - D. Lingkungan basa budak henteu bisa dipaksakeun pikeun ngawasa kamampuh tatabasa cara anu geus sawawa.
39. Hal-hal anu kudu dilaksanakeun sangkan bisa parigél nyarita sakumaha diébréhkeun di handap, kajaba....
- A. Mindeng merhatikeun atawa ngadéngékeun batur nu cacarita ku basa Sunda nu hadé jeung merenah, contona: dina gémpungan resmi, di nu hajatan, kolot nu keur cacarita jeung tamuna, nu keur siaran di radio
 - B. Ngumpulkeun data sangkan bisa nyieun kaputusan anu hadé
 - C. Miboga sikep kritis dina waktu maca atawa ngaregépkeun
 - D. Biasakeun nyarita anu henteu rusuh teuing, rada antaré; maksudna dina sela-sela kaantaréan téh aya waktu pikeun mikir sangkan ungkara kalimah nu diomongkeun téh bener jeung merenah.
40. Nu lain tahapan ngaregepkeun, nyaéta:...
- A. Tahapan mireng
 - B. Tahapan maham
 - C. Tahapan nyangkem informasi
 - D. Tahapan ngaréaksi
41. Ditilik tina wangunna mantra téh kaasup wangun...
- A. Puisi
 - B. Prosa
 - C. Prosalirik
 - D. kawih

42. Upama nilik kana fungsina nu kagolongkeun kana mantra sakumaha anu ditataan di handap, kajaba:
- A. jangjawokan
 - B. jampe
 - C. ajian
 - D. uga
43. Ayana gurulagu jeung guruwilangan dina mantra, sipatna...
- A. aya, tapi henteu nguger statis
 - B. aya sarta nguger jeung mangrupa patokan anu maneuh
 - C. aya jeung teu ayana henteu jadi pasualan
 - D. teu maké aturan
44. Katerangan ngeunaan kawih nu merenah nyaéta...
- A. Rumpaka kawih saenyana kagolong kana wangun ugeran (puisi) ngan pédah dihaleuangkeun. Atuh munasabah lamun rumpaka kawih ngandung unsur-unsur puisi, boh unsur lahiriah boh unsur batinhiah. Ayeuna Saderék bakal diajar perkara rumpaka kawih minangka hiji wangunan puisi.
 - B. Rumpaka kawih saenyana henteu kagolong kana wangun ugeran (puisi) sanajan sok dihaleuangkeun. Ku lantaran kitu rumpaka kawih teu bisa disebut puisi.
 - C. Rumpaka kawih mangrupa wangun lancar anu sok dihaleuangkeun. Atuh munasabah lamun loba nu mikaresep, lantaran henteu kauger téa.
 - D. Rumpaka kawih mangrupa wangun lancar anu ngandung unsur-unsur puisi, boh unsur lahiriah boh unsur batinhiah
45. Ieu di handap mangrupa bagian tina struktur lahir rumpaka kawih, kajaba...
- A. Gurulagu
 - B. Imaji
 - C. Wirahma
 - D. Lambang
46. Nu teu kaasup kana struktur batin dina rumpaka kawih, nyaéta...
- A. Amanat
 - B. Nada
 - C. Gayabasa
 - D. Wirahma

KONCI JAWABAN ÉVALUASI

No	Jawaban nu bener	No	Jawaban nu bener	No	Jawaban nu bener
1	A	18	A	37	C
2	D	19	A	38	B
3	C	20	A	39	D
4	A	21	A	40	B
5	B	22	B	41	D
6	C	23	C	42	B
7	A	24	D	43	B
8	C	25	B	44	D
9	A	26	C	45	A
10	C	27	A	46	D
11	B	28	D	47	A
12	B	29	A	48	A
13	D	30	C	49	A
14	C	31	D	50	D
15	D	32	C	37	C
16	B	33	A	38	B
17	D	34	B	39	D
18	A	35	D	40	B

PANUTUP

Modul PKB guru basa Sunda Grade I ieu mangrupa modul anu kacida perlu dicangkem ku guru-guru basa Sunda, utamina nyangkem materi-materi kompetensi pedagogik diantarana tiori jeung larapna pamarekan komunikatif, pamarekan saintifik jeung modél pangajaran kiwari anu dilarapkeun dina pangajaran basa Sunda. Modul ieu ogé dieuyeuban ku materi tina kompetensi profesional anu kacida pentingna pikeun guru-guru basa Sunda di lapangan

Saréngsena Sadérék ngalaksanakeun kagiatan diajar ngaliwatan ieu modul luyu jeung tahapan (prosudur) nu géus ditangtukeun, dipiharep kompetensi Sadérék bisa nambah parigél. Ti mimiti pedaran matéri kahiji nepi ka pedaran kasapuluh ku Sadérék géus kabaca sakabéhna. Pamuga baé éta matéri téh bisa kacangkem sagémblengna. Pikeun ngukur kahontal henteu tujuan nu géus disebutkeun boh tujuan sagémblengna modul boh tujuan nu aya dina unggal-unggal bagian, tangtu kudu dibuktikeun ngaliwatan évaluasi. Ku lantaran kitu, di bagain ahir ieu modul aya kagiatan évaluasi.

Carana, Sadérék kudu jujur ka diri lamun tujuan Sadérék hayang bisa. Teu meunang ngaheulakeun ningali konci jawaban. Kajaba mun Sadérék géus rengse migawé sakabéh soal, keur nganyahokeun hasil pagawéan Sadérék, kakara Sadérék ningali keur ngakurkeun hasil pagawéanana. Pék peunteun ku sorangan! Lamun skor Sadérék can nyugémakéun, wayahna balikan deui diajarna.

Sanggeus réngsé maca jeung nalungtik ieu modul dipiharep Sadérék baris neruskeun maca jeung nalungtik modul basa Sunda Grade II anu mangrupa terusan tina ieu modul. Mugia Sadérék sadayana tetep sumanget dina ngajar basa Sunda.

Cag!

DAPFTAR PUSTAKA

- Durahman, Duduh. 1987. *Sastra Sunda Sausap Saulas*. Bandung: Medal Agung.
- Effendy, MA. Prof. Drs. Onong Uchjana. 2002. *Hubungan Masyarakat (Suatu Studi Komunikasi)*. Bandung: PT. Remaja Rosdakarya.
- _____. 2004. *Komunikasi Éféktif*. Bandung: PT. Remaja Rosdakarya.
- Faturohman, Drs. Taufik. 1984. *Cupu Manik (kumpulan karangan bacaeun murid sakola lanjutan)*. Bandung: Medal Agung
- Iskandarwassid,M.Pd., Drs. 1992. *Kamus Istilah Sastra (Pangdeudeul Pangajaran Sastra Sunda)*. Bandung: CV. Gégér Sunten
- Koswara, M.Hum. Dr. Dedi. 2010. *Sastra Sunda Buhun*. Bandung: Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Pendidikan Bahasa dan Seni, Universitas Pendidikan Indonesia.
- _____. 2010. *Sastra Sunda Modern*. Bandung: Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Pendidikan Bahasa dan Seni, Universitas Pendidikan Indonesia.
- Lembaga Basa jeung Sastra Sunda. 1976. *Kamus Umum Basa Sunda*. Bandung : Tarate
- Mustappa, Abdullah. 1992. *Saratus Sajak Sunda*. Bandung: CV. Gégér Sunten.
- Pateda, Dr. Mansoer. 1990. *Aspék-Aspék Psikolinguistik*. Yogyakarta : Nusa Indah.
- Rosidi, Ajip. 1983. *Dengkleung Dengdek*. Bandung : Angkasa
- _____. 1983. *Ngalanglang Kasusastraan Sunda*. Jakarta : Pustaka Jaya
- Rustiyah NK, Dra.1998. *Strategi Belajar Mengajar*. Jakarta: Rinéka Cipta.
- Rusyana, Prof, Dr. Yus. 1998. *Panyungsi Sastra*. Bandung: Rachmat Cijulang
- Satjadibrata. 1948. *Kamus Basa Sunda*. Jakarta: Bale Pustaka.

Sanjaya, M.Pd., Prof. Dr.H. Wina. 2010. *Perencanaan dan Desain Sistem Pembelajaran*. Jakarta: Kencana Perdana Média Group.

Sudaryat,M.Hum. Dr. H. Yayat . 2014. *Linguistik Umum (Élmuning Basa) ulikan ilmiah*. Bandung: Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Pendidikan Bahasa dan Seni, Universitas Pendidikan Indonesia.

_____. 2015. *Wawasan Kesundaan*. Bandung: Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Pendidikan Bahasa dan Seni, Universitas Pendidikan Indonesia.

_____ dan Solehudin. 2009. *Psikolinguistik*. Bandung: Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Pendidikan Bahasa dan Seni, Universitas Pendidikan Indonesia.

Sudaryat, M.Hum. Drs. Yayat. 2003. *Pedaran Basa Sunda (Pangajaran Basa Sunda pikeun SMU, Mahasiswa PGSD jeung Guru Basa Sunda)*. Bandung: CV Gégér Sunten.

Sumarsono, Drs. Tatang. 1984. *Pedaran Sastra Sunda pikeun murid SLTA*. Bandung: Medal Agung

Yudibrata, Karna, dkk. 1989. *Bagbagan Makéna Basa*. Bandung: Rahmat Cijulang

GLOSARIUM

<i>aspék inkoaktif</i>	=	aspék kecap anu nuduhkeun harti panegés paripolah, saperti: <i>jung</i> nangtung, <i>gék</i> diuk, <i>léos</i> indit
<i>believe sistem</i>	=	kapercayaan anu géus ngadarah daging
<i>body language</i>	=	basa obahna raga, péta, rengkak
<i>constancy</i>	=	sacerewelena
<i>distinctive</i>	=	pikeun ngabédakeun
<i>esensi</i>	=	enas-enasna, acining ati
<i>fungsi personal</i>	=	gunana tatakruma pikeun ngukur kaajegan pribadi hiji jalma
<i>fungsi sosial</i>	=	gunana tatakruma téh pikeun ngukur luwes henteu hiji jalma dina hirup kumbuh di masarakat
<i>fungsi cultural</i>	=	<i>gunana tatakruma téh pikeun ngukur nepi ka lebah mana adab-adaban jeung kaluhungan budi hiji jalma</i>
<i>fungsi edukasional</i>	=	<i>gunana tatakruma téh pikeun ngukur nyakola henteun hiji jalama</i>
<i>fungsi integrative</i>	=	gunana tatakruma téh pikeun nuduhkeun patula-patalina dina sistim kamasrakatan
<i>fungsi instrumental</i>	=	gunana pikeun ngolah lingkungan nepi ka kajadian atawa hiji peristiwa bisa lumangsung
<i>language acquisition devide (LAD)</i>	=	mangrupa alat biologis anu diteundeun dina otak anu fungsi husus pikeun kapentingan basa
<i>gérerality</i>	=	nurutkeun lumbrahna, kumaha ceuk umum
<i>habit béhaveor</i>	=	kabiasaan paripolah

<i>innateness hypothesis</i>	=	hipotesis nurani
<i>intentionality</i>	=	dihaja diayakeun
<i>intrinsic reinforcement</i>	=	meunang pangdeudeul ti dirina sorangan
<i>primary reinforcement</i>	=	pangdeudeul utama pikeun ngaenyakeun
<i>pupil formative experience</i>	=	kasang tukang kahirupan
<i>pupil properties</i>	=	karakter nu dipimilik ku dirina
<i>rule-governed</i>	=	ngawasa kaédah basa
<i>selective reinforcement</i>	=	pangdeudeul pilihanana <i>unduring laku jeung lajuning laku</i> = nyoréang laku ka tukang pieunteungéun lampah ka hareup
<i>voluntariness</i>	=	foném nu sahayuna